

การศึกษาชุมชน

370.194
จ337ก
ร.3

จารุวรรณ ขำเพชร

เอกสารประกอบการสอนวิชา สด. 311 การศึกษาชุมชน

ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2546

375.194
9687.7
2546
5.9

#109580

การศึกษาชุมชน

จารุวรรณ ขำเพชร

เอกสารประกอบการสอนวิชา สด. 311 การศึกษาชุมชน

ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2546

คำนำ

เอกสารการสอน วิชา สค 311 การศึกษาชุมชนนี้ ได้จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการเรียนการสอนตามหลักสูตรพัฒนาชุมชนเมือง และหลักสูตรพัฒนาชุมชน (บัณฑิตคืนถิ่น) สำหรับนิสิตปริญญาตรี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร แร่งบันดาลใจหรือพลังผลักดันในการจัดทำเอกสารฉบับนี้ เนื่องจากผู้เขียนต้องรับผิดชอบการสอนในรายวิชานี้ ประกอบกับความสนใจเป็นทุนเดิมในเรื่องชุมชน จากพื้นฐานการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากอาจารย์ผู้มีความรู้ทางด้านมานุษยวิทยามาระดับหนึ่ง

ทั้งนี้เอกสารฉบับนี้อาจไม่สมบูรณ์ และมีสิ่งที่บกพร่อง ผู้เขียนยินดีรับข้อเสนอแนะ และจะนำมาแก้ไขในโอกาสต่อไป

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	๗
สารบัญภาพ	ง
บทที่ 1 ความหมาย ความสำคัญ ของการศึกษาชุมชน.....	1
เกริ่นนำ.....	1
ความหมายของชุมชน.....	3
ความหมายของชุมชนตามแนวทางสังคมวิทยา.....	6
ชุมชนในความหมายใหม่.....	9
ประเภทของชุมชน.....	10
องค์ประกอบของชุมชน.....	11
ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง.....	12
บทที่ 2 แนวคิดในการศึกษาชุมชน.....	15
แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน.....	16
แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง.....	18
แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	20
แนวคิดองค์กรชุมชน.....	22
แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง.....	23
บทที่ 3 ความคิดเบื้องต้นในการศึกษาชุมชน.....	25
ความคิดในเชิง positive approach.....	25
ความคิดในการพัฒนาลักษณะบนล่างและล่างขึ้นบน.....	28
ความคิดในลักษณะองค์รวม.....	30
สังคมหรือชุมชนมีลักษณะเป็นพลวัต.....	32
ความคิดในเรื่องคนใน-คนนอก.....	32
กลุ่มชาติพันธุ์.....	32

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ความต่างแบบกัน.....	33
คิดว่าตนเองใหญ่.....	34
บทที่ 4 วิธีการศึกษาและทำงานชุมชน.....	35
วิธีการทำงานชุมชน.....	35
ขั้นตอนการทำงานชุมชน.....	35
ขั้นตอนการเข้าสู่ชุมชน.....	37
เครื่องมือในการทำงานชุมชน.....	41
บทที่ 5 การวิเคราะห์ชุมชน.....	53
ความสำคัญของการวิเคราะห์ชุมชน.....	53
ความหมายและประเภทของการวิเคราะห์ชุมชน.....	53
ประเภทของการวิเคราะห์ชุมชน.....	54
แนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชน.....	55
วิธีการวิเคราะห์ชุมชน.....	56
บทที่ 6 การพัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม	
แห่งชาติ.....	58
บรรณานุกรม.....	74
ภาคผนวก.....	77

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 คลองยี่สาร.....	7
ภาพที่ 2 ชาวกะเหรี่ยง.....	33
ภาพที่ 3 บ่อน้ำ.....	43
ภาพที่ 4 กองไม้โก่งกาง.....	44
ภาพที่ 5 นิสิตสาขาพัฒนาชุมชนเมือง ศึกษางานวิชาการศึกษาชุมชน ณ วัดโบสถ์ ตำบลหัวสำโรง อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี.....	78

บทที่ 1

ความหมาย ความสำคัญ ของการศึกษาชุมชน

เกริ่นนำ

ปัญหาของการพัฒนาและกระจายความเจริญไปสู่ภาคชนบทที่สำคัญ คือ จะพัฒนา
กันอย่างไรโดยไม่ทำลายชุมชนชนบท ที่ผ่านมาการพัฒนาเศรษฐกิจเกิดขึ้นบนพื้นฐานการทำลาย
ชุมชนในภาคชนบท เพื่อดึงเอาทรัพยากรต่าง ๆ ออกมาใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ แรงงานคน ซึ่งทำ
ให้คนหลุดออกจากพื้นที่และรากเหง้าเดิมของตน ทำลายอดีตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนไป
หมดสิ้น (สุวิทย์ นาคพิระยุทธ, 2539 : 7)

ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาของประเทศไทย ที่ผ่านมากะแสหลักมีเพียงแนวทางเดียว
คือความพยายามเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยมและมักจะถูกโฆษณาให้ดูประหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่ดีเสมอๆ
ทั้ง ๆ ที่ข้อสรุปจากการวิจัยในสังคมไทยได้ฟ้องว่า ทุนนิยมในสังคมไทย เป็นทุนนิยมล่าหลัง ทุน
นิยมพึงพาที่ได้ก่อให้เกิดลักษณะขัดกัน (Contradictions) หรือลักษณะวิกฤตแก่สังคมไทยหลาย
ประการ อาจสรุปรวมได้ว่าเป็นลักษณะของความด้อยพัฒนาที่เป็นผลมาจากนโยบายของรัฐ และโครงสร้าง
ตลาดที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมืองได้พยายามเสนอข้อโต้แย้งเพื่อ
จะได้เข้าใจรากเหง้าปัญหาการพัฒนาในสังคม ที่มีลักษณะสำคัญ ๆ เกี่ยวโยงกัน 6 ประการ คือ

ประการแรก ความเหลื่อมล้ำทางสังคม เป็นลักษณะขัดกันที่สำคัญของการพัฒนา
แบบทุนนิยมในสังคมไทย เนื่องจากดำเนินไปบนหลักของการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน เน้นเมือง
มากกว่าชนบท ทำให้คนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์

ประการที่สอง การพึ่งพาทายนอก เป็นลักษณะขัดกันอีกประการหนึ่งของการ
พัฒนาที่อาศัยตลาดเป็นศูนย์กลาง อาศัยการเพิ่มทุน และความรู้จากภายนอกสังคมมาทดแทน
ระบบการผลิตแบบเดิม และละเลยการปรับปรุงศักยภาพและความสามารถที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น ทำให้
ต้องพึ่งพาทุนและความรู้จากภายนอกมากขึ้น ขณะที่ถูกกลไกตลาดเอาเปรียบ เช่น การส่งเสริมให้
เพิ่มการผลิตทางการเกษตรแบบเข้มข้นเพื่อขายในตลาด ทำให้ชาวนาต้องเปลี่ยนมาใช้ข้าวพันธุ์
ใหม่ ที่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงที่ต้องซื้อหามาด้วยเงิน มีผลให้ข้าวพันธุ์ดั้งเดิมค่อย ๆ หายไป
ชาวนาต้องพึ่งทั้งทุนและตลาดมากขึ้นทุกที

ประการที่สาม การไร้ศีลธรรมและจิตใจ เป็นลักษณะด้อยพัฒนาในการพัฒนา
แบบทุนนิยม ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นการมองความสัมพันธ์ทางสังคมแต่เพียงในแง่ของ

เหตุผลที่มีเศรษฐกิจเป็นหลักเห็นวัฒนธรรม เป็นเพียงสินค้าชั้นหนึ่งที่มีไว้ขายให้กับผู้ให้ราคาสูงสุดเท่านั้น ทำให้มือใครยาวสาวได้สาวเอาโดยไม่คำนึงถึงความยุติธรรม

ประการที่สี่ การไม่มีส่วนร่วม คือการที่ชุมชนหรือท้องถิ่นไม่มีส่วนในการควบคุมทรัพยากรวัฒนธรรม และสถาบันทางสังคมของพวกเขา ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ทำให้ปัจเจกชนที่มีทุนสามารถประมูลหรือซื้อสิทธิพลเข้าควบคุมหาประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ เช่น รัฐบาลผูกขาดการควบคุมงบประมาณไว้ที่ส่วนกลาง และไม่ให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดการใช้งบประมาณจากภาษีรายได้ในท้องถิ่น เป็นต้น

ประการที่ห้า การทำลายสภาพแวดล้อม การพัฒนาที่ได้ตั้งอยู่บนหลักการของการพัฒนาประสิทธิภาพของโครงสร้างและปัจจัยการผลิต ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นการส่งเสริมการพัฒนาให้ทำลายสภาพแวดล้อม ดังตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติไปขายโดยไม่ยอมลงทุนมีผลย้อนกลับในการทำลายสภาพแวดล้อม การชะล้างหน้าดิน ภูมิอากาศแปรปรวน เป็นต้น

ประการที่หก การเน้นทิศทางเดียว เป็นการปรับปรุงไปในทิศทางเดียวโดยไม่สนใจทางเลือกอื่น ๆ ของท้องถิ่นที่มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น การพยายามจะใช้นโยบายเดียวสำหรับการพัฒนาทั่วประเทศ ในลักษณะที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน (Standardization) หรือ การเน้นการปลูกพืชชนิดเดียวขนาดใหญ่ ซึ่งมีผลในการทำลายความริเริ่มที่หลากหลายของท้องถิ่น แม้ว่าปัจจุบันรัฐบาลได้ปรับนโยบายบ้าง โดยแบ่งแนวการพัฒนาออกเป็นเขตก้าวหน้าและเขตยากจน แต่ทิศทางการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับพื้นที่อย่างเดียว ยังขึ้นอยู่กับกลุ่มคนต่าง ๆ ในท้องถิ่น และความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีอยู่แตกต่างกันอีกด้วย ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยแนวทางการพัฒนาที่หลากหลาย มีทางเลือกตามความต้องการของคนในชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544 : 35-40)

จากแนวทางการพัฒนากระแสหลักที่ผ่านมาของประเทศไทย ก่อให้เกิดปัญหาใหญ่ ๆ 6 ประการ ที่นำเสนอมาข้างต้น ต่อมานักวิชาการและผู้คนที่อยู่ในชุมชนเริ่มพิจารณามองเห็นข้อผิดพลาดจากกระแสหลัก จึงร่วมกันค้นหารูปแบบการพัฒนาใหม่ที่จะต้องไม่ทอดทิ้งชุมชน ให้ความสำคัญกับทุกคนที่อยู่ร่วมกัน และให้ชุมชนมีส่วนในการดำเนินการวางแผนการพัฒนาของตนเองได้ ดังที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ได้ให้อำนาจชุมชนในการจัดการภายในชุมชนของตนเอง

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

ความสนใจที่ให้ความสำคัญแก่ชุมชน เริ่มปรากฏเด่นชัดมากขึ้น หลังจากเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 เพราะแหล่งชุมชนโดยเฉพาะชุมชนชนบทถูกคาดหวังให้เป็นที่พักพิงของผู้ที่ถูกผลักดันออกจากกระแสการพัฒนา สุริชัย หวันแก้ว (2543 : 103) อธิบายว่า

“สำหรับในประเทศไทยเราเอง วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมีส่วนผลักดันให้ผู้คนในสังคมของเราเองหันมาให้ความสนใจชุมชนและชนบทมากขึ้น รวมไปถึงการปรับตัวในระดับนโยบายต่อชุมชนมากขึ้น... ยิ่งในยามวิกฤตเศรษฐกิจสังคมเช่นนี้ ท้องถิ่นชนบทและภาคเกษตรกรรมซึ่งไม่ค่อยได้รับความสนใจในยุคมุ่งหน้าสู่อุตสาหกรรมที่ผ่านมา กลับตกเป็น “หลักพิง” อันสำคัญ ยิ่งกว่านั้นสถานที่ชนบทและชุมชนท้องถิ่นกลับเป็น “ฐานที่มั่นคง” ของการปรับตัวของชีวิตชุมชน ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไม่แน่นอนนี้ ก็ปรากฏเด่นชัดขึ้นไปอีก ภาพของการตื่นตัวต่อสำนึกถึงความสำคัญของการดำรงอยู่รอดจากระดับท้องถิ่นนั้น นับวันจะเห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น”

ความหมายของชุมชน

A Community is a group of people united by the common object of their love that incorporates three elements : shared values, unity, and intimacy. (Ed Schwartz. 1991; อ้างใน Douglas Schuler. 1996 : 1)

คำว่า “ชุมชน” เป็นคำใหม่ในภาษาไทย เพราะไม่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 สันนิษฐานว่า น่าจะเริ่มใช้หลังจากนั้นเล็กน้อย โดยแปลมาจากคำว่า Community (อาณันท์ กาญจนพันธ์. 2544 : 111) ในระยะที่อิทธิพลของวิชาสังคมศาสตร์ตะวันตกได้เริ่มแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยเพื่อศึกษาสังคมชนบท และตั้งหน่วยงานใหม่ขึ้นมา คือ กรมพัฒนาชุมชนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2505

คำแปลของ community ที่แปลว่าชุมชนนั้น บางครั้งช่วยให้เข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับ “การรวมตัวของคน” เท่านั้น แต่คำว่า “com” ในภาษาอังกฤษมีความหมายที่ลึกซึ้ง = together และมีคำที่ใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น

Communal	=	ของชุมชน, เพื่อชุมชน
Common	=	ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย
Commune	=	ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

(ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ. 2543 : 25)

"ชุมชน" มีความหมายที่แตกต่างหลากหลายประการด้วยกัน และมีผู้นำเสนอทั้งชาวไทยและต่างประเทศ โดยหนังสือของปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้รายงานความหมายของชุมชนมารวมกันไว้มาก อาทิ

พจนานุกรม Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (1994, p.233) ได้ให้ความหมายของชุมชน ว่า "หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธา ความเชื่อ เชื้อชาติ การงาน หรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกัน มีการเกื้อกูลการเป็นอยู่ร่วมกัน"

ประเวศ วะสี (2540 : 33) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า "ความเป็นชุมชนอาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำมีการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน"

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 6) ให้ความหมายว่า "ชุมชนหมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาละเอียดในชุมชนของตนเองได้"

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 14) กล่าวถึงชุมชนว่า "ชุมชน" หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคูณค่า และมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย"

ชยันต์ วรรณะภูติ (2536 : 37) กล่าวถึงชุมชนในความหมายว่า "หมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้" และได้ตีความหมายของคำว่า "ชุมชน" ในระดับเดียวกับคำว่า "สังคมหมู่บ้าน" ซึ่งเป็นการช่วยให้เข้าใจในความหมายของคำว่าชุมชน ในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน โดย "หมู่บ้าน" สื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลาย ๆ บ้าน หรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่ง

หนึ่งหรือในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง และเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุด ที่สมาชิกของสังคมพัฒนาขึ้นตามธรรมชาติ และต่อมาภายหลังทางราชการอาจจะกำหนดให้เป็น "หมู่บ้าน" ในความหมายของทางราชการ

นอกจากนี้แล้วยังมีคำที่มักใช้คู่กันกับคำว่า ชุมชน คือ ท้องถิ่น หรือหมู่บ้าน

ชุมชน ท้องถิ่น และหมู่บ้าน

คำว่าท้องถิ่น (Locality) เป็นคำผสมที่มาจากคำว่า "ท้อง" ผสมกับคำว่า "ถิ่น" คำว่าท้องถิ่น หมายถึง บริเวณหรือแอ่งอันเป็นที่อยู่ของบางสิ่งบางอย่าง โดยรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม หรือเป็นจุดที่มีความเชื่อมโยงกันภายใน เช่น ท้องนา ท้องน้ำ เป็นต้น ส่วนคำว่า "ถิ่น" หมายถึง สถานที่อันเป็นที่อยู่อาศัย หรือตั้งถิ่นฐานในลักษณะถาวร หรือกึ่งถาวรของสิ่งมีชีวิต ในความหมายนี้หมายถึง คนหมู่ใดหมู่หนึ่งหรือเฉพาะกลุ่มที่อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างถาวร

ท้องถิ่น จึงหมายถึง บริเวณอันเป็นที่ตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตของคนหมู่หนึ่ง ๆ ที่มีปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในการดำเนินชีวิต เช่น ทรัพยากร ธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ส่วนคำว่า ชุมชน ดังความหมายที่กล่าวมาข้างต้น ว่า หมายถึงกลุ่มคนหรือบริเวณที่กลุ่มคนนั้น ๆ อยู่รวมกัน ทั้ง ๆ ที่มีความแตกต่างหลากหลายในชุมชน ทั้งด้านภาษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ฉะนั้นคำว่า ท้องถิ่น เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อม ส่วนชุมชน เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน (สำนักมาตรฐานการศึกษา. 2545 : 44) ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2545) ที่กล่าวไว้ในสังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร (2545) ว่า ท้องถิ่น หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศหนึ่งที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ อาจจะเป็นพื้นที่ในเขตภูเขา พื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำ พื้นที่ตามชายฝั่งทะเลก็ได้ โดยพื้นที่ดังกล่าวมีความกว้างขวางพอที่จะทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน (Community) ได้หลายชุมชน

คำว่า หมู่บ้าน (Village) จะมีความหมายเชิงการปกครองลักษณะท้องที่ที่ทางการปกครองได้มาจัดแบ่งเป็นลักษณะจังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน เพื่อใช้ในการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ปกครองในการดูแล และภายในหมู่บ้านนั้นอาจประกอบด้วยหลายชุมชนก็เป็นได้

จะเห็นได้ว่า ชุมชนเป็นหัวใจ จิตวิญญาณ และเลือดเนื้อของสังคมมนุษย์ที่จะทำให้อยู่ได้ แม้ว่าแต่ละชุมชนจะแตกต่างกัน (Schuler. 1994 : 1)

จากนิยามและความหมายที่นักวิชาการได้กล่าวไว้ จะเห็นได้ว่า "ชุมชน" มีความหมายที่หลากหลาย และนอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้น ยังมีนิยามความหมายของชุมชนได้อีกหลายแนวทาง เป็นต้นว่า จิตวิทยา ปรัชญา กายภาพ หรือสังคมวิทยา ในส่วนต่อไปจะกล่าวถึงความหมายของชุมชนตามแนวทางสังคมวิทยา

ความหมายของชุมชนตามแนวทางสังคมวิทยา

ลักษณะของชุมชน ตามแนวทางสังคมวิทยา สรุปได้ 3 แนวทาง ตาม Poplin (1979 : 9-18; อ้างใน ปาวิชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543) ดังนี้

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)
 2. ชุมชนในฐานะหน่วยขององค์กรทางสังคม (Community as a unit of Social Organization)
 3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a Psycho cultural unit)
1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)

การพิจารณาชุมชนในมิตินี้มีความสำคัญ คือ ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอน และสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้

1.1 อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าในหลายกรณีสภาพทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้งและศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือ ชุมชนมักจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

1.2 ชุมชนมีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ แม้ว่าตัวแปรเกี่ยวกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์จะมีอิทธิพลต่อสถานที่ตั้ง และพลวัตการเจริญเติบโตของชุมชน (Growth dynamics of Community) แต่การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับ วัฒนธรรม และ Know-how ด้วย

ดังนั้นมนุษย์เองมีส่วนในการกระทำต่อภาวะแวดล้อมของตนไม่ว่าจะโดยทางบวกหรือทางลบ เช่น

- 1) การปรับให้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้สอดคล้องกับความต้องการ และความจำเป็นของมนุษย์ เช่น การทำนาแบบขั้นบันได การสร้างเหมืองฝายชลประทาน ปรับปรุงแก้ไข สร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์

2) ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า

การศึกษาชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยา ถือว่าตัวแปรทางด้านภูมิศาสตร์จะเป็นสิ่งที่ละเลยเสียมิได้ แนวคิดนี้จัดว่ามีอิทธิพลต่อทฤษฎีนิเวศวิทยาของมนุษย์

ภาพที่ 1 คลองยี่สาร

คลองยี่สาร เป็นเส้นทางสัญจรของผู้คนในชุมชนยี่สาร และยังเป็นเส้นทางเชื่อมสู่ทะเล (ชุมชนยี่สาร อำเภอมัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม)

2. ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม (Community as a social system unit)

การวิเคราะห์แบบ social system approach จะให้ภาพของลำดับชั้น (hierarchy) เริ่มจากระดับล่างที่ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล 2 คนขึ้นไปจนถึงระดับชาติหรือระดับโลก

ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ จิตใจ และสังคม ซึ่งในระบบครอบครัวกลุ่มเครือญาติก็เล็กเกินไป ไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคนจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกาย ทั้งทางใจได้

บางทฤษฎีวิเคราะห์ชุมชนที่เป็นระบบทางสังคมว่า เป็นเครือข่ายการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Network of interaction) ซึ่งประกอบด้วยสถานภาพ บทบาท กลุ่มคนและสถาบัน ชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันเหมือนลูกโซ่ ที่ระบบย่อยระบบหนึ่งจะได้รับปัจจัยนำเข้าที่ต้องการจากระบบย่อยอื่น ๆ และในทางกลับกันก็จะให้ผลผลิตของตนแก่ระบบย่อยอื่น ๆ ปัจจัยนำเข้าและผลผลิตที่รับและให้แกกันนี้ในระหว่างชุมชน หรือระบบย่อยนี้อาจจะเป็นในรูปของการเงิน แรงงาน ความกดดันทางสังคมทรัพยากรต่าง ๆ ฯลฯ

แนวความคิดนี้ นักวิชาการไทยได้เสนอรูปแบบของชุมชนที่คล้ายคลึงกัน เช่น แนวคิดของ จิตยา สุวรรณะขุ (2527 : 27-28) กล่าวว่า โดยทั่วไปชุมชนจะต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ การพิจารณาชุมชนในข้อนี้มีใช่เฉพาะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น ยังต้องพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ เช่น ในฐานะที่อยู่อาศัย ในฐานะของการใช้พื้นที่ และในฐานะที่เป็นบริเวณของชุมชน

2. ชุมชนในฐานะที่เป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากร เช่น สัดส่วนเพศชายเพศหญิง อายุประชากร อาชีพและการศึกษา สุนัขลักษณะ เป็นต้น

3. ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อยู่ในชุมชน และความสัมพันธ์กับชุมชน โดยพิจารณาถึง ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ย่อย เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการอื่นอีกในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ว่าปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มมีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยความร่วมมือ การแข่งขัน และความขัดแย้ง ซึ่งมิติการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a psychocultural unit)

ในมิตินี้เน้นที่ว่าชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่า เป็นทั้งทางด้านจิตวิทยาและวัฒนธรรม

ในทางจิตวิทยานั้น คนจะมีความมั่นคงเพราะสามารถจะระบุได้ว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม หมู่ หรือที่ใด มีความรู้สึกว่ามีสังกัด

จะเห็นได้ว่าความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม อาทิ ประชาชน กายภาพ สังคมวิทยา จิตวิทยา ในบางครั้งความหมายของชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือบริเวณเล็ก ๆ ที่เรานึกถึงของหมู่บ้านเท่านั้น บางครั้งความหมายอาจจะมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม

ชุมชนในความหมายใหม่

ความหมายของชุมชนมีนับที่หลากหลาย และมีการแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย และความหมายของชุมชนได้เกิดขึ้นใหม่พร้อมกับการพัฒนาทางเทคโนโลยี และปัญหาของสิ่งแวดล้อมใหม่ที่ซับซ้อนและรุนแรง การพัฒนาปัญหาและแนวทางแก้ไขไม่อาจจำกัดอยู่ในความหมายเดิมของชุมชนอีกต่อไป Schuler (1996 : 6 อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ : 39) ได้ให้คุณลักษณะของชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า ประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้

1. จิตสำนึกร่วม (consciousness)
2. หลักการ (principle)
3. จุดมุ่งหมาย (purpose)

Schuler ได้อธิบายความหมายของชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า ชุมชนคือสายใย (webs) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) การสนับสนุนเกื้อกูลกันและกัน โดยมองว่าเทคโนโลยีคือ สายใย ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์และการสื่อสารของผู้คนด้วยเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และการสื่อสารผ่านวิทยุ โทรศัพท์ โทรศัพท์ ล้วนมีบทบาทในการสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ โดยสมาชิกไม่จำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ชุมชนในความหมายใหม่ อาจเรียกได้ว่า เป็น “ชุมชนเสมือนจริง” (virtual community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอกาสสื่อสารกันด้วยถ้อยคำภาษา และความคิดผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ เพราะฉะนั้นชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงอาจมีลักษณะเป็น “ชุมชนทางอากาศ” หรือผู้สนใจจะมีส่วนร่วมในรายการวิทยุ ชุมชนเครือข่ายบน Internet ชุมชนลักษณะนี้อาจจะมีข้อดี คือ ไม่มีข้อคิดเกี่ยวกับเพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตา เสียงพูด อากัปกริยาแต่อย่างเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันด้วยความสนใจร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนในหลายความหมายใหม่นี้ มีข้อทักท้วงบอกว่าไม่ใช่ชุมชน เพราะผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธะผูกพันใด ๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้ หรือถอยออกไปเมื่อใดก็ได้ อีก

ทั้งข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกันก็เชื่อไม่ได้ว่าเป็นจริงทั้งหมด ชุมชนในความหมายใหม่ที่ว่า มีหลักการและจุดมุ่งหมายร่วมกันนั้น ไม่แน่ว่าผู้ที่เข้ามาหรือผ่านเข้ามา มีความรู้สึกผูกพันกันอย่างมีหลักการและเป้าหมายหรือไม่

ฉะนั้นความหมายของชุมชนจึงมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลา การศึกษาชุมชนจึงต้องวางกรอบในการศึกษาและนิยามความหมายของชุมชนให้ตรงตามวัตถุประสงค์ หากจำกัดความหมายของชุมชนไว้ในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง อาจจะขาดความหลากหลายหรือขาดความเข้าใจชุมชนในภาพรวมได้ทั้งหมด แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ความเป็นชุมชนจะเน้นเรื่องความสัมพันธ์กันของคนที่อยู่ในชุมชน

ประเภทของชุมชน

การแบ่งประเภทของชุมชน ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันว่าจะใช้หลักเกณฑ์ใดในการแบ่งประเภทของชุมชน บ้างก็กำหนดเอาจากจำนวนประชากร เช่น การสำรวจสำมะโนประชากร หรือแบ่งจากความเข้าใจของคนโดยทั่วไป เช่น หากอยู่กรุงเทพมหานคร จะกลับไปต่างจังหวัดก็มีคนพูดกันว่า ไปบ้านนอก ซึ่งมีนัยเปรียบเทียบกับความเจริญด้านวัตถุ หากอยู่ต่างจังหวัดแต่อยู่ในเมือง เมื่อจะออกไปต่างอำเภอ ก็พูดได้ว่าไปบ้านนอก หรือคนในชนบทที่จำเป็นต้องเข้ามาในเมือง ก็บอกว่าเข้าเมือง จะเห็นได้ว่า ประเภทของชุมชนอาจมีเกณฑ์ในการแบ่งแยกได้หลากหลาย

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536 : 10-13) กล่าวไว้ใน "สังคมวิทยา หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน" ว่า สามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขตสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาล ตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

2. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ ชุมชนเขตอุตสาหกรรม

3. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

สนธยา พลศรี (2533 : 19) ได้กล่าวถึงชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร เป็นต้น
2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง เป็นต้น
3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ เป็นต้น
4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เช่น ชานาทาวน์ เป็นต้น
5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เขืองแร่ เป็นต้น
6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง เป็นต้น
7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เป็นต้น
8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

องค์ประกอบของชุมชน

ในชุมชนจะประกอบไปด้วยหน่วยย่อยต่าง ๆ ที่จัดรวมกันเข้าเป็นองค์ประกอบของชุมชน ซึ่งมีผู้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับองค์ประกอบของชุมชนไว้แตกต่างกันไป (สนธยา พลศรี. 2533 : 14-15)

พัฒน์ สุจำนงค์ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 4 ประการคือ

1. กลุ่มบุคคล
2. ครอบคลุมอาณาเขตบริเวณแห่งหนึ่ง
3. สภาพความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน
4. มีผลประโยชน์และความสะดวกสบายร่วมกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 4 ประการ คือ

1. ประชากรจำนวนหนึ่ง
2. สถาบันทางสังคม
3. องค์การทางสังคม
4. อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

สมเกียรติ ดันสกุล ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 5 ประการ คือ

1. สถานที่ตั้งหรืออาณาเขต
2. ประชาชนหรือพลเมือง
3. ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลในชุมชน

4. บริการสาธารณะภายในชุมชน

5. การจัดระเบียบชุมชน

ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

ความแตกต่างของชุมชนชนบทและชุมชนเมือง เป็นสิ่งที่ใช้เกณฑ์ในการแบ่งแยกได้ยาก อาจพิจารณาได้ในเรื่องขนาดของประชากร ความหนาแน่นของประชากรในชุมชน แต่ก็เป็นการยากที่จะกำหนดได้ตายตัว เพราะตัวเลขที่แน่นอนในแต่ละชุมชน ในแต่ละประเทศแตกต่างกัน เพราะต่างกำหนดขนาดประชากรและความหนาแน่นเพื่อใช้ในวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน แต่หากใช้เกณฑ์พิจารณาในเรื่องสิ่งแวดล้อม อาจอธิบายความแตกต่างของชุมชนชนบทและชุมชนเมืองได้บ้าง เพราะอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมในชุมชนทั้ง 2 ประเภทมีอิทธิพลทำให้เกิดความแตกต่างของพฤติกรรมมนุษย์ และขบวนการอบรมระเบียบสังคม ทั้งของตัวบุคคลและของกลุ่มคนภายในชุมชนหนึ่ง ๆ อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมใหญ่ ๆ 3 ประเภทที่กล่าวถึง คือ

1. สภาพสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ (The geographic environment)
2. สภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม (The social environment)
3. สภาพสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (The cultural environment)

1. อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

1.1 สิ่งแวดล้อมที่เป็นตัวการกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชน ที่เห็นชัดก็คือที่ตั้งของชุมชน (physical setting) เมื่อเปรียบเทียบกับความแตกต่างของสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในเมืองจะแออัดไปด้วยตึกรามบ้านช่อง ผู้คนสัญจรไปมามากมาย ในชนบทมีแต่ธรรมชาติ บางชุมชนอาจถูกล้อมรอบด้วยภูเขา ชาวนาที่อยู่ในชนบทต้องทำงานกลางแจ้งต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงทุกฤดูกาล นักสังคมวิทยายอมรับว่าสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการสร้างบุคลิกภาพ (personality) และอุปนิสัยใจคอของคนในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ๆ เป็นเหตุให้วัฒนธรรมของคนในชุมชนชนบทกับในเมืองแตกต่างกันไป เพราะคนยอมปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ชนบทธรรมเนียมนประเพณี มักจะคล้อยตามสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะทางธรรมชาติ แม้ว่าสิ่งแวดล้อมจากธรรมชาติหรือตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน จะไม่ใช่สิ่งกำหนดความแตกต่างของวัฒนธรรมในเมืองและชนบทโดยสิ้นเชิง แต่ก็ป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างของพฤติกรรมมนุษย์

1.2 ความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ความไม่แน่นอนของธรรมชาติเห็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่อธิบายถึงอิทธิพลของสภาพทางภูมิศาสตร์ต่อคนในชนบทกับคนในเมือง ชาวนา

ทุกประเทศต้องอาศัยธรรมชาติในทางเกษตร ไม่ว่าความเจริญทางวิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าเพียงไร การอาศัยดินฟ้าอากาศที่อำนวยให้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ชาวนาต้องภาวนาให้มีฝนตก บางครั้งมีพายุฝน ต้นข้าวก็ตายหมด ความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ ทำให้คนชนบทเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าคนในเมือง (ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2516 : 45) ฉะนั้น การบวงสรวงบูชาในรูปแบบต่าง ๆ จึงมักพบในชนบท เช่น พิธีแห่นางแมวของไทย

1.3 ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ คนในชนบทใช้ชีวิตอยู่กลางแจ้งมากกว่าการทำงานในร่ม เคยชินต่อการแสงแดดที่ร้อนระอุ เป็นสาเหตุให้คนในชนบทมีความอดทนเข้มแข็ง หรือทนแดดทนฝน ร่างกายแข็งแรงต่อสู้โรคร้ายไข้เจ็บได้ดีกว่าคนในเมือง ตัวอย่างเช่น คนในชนบทภาคอีสานของไทย จะอพยพไปทำงานต่างถิ่นกันมากมาย ไม่เว้นแม้แต่การไปเป็นลูกเรือประมง เมื่อคราวเกิดพายุเกย์ถล่ม มีผู้คนล้มตายจำนวนมาก แต่ลูกเรือประมงอีสานยังคงมีชีวิตรอดมาได้ แสดงถึงความอดทนของคนที่อาศัยอยู่ในชนบท

1.4 ความห่างไกลจากชุมชนภายนอก ความห่างไกลจากชุมชนภายนอก ทำให้การแลกเปลี่ยนหรือการติดต่อกับสังคมภายนอกมีไม่มากนัก ทำให้คนในชนบทเคยชินต่อสิ่งแวดล้อมแบบเดิม ผู้คนก็คุ้นเคยกัน รู้จักกันตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย การเดินทางออกไปนอกชุมชนก็ไม่สะดวกนัก ทำให้คนในชนบทสามารถรักษาระเบียบแบบแผนหรือจารีตประเพณีไว้ได้มากกว่าคนในเมือง แม้ว่าสาเหตุนี้ไม่ใช่สาเหตุหลัก แต่ก็เป็นสาเหตุหนึ่ง และปัจจุบันคนในชนบทเริ่มมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับคนในเมืองมากขึ้นด้วยความเจริญของการคมนาคมขนส่ง ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หรือการสื่อสารที่ดีขึ้นก็ตาม แต่การเป็นผู้สืบทอดจารีตนิยมที่ดั้งเดิมยังคงเป็นของชาวชนบทมากกว่าในเมือง

2. อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคม

คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนนั้น มีหลายประเภท ทั้งคนที่มีความสนิทสนมคุ้นเคย (primary group) หรือกลุ่มคนที่ติดต่อสัมพันธ์กันด้วยฐานะตำแหน่งหรือความจำเป็น (secondary group) คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนจะมีอิทธิพลในการกำหนดและสร้างสรรค์บุคลิภาพ หรือพฤติกรรมที่จะสัมพันธ์กับผู้อื่น

คนในชุมชนชนบทจะมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด รู้จักไปถึงปู่ย่าตายาย มีบ้านเรือนใกล้เคียงกัน ไปมาหาสู่กันเสมอ ความแตกต่างของอาชีพมีน้อย นับถือศาสนาสิ่งแวดล้อมของครอบครัว เพื่อนบ้านที่กำหนด ชีวิตเป็นไปอย่างง่าย ๆ ไม่มีสิ่งกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากเท่าชุมชนในเมือง

คนในชุมชนเมือง มีความแตกต่างกันมากกว่าในชุมชนชนบท เพราะมาจากหลายแหล่งมาอาศัยอยู่รวมกัน มีหลายกลุ่มที่ตัวเองต้องสมาคมด้วย คือ มีกลุ่มสังคมมากมาย ผู้คนมากหน้าหลายตา หลากหลายภาษาเชื้อชาติ ชนบทประเพณีก็ต่างกัน การติดต่อสัมพันธ์กันต่างมุ่งเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน ทำให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่ม หรือความร่วมมือกันพบได้น้อยกว่าสังคมในชนบท

3. อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมของคนในชุมชนชนบท จะเป็นลักษณะง่าย ๆ เข้าใจได้รวดเร็ว ไม่ซับซ้อน เช่น เพลงลูกทุ่ง หรือเพลงพื้นบ้าน ที่เนื้อหาสะท้อนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่แอบอิงกับธรรมชาติ การแต่งกายก็เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ มิได้จำแนกเป็นชุดกลางวันกลางคืน ชุดเดินเล่นเหมือนคนในเมือง เมื่อคนในชนบทเข้ามาในกรุงเทพมหานคร มักถูกเยาะเย้ยว่าเป็น “บ้านนอกเข้ากรุง” ความจริงเป็นการแสดงออกในด้านวัฒนธรรมที่ต่างกัน จึงเกิดการช็อกทางวัฒนธรรมขึ้นมา (Culture shock)

การควบคุมทางสังคม ในชุมชนชนบท การควบคุมความเป็นระเบียบของสังคมนั้นเป็นไปในรูปที่ไม่เป็นทางการ ถ้าใครทำตัวผิดออกนอกกลุ่มนอกทาง จะถูกขบขืนนิทา และคนอื่นก็จะไม่คบค้าสมาคมด้วย นับว่าเป็นโทษที่รุนแรงมากสำหรับในชนบท เพราะทุกคนจะอยู่ได้ด้วยความเกื้อกูลกัน เมื่อถูกตัดญาติขาดมิตรแล้ว ก็เหมือนการตายทั้งเป็นที่อยู่ในชุมชนนั้น หากมีการทำผิดเล็กน้อย จะมีการตักเตือนจากญาติผู้ใหญ่ หรือผู้อาวุโสในชุมชน เป็นผู้ไกล่เกลี่ย

ความรู้และทักษะ ความรู้และทักษะของคนในชนบท จะมีความรู้หลายด้านในคนคนเดียวกัน ชาวนาไม่เพียงแต่รู้วิธีการหว่านข้าว การพาดข้าว หรือในเรื่องเกี่ยวกับการทำนา และขายผลผลิต เลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น เมื่อบ้านช่องผู้พังกก็ต้องซ่อมแซมได้ เครื่องมือทางการเกษตรเสียก็สามารถซ่อมได้ ต่างจากคนในเมือง จะมีความรู้หรือความชำนาญการพิเศษเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง

ระดับและมาตรการการครองชีพ เครื่องใช้ไม้สอยประจำบ้านเป็นสิ่งบ่งบอกถึงฐานะหน้าตาทางสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างหนึ่ง ความแตกต่างระหว่างคนในชนบทและในเมืองสามารถวัดได้จากอุปกรณ์และเครื่องใช้ภายในบ้าน สาเหตุใหญ่อาจเป็นเพราะความแตกต่างทางเศรษฐกิจที่ทำให้คนในชนบทไม่สามารถจัดหาสิ่งของเครื่องใช้ของคนในเมืองได้ แม้ของชนิดเดียวกัน แต่คนในชนบทยังนิยมของที่ถูกกว่า เช่น วิทยุ ตู้เย็น โทรทัศน์ เพราะคุณค่าการดำรงชีวิตจะเป็นไปในลักษณะประหยัด ไม่ต้องการความหรูหรา

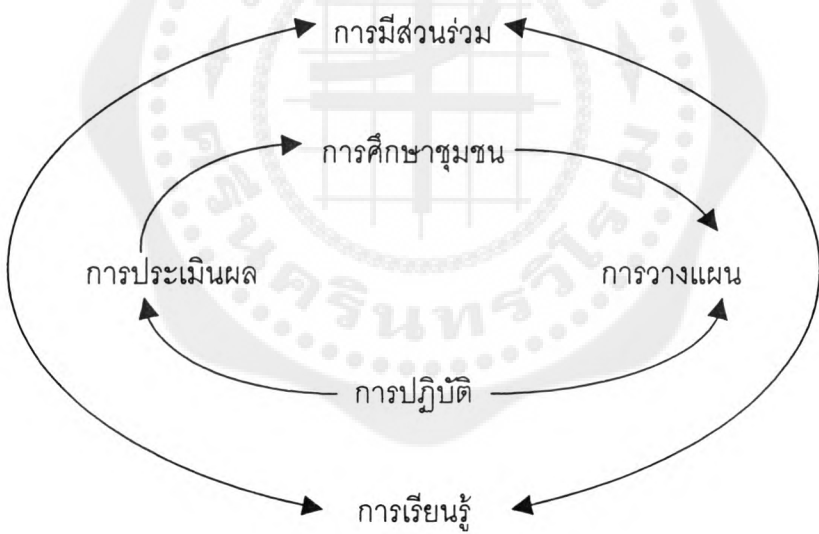
บทที่ 2

แนวคิดในการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนเป็นขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาชุมชน เพื่อเป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชนให้มีความสามารถที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง นักพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมและเรียนรู้ในชุมชน ต้องรู้จักชุมชน ทั้งนี้การศึกษามีได้เป็นแต่เพียงการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชนแต่ฝ่ายเดียว การศึกษาชุมชนยังต้องเป็นไปเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษาและวิเคราะห์ตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การหาทางเลือกในการจัดการชุมชนของตนเอง ทั้งในลักษณะการวางแผน วางโครงการ การลงมือปฏิบัติงาน การติดตามงานและประเมินผลการทำงาน

แผนภาพที่ 1

การมีส่วนร่วม และการเรียนรู้ในกระบวนการพัฒนาชุมชน

ที่มา : ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. หน้า 5

แนวคิดในการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ ระบบคิด การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม

ธรรม ตลอดจนปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา ประเมินศักยภาพในด้านต่าง ๆ ของชุมชน อันจะนำไปสู่การวางแผนโครงการและกิจกรรมการสอน การปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหามุมชน รวมทั้งการสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน

แนวคิดในการศึกษาชุมชน พบว่า แนวคิดในการศึกษาชุมชนมีฐานการศึกษาเพื่อเข้าใจและรู้เท่าทันสภาพชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลง และเพื่อหาเครื่องมือนำทางการศึกษาพบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขและองค์การทั้งภายในและภายนอกอะไรบ้าง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร การศึกษาชุมชนสามารถอาศัยแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ได้แก่ กำเนิดและวิวัฒนาการของชุมชน การตั้งถิ่นฐาน นิเวศชุมชน แม้ว่าจะมีแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาชุมชนอยู่มาก แต่แนวคิดในการศึกษาชุมชนในประเทศไทยที่พบมากในเอกสารต่าง ๆ คือ การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง และแนววัฒนธรรมชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543 หน้า 12-13) ในส่วนนี้จะนำเสนอแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาชุมชน 5 แนวคิดด้วยกันคือ

1. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
2. แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง
3. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. แนวคิดองค์กรชุมชน
5. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

1. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชน มีแนวคิดและปรัชญาเบื้องต้น คือ วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน หากคนเราไม่รู้จักตนเอง ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้ และวัฒนธรรมเป็นพลังสำหรับการพัฒนาตนและสังคม ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการก่อตัวขึ้นในหมู่นักพัฒนาเอกชนบางกลุ่มในสังคมไทย โดยมองว่าชนบทหรือชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดี มีศักยภาพในการที่จะพัฒนา และหรือที่จะต้านกระแสทุนนิยมได้ แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลของระบบทุนนิยม ที่เน้นวัตถุนิยมทำให้คนเห็นแก่ตัวและต้องพึ่งพาทุนจากภายนอก จึงหันมาเน้นคุณธรรมที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ การพึ่งพาตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นหลักธรรมในการพัฒนา ผู้ที่มีคุณูปการหรือเป็นผู้เผยแพร่แนวคิด วัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทย นอกจากบาทหลวง นิพนธ์ เทียนนิหาร แล้ว ยังมี กาญจนา แก้วเทพ ที่ได้กล่าวถึงปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนไว้ใน "การพัฒนาแนววัฒนธรรม โดยถ้อยมโนะมุขเป็นศูนย์กลาง" ว่าถือเอาความสุข

ของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของเกณฑ์ความสำเร็จในการพัฒนา คือ สภาวะที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

สาระสำคัญของสำนักวัฒนธรรมชุมชน อาจสรุปได้จากแนวคิดของบาทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร ที่ว่า "ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเอง มีระบบคุณค่าที่ได้จากประวัติศาสตร์ มาเป็นบทสรุปของความคิด และการปฏิบัติของชุมชน และเป็นวิถีชีวิตและทิศทางในการพัฒนาของชุมชน แกนกลางวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และความผสมกลมกลืนกันในชุมชน"

หลังจากนั้นได้มีผู้สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว เช่น ดร.เสรี พงศ์พิศ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดร.กาญจนา แก้วเทพ และบำรุง บุญปัญญา ที่ได้เสนอความคิดเพิ่มว่า "วัฒนธรรมชาวบ้าน (ชุมชน) มีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและของคนชั้นสูง" วิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและชุมชนเครือญาติ มีน้ำใจต่อกัน มีความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าศีลธรรม มนุษยธรรม และอธิสัจธรรม และเสนอการวิเคราะห์ที่มองผ่านองค์รวมทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยถือชุมชนเป็นจุดตั้งของการศึกษา สามารถให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ภายใต้เงื่อนไขที่ทำได้

วิธีการศึกษาแนววัฒนธรรมชุมชน สำนักวัฒนธรรมชุมชน มองว่ามนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม การพัฒนาก็ต้องเป็นแบบองค์รวมด้วย และการพัฒนาคือการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ถึงจุดสูงสุด ดังนั้นวิธีการศึกษาจึงเน้นไปที่การศึกษาถึง วัฒนธรรมชุมชนและตัวบุคคล กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 167-175) ได้กล่าวถึง การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชนในลักษณะที่เน้นการพัฒนามนุษย์ หรือตัวบุคคลว่า

1. มนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม มิใช่มนุษย์เศรษฐกิจ การพัฒนามนุษย์ควรมีลักษณะเป็นองค์รวมด้วย เช่น การจัดตั้งธนาคารข้าว มีมุมมองมิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคมและมิติทางความเชื่อ อันเป็นความหมายของ "ข้าว" ตามทัศนแบบองค์รวมของชาวบ้าน
2. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน คือ เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้นมนุษย์เป็นหัวใจชีวิตและมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ดังนั้นควรสร้างกระบวนการและเงื่อนไขที่เหมาะสม เพื่อให้ศักยภาพของมนุษย์แต่ละคน รวมถึงศักยภาพของชุมชนได้บรรลุจุดสูงสุด
3. การแยกแยะวัฒนธรรมออกเป็นระดับต่าง ๆ เพื่อการเข้าใจในวัฒนธรรม และการพัฒนาที่เหมาะสม และปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมตามความเหมาะสม

การวิเคราะห์ในแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมชุมชน มองการวิเคราะห์สังคมและชุมชนว่า การมองเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไม่เพียงพอ ต้องเจาะลึกลงไปหาเหตุอันเป็นสมมติฐาน และมองว่า "วิกฤตด้านวัฒนธรรม" เป็นสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญของปัญหาสังคม และทฤษฎีการ

พัฒนาประเทศให้ทันสมัย โดยประเมินวัฒนธรรมผิดพลาด จึงต้องมีการสร้างวัฒนธรรมหรือการจัดระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้สามารถสร้างความสมดุลและรักษาความสุขให้แก่ชุมชน สรุปได้ว่า ปัญหาชุมชนที่เกิดขึ้น เพราะคนหมดความเชื่อมั่นในพลังของตน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้เสนอวิธีการทำงานชุมชน ตามหลักการที่สำคัญ ๆ คือ

1. การใช้ยุทธวิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา
2. การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจาก "บนลงล่าง" เป็น "ล่างขึ้นบน" ของแนวคิดในการพัฒนา
3. การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้ Negative Approach คือการมองชาวบ้านว่าขาดแคลนทุกสิ่งมาเป็น Positive Approach โดยการเติมเต็มให้ชุมชนมาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้รับการยอมรับมากขึ้นเป็นลำดับในสังคมไทย จนเป็นแนวคิดหลักขององค์กรพัฒนาเอกชน และเป็นแนวคิดสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ที่ระบุว่าส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและชุมชน เป็นสถาบันของการพัฒนา (จิตรทิพย์ นาสสุภาและคณะ. 2541 : 2)

2. แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง

ปรัชญาและแนวคิด การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองได้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชนบทกับระบบเศรษฐกิจการเมืองภายนอก ว่าปัญหาความด้อยพัฒนาไม่ได้มีสาเหตุมาจากความยากจนภายในชุมชน แต่ความยากจนเป็นผลของการพัฒนาแนวหนึ่งซึ่งเกิดจากอิทธิพลของระบบภายนอกชุมชน ที่ทำให้เกิดสภาพการณ์ คือสภาพการไร้อำนาจการตัดสินใจของชาวบ้าน สภาพการเกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมชนบท และการครอบงำทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ปัญหาการด้อยพัฒนา จึงไม่ใช่ปัญหาเศรษฐกิจความยากจน และหรือวัฒนธรรมพึ่งตนเอง แต่หากเป็นปัญหาที่ซับซ้อนเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ การเมืองและอุดมการณ์ระหว่างชนบทกับสังคมภายนอก (อานันท์ กาญจนพันธ์ อ่างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร. 2543 : 54)

การวิเคราะห์สังคมของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่วิเคราะห์เพียงปรากฏการณ์เท่านั้น แต่เน้นวิเคราะห์ถึง "โครงสร้าง" โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของการผลิต ปัจจัยการผลิต ความสัมพันธ์ของอำนาจอุดมการณ์และพลวัตของสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง

และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่กระทำภายใต้เงื่อนไขของสภาพพื้นที่ สภาพกายภาพนิเวศแวดล้อม และประชากรท้องถิ่น และยังเน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่น

วิธีการศึกษาชุมชน การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง แต่เดิมเน้นการศึกษาด้านโครงสร้างและหน้าที่ และความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ต่อมาได้รวมมิติชุมชนท้องถิ่น และมิติประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนสำคัญด้วย วิธีการศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองมีวิธีการศึกษาที่หลากหลายและมีพื้นฐานอยู่ในในสังคมศาสตร์ของสาขา เช่น ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา เป็นต้น และเน้นวิธีการศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลง โดยมีวิธีการศึกษา 4 ประเด็น ได้แก่

- 1) การศึกษาแบบประวัติศาสตร์
- 2) การศึกษาอย่างมีบริบท
- 3) การศึกษาแบบข้ามสาขา
- 4) การศึกษาแบบวิภาษวิธี

การศึกษาแบบประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของสังคม โดยมีข้อสมมติฐานว่า การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอำนาจและอุดมการณ์ในสังคม

การศึกษาอย่างมีบริบท เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญแก่สภาวะเงื่อนไขแวดล้อมแก่ประเด็นหรือหน่วยที่ศึกษา โดยคำนึงถึงความละเอียดอ่อนของปัญหาว่ามีได้เหมือนกันหมด แต่แตกต่างกันไปตามสภาวะแวดล้อมและขั้นตอนของการพัฒนา

การศึกษาแบบข้ามสาขา เป็นการศึกษาที่ไม่ได้แยกหน่วยที่ต้องการศึกษาออกมาพิจารณาอย่างอิสระตามความชำนาญพิเศษเฉพาะสาขาใดสาขาหนึ่ง แต่จะแยกประเด็นเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ ออกมาให้ชัดเจน แล้วหาความเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ซึ่งต้องอาศัยแนวทางจากหลาย ๆ สาขาที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้สามารถประเมินถึงส่วนย่อยที่มีลักษณะแตกต่างกันนั้นว่า มีความสัมพันธ์กับทั้งระบบอื่น ๆ อย่างไร

การศึกษาแบบวิภาษวิธี การศึกษาแบบวิภาษวิธีตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง มีความสำคัญในแง่กลยุทธ์สำหรับศึกษาสังคมที่มีความสลับซับซ้อน เพราะเป็นตรรกวิธีที่เน้นการมองของสองสิ่งที่แตกต่างกัน ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร และนำไปสู่สภาวะใหม่อย่างไร ในทางปฏิบัติหมายถึงการสามารถมองเห็นเงื่อนไข ปัจจัย ระดับ และมิติของการมองปัญหาต่าง ๆ ได้โดยไม่ติดอยู่กับลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างไม่มีเงื่อนไข

การวิเคราะห์ การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง จะไม่ทำการวิเคราะห์ ปัญหาในระดับเดียวที่แยกออกมาต่างหาก และไม่ใช้ระดับตามขนาดทางภูมิศาสตร์ แต่เน้นการศึกษาวิเคราะห์จากมิติของความสัมพันธ์ในระดับนามธรรมที่แตกต่างกัน และระดับการวิเคราะห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม 3 ระดับด้วยกัน คือ

1) **โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง** เน้นการศึกษาความสัมพันธ์ทางโครงสร้าง ในระหว่างกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตต่างกัน เช่น ชนชั้นต่างกัน หรืออำนาจระหว่างรัฐกับท้องถิ่น เป็นต้น

2) **อุดมการณ์อำนาจ** ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมในแง่อุดมการณ์ หรือศึกษาอุดมการณ์ หรือจิตสำนึกที่ว่าด้วยอำนาจทางสังคม ซึ่งต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม ระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม และให้ความสนใจต่อการพัฒนาสังคมชุมชนในลักษณะที่สร้างสรรค์สังคมที่มีโครงสร้างแบบใหม่ ซึ่งมีความยุติธรรม เสรีภาพ ภราดรภาพ และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งแสดงออกในเรื่องอุดมการณ์ของสำนักคิดนี้

3) **ประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์การผลิต** เน้นการศึกษาการ เปลี่ยนผ่านของความสัมพันธ์การผลิตที่ช่วยให้เข้าใจการพัฒนาเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจทำได้โดย การปรับกลยุทธในการผลิตของแต่ละบุคคล แต่ต้องเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงที่ให้ชุมชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการควบคุมทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อที่จะได้จัดการทรัพยากรได้อย่าง เหมาะสม

3. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะที่ผ่านมามีการพัฒนา ประเทศไทย ตั้งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาหรือความรู้ปราชญ์เดียวกันหรือชนิดเดียวกัน ซึ่ง เรียกว่า "ความรู้ทางวิทยาศาสตร์" (อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544 : 165) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญ ของวัฒนธรรมตะวันตกที่ไทยรับแนวคิดมาพัฒนา ซึ่งนอกจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แล้ว ยังมีความเป็นปัจเจกบุคคล เสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2544 : 11) แต่มนุษย์ก็ไม่สามารถจะพัฒนามนุษย์บนพื้นฐานความรู้ประเภทเดียวหรือชนิดเดียวได้ แม้ว่าความรู้ทาง วิทยาศาสตร์จะเป็นความรู้ที่สำคัญ แต่มนุษย์มีวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งต่างก็ได้สร้างภูมิ ปัญญาของตนเองขึ้นมา ดังนั้นแนวโน้มการพัฒนาจึงต้องให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาที่หลากหลาย

วิธีการศึกษา ในการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เราต้องมองดูภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นความรู้ที่ขัดแย้งกัน หรือตรงกันข้ามกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ หรือความรู้ที่เป็นสากล เพราะเป็นทางเลือกใหม่สำหรับผู้คนในท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย สามารถทำให้ผู้คนในท้องถิ่นภูมิใจและเข้าใจหรือสนใจในวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น และทำให้คนในท้องถิ่นเข้าใจได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เพราะการพัฒนาที่ดีต้องไม่เป็นการพัฒนาด้านเดียว

แม้ที่ผ่านมาการพัฒนาจะก้าวหน้ามาก แต่ก็พบว่า การพัฒนาได้สร้างผลกระทบให้กับคนกลุ่มต่าง ๆ ดังคำที่ คุณพ่อนิพนธ์ เทียนนิหาร เคยกล่าวไว้ว่า "เมื่อเราทำงานพัฒนาไปเราก็จะได้พบคนด้อยโอกาสมากขึ้น ยิ่งพัฒนายิ่งมีคนด้อยโอกาส คนเสียโอกาส คนที่ถูกผลกระทบมากขึ้น" (อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544 : 166) อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ได้พยายามเสนอให้ทำความเข้าใจว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนามีความเกี่ยวข้องกัน โดยเชื่อมทั้ง 2 ส่วนเข้าด้วยความคิดเรื่องอำนาจ

อำนาจในความหมายแรก อำนาจเป็นเรื่องของระบบ "คุณค่า" ชนิดหนึ่ง ที่เป็นพื้นฐานที่สุด คือ เป็นคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพราะถ้าไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ก็เป็นการยากที่จะเข้าใจคุณค่าอื่น ๆ เพราะคุณค่าอื่น ๆ ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ทั้งสิ้น และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็ล้วนปรากฏอยู่ในศาสนาของทุกคน โดยแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ตามความเชื่อหรือศาสนานั้น ๆ ตัวอย่างเช่น การให้คุณค่าของธรรมชาติที่มีได้เป็นลักษณะกายภาพอย่างเดียว แต่ให้คุณค่ากับธรรมชาติเหล่านั้น คือ มองน้ำในลักษณะเป็นแม่พระคงคา มองดินเป็นแม่พระธรณี มองต้นข้าวเป็นพระแม่โพสพ

อำนาจในความหมายที่สอง อำนาจจะถูกแสดงออกในรูปของ "กฎเกณฑ์" แต่ละวัฒนธรรมได้นำเอาคุณค่าสะท้อนออกมาในรูปกฎเกณฑ์ แต่เดิมอาจจะเรียกว่า "จารีตประเพณี" ปัจจุบันเรียกว่า "กฎหมาย" กฎหมายใดไม่ได้วางอยู่บนฐานคุณค่าที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม แม้จะเขียนได้ แต่ก็ไม่มีอำนาจบังคับได้เพียงพอ เพราะคนจะคิดว่าขาดความชอบธรรม ดังนั้นกฎเกณฑ์ใด ๆ ของวัฒนธรรมจารีต ที่ผู้ยึดถือปฏิบัติมาเป็นเวลานานก็เพราะว่าชอบธรรม

อำนาจในความหมายที่สาม อำนาจ คือ สิทธิ สมัยก่อนอาจจะเรียกคำที่มีความหมายถึงสิทธิว่า "ศักดิ์ศรีของความเป็นคน" ดังนั้นสิทธิจึงเป็นอำนาจอย่างหนึ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม ของวัฒนธรรม การมีสิทธิในทรัพยากร การปกครอง

การวิเคราะห์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา เป็นเรื่องของอำนาจ ฉะนั้นต้องเข้าใจความหมายของอำนาจ จึงจะมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับการพัฒนา ถ้าหากมองภูมิปัญญาในแง่ที่เป็นความรู้ เป็นความรู้ที่ขัดแย้งกับความเป็นสากล (หมายถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพียงด้านเดียว) จะไม่สามารถเข้าใจว่า ภูมิปัญญาคือเรื่องของอำนาจ เมื่อภูมิปัญญาเป็นแค่เพียงความรู้ที่ไม่ได้โยงกับเรื่องของอำนาจ ภูมิปัญญาก็จะไม่มีมีความหมายใดเลย คือจะไม่มีคุณค่าอะไรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา (อานันท์, อ้างแล้ว : 172)

4. แนวคิดองค์กรชุมชน

ผลจากการศึกษาวิจัยด้านสังคมศาสตร์ จำนวนมากได้ค้นพบว่า สถาบันที่เก่าแก่ที่สุดของสังคมชนบทที่มีการเกษตรเป็นรูปแบบเศรษฐกิจพื้นฐานของไทย คือ สถาบันที่รู้จักกันในนามของ "บ้าน" "หมู่บ้าน" "การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน" "กลุ่มหัวหมวดวัด" ซึ่งอาจเรียกรวม ๆ กันว่า "องค์กรชุมชน" องค์กรชุมชน หมายถึง การจัดระบบรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อดำเนินภารกิจต่าง ๆ ให้ลุล่วง โดยองค์กรชุมชนมีลักษณะเป็นสถาบันที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่สืบทอดชีวิตของชุมชนทั้งทางด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมให้ยืนยาวตลอดมาในประวัติศาสตร์

ตลอดช่วงเวลาของการพัฒนาที่ผ่านมา (ดูรายละเอียดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติบทที่ 5) จะพบว่ายิ่งพัฒนามากก็จะมีผู้ถูกทอดทิ้งมากขึ้น แม้ว่าตัวชี้วัดการพัฒนา เช่น ตัวเลขอัตราความเจริญเติบโตที่เพิ่มขึ้น การขยายตัวของอุตสาหกรรมใหม่ ๆ รายได้ของประชาชนเพิ่มมากขึ้นก็ตามแต่ แผนการพัฒนาหรือกลยุทธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการล่มสลายของชุมชนชนบท ชาวชนบทของกลุ่มแก้ปัญหาโดยหาทางเลือกและทางออกส่วนบุคคล โดยการอพยพไปขายแรงงานต่างประเทศ การเปลี่ยนอาชีพ แต่ก็มีคนบางกลุ่มเริ่มมองย้อนกลับไปที่การพัฒนาและพยายามฟื้นฟูสถาบันเก่าแก่ของชุมชน คือองค์กรชุมชน ซึ่งเคยมีบทบาทและหน้าที่มาตั้งแต่อดีตเพื่อนำมาใช้เป็น "ทางออกร่วมกัน" ในการแก้ปัญหาในหลายกรณี

ปัจจุบัน แนวคิดที่ว่าด้วย "องค์กรชุมชน" เป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาที่เป็นผลพวงของการพัฒนาที่ผิดพลาด ได้ขยายออกไปในหลายกลุ่ม ทั้งหมู่บ้าน นักศึกษา นักวิชาการ รวมทั้งภาครัฐ (ดังปรากฏอยู่ในแผนฯ 8)

5. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาของประเทศไทย รวมทั้งประเทศโลกที่สามโดยทั่วไป จะยึดถือตามทฤษฎี เศรษฐศาสตร์ตะวันตก ที่ให้ความสนใจกับเทคนิคและวิธีการที่จะก่อให้เกิดความทันสมัย (Modernization) คือการให้ผลตอบแทนทางวัตถุ ที่สามารถวัดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจโดยใช้เงิน เป็นสื่อกลางและหน่วยวัด การดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน ทำให้ต้องพัฒนา ศักยภาพเพื่อที่จะแข่งขันเอาชนะธรรมชาติให้ได้ ฉะนั้นจึงทำให้ทรัพยากรถูกใช้หมดไปอย่างรวดเร็ว และยังเพิ่มปัญหาผลกระทบแก่สังคมมากขึ้น (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2544 : 7)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้ทรงเล็งเห็นถึงผลจากการพัฒนาที่ ทำให้พลกนิกรของท่านประสบปัญหาความเป็นอยู่ พระองค์ฯ จึงทรงพระราชทานแนวคิดและทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยและทดลอง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดที่จะ พัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรในทุก ๆ ด้าน อาทิ ด้านการเกษตร สิ่งแวดล้อม การสาธารณสุข การคมนาคม ตลอดจนสวัสดิการสังคม พระองค์ฯ ทรงพระราชทานแนวคิด "ทฤษฎีใหม่" ในการ ดำรงชีวิตของเกษตรกรให้มีความเป็นอยู่ที่พอเพียง

ทฤษฎีใหม่ เป็นแนวความคิดที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรในชุมชน เพื่อ สามารถผลิตอาหารให้พอเพียงกับการยังชีพ และเป็นพื้นฐานที่จะขยายต่อไปสู่เศรษฐกิจแบบการ ค้า ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีแนวทางการดำเนินการโดยจัดแบ่งพื้นที่ของ เกษตรกร ดังนี้

30% ใช้ปลูกข้าวในฤดูฝน เพื่อให้เป็นอาหารประจำวันของครอบครัว เพื่อให้เพียงพอ บริโภคตลอดปีในฤดูแล้ง ถ้ามีน้ำเพียงพออาจปลูกพืชราคาดี

30% ใช้ปลูกพืชยืนต้น พืชไร่ เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวันและเพื่อจำหน่ายพืชผักและ พืชสมุนไพร

30% ใช้ขุดสระกักเก็บน้ำ เพื่อเสริมน้ำฝนในฤดูฝน ปลูกพืชในฤดูแล้ง ตลอดจนเลี้ยง สัตว์น้ำ และอุปโภคบริโภค

10% ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ ถนน คันดิน และสิ่งก่อสร้าง ดังพระราชกระแสรับสั่ง พระราชทานแก่ประชาชนชาวไทย เมื่อวันที่จันทร์ที่ 4 ธันวาคม 2538

".....ฉะนั้นจึงทำทฤษฎีใหม่เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสทำเกษตรกรรมให้พอกินถ้าน้ำ มีพอดีในปีไหน ก็สามารถที่จะประกอบกรเกษตรหรือปลูกข้าวที่เรียกว่านาปีได้ ถ้าต่อไปในหน้า แล้งน้ำมีน้อย ก็สามารถที่จะใช้น้ำที่กักไว้ในสระเก็บน้ำของแต่ละแปลงมาทำการเพาะปลูก แม้แต่ ข้าวก็ยังปลูกไม่ได้ ไม่ต้องไปเบียดเบียนชลประทานระบบใหม่ เพราะมีของตัวเอง แต่ก็อาจจะปลูก

ผักหรือเลี้ยงปลาหรือทำอะไรอื่น ๆ ก็ได้ ทฤษฎีใหม่นี้มีไว้สำหรับป้องกันความขาดแคลน ในยามปกติก็จะทำให้ร่ำรวยมากขึ้น ในยามที่มีอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัวได้เร็ว โดยไม่ต้องให้ทางราชการไปช่วยมากเกินไปนัก ทำให้ประชาชนมีโอกาสพึ่งตนเองได้ดี....."

(มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2544 : 81)

บทที่ 3

ความคิดเบื้องต้นในการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนจำเป็นต้องมีความคิดพื้นฐานเพื่อเป็นกรอบในการเข้าใจชุมชนบางประการ เพราะมีเช่นนั้นจะทำให้งานชุมชนไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร โดยมีความคิดต่าง ๆ ดังนี้

1. ความคิดในเชิง positive approach (กาญจนา แก้วเทพ. 2538)

การทำงานในชุมชนที่ผ่านมา นักพัฒนาหรือนักวิชาการมักเข้าไปในชุมชนพร้อมกับการบรรจุข้อมูลในหัวว่า ในชุมชนมีปัญหาระบาด อาทิ ปัญหาการขาดสารอาหารของเด็ก ปัญหา ยาเสพติด ปัญหาความยากจน ปัญหาการอพยพแรงงานของหนุ่มสาวเหลือแต่คนแก่คนเฒ่าและเด็ก ปัญหาการพนัน ปัญหาสาธารณสุข และปัญหาอีกมากมายสารพัดปัญหาที่จะผุดขึ้นมา อันเป็นการตอกย้ำความคิดว่าคนในชนบทลึกลับเหี้ยมโหดชั่วร้าย ที่เรียกว่า “โง่-จน-เจ็บ” ไปไม่พ้น แม้บางครั้งจะมีภาพชนบทที่สวยงามด้วยต้นข้าวเขียวขจี ความอบอุ่นผูกพันระหว่างคนในหมู่บ้าน แทรกพอกเป็นกระสายอยู่บ้างเล็กน้อย การที่ผู้จะทำงานชุมชนเข้าไปในหมู่บ้านด้วยความคิดว่า ชุมชนมีแต่ปัญหา ฉะนั้นตัวเราเองจะต้องหาหนทางช่วยเหลือชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรมในลักษณะการคิดโครงการต่าง ๆ เช่น ขาดข้าวกินก็จัดตั้งธนาคารข้าว ขาดควายก็จัดตั้งธนาคารควาย เด็กไม่มีข้าวกลวงกินก็จัดตั้งโครงการอาหารกลางวัน ฯลฯ การทำโครงการลักษณะนี้ใช้ทรัพยากรจากบุคคลภายนอกแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าวัตถุ ตัวบุคคล ความคิด แรงงาน โดยชาวบ้านอาจเป็นส่วนเสริมเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากความคิดของคนทำงานชุมชนคิดว่า “ชาวบ้านเขาขาดวัตถุ บุคคล ความคิด แรงงาน”

การทำงานลักษณะนี้จะพบแต่ความผิดหวังและตามมาด้วยความกลุ้มใจ เพราะสิ่งที่เราคาดหวังได้ทำในสิ่งที่ดีที่สุดให้กับชุมชนแล้ว (ด้วยความมีน้ำใจของเรา) แต่ที่ประสบตามาคือชาวบ้านช่วยตัวเองไม่ได้หรือไม่ค่อยจะช่วยตัวเอง ปัญหาเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็แก้ไขไม่ได้ สิ่งที่คุณทำงานหยิบยื่นให้ก็ไม่ช่วยกันรักษา เช่น ยุงฉางข้าวปล่อยให้เข้ารุมผูกพัน ยืมข้าวแล้วก็ไม่คืน

การทำงานด้วยความหวังดีแต่ขาดความเข้าใจที่ดี ทำให้ประสบปัญหาต้องมาทบทวนหาวิธีการกันใหม่ และได้ข้อสรุปออกมาว่า กรอบความคิดหรือความเข้าใจที่มีต่อชาวบ้านนั้น ยังถูกต้องไม่หมด ยังไม่รอบด้าน เพราะมองชาวบ้านเพียงด้านเดียว และเป็นด้านลบอีกด้วย ด้านที่เป็นปัญหาของชาวบ้าน ในแง่ชุมชนเราก็มองแต่ด้านที่ชุมชนสูญเสียไป เพราะ

อิทธิพลจากภายนอก เช่น เสียแรงงานหนุ่มสาว เสียวัฒนธรรม ฯลฯ การเข้าไปทำงานชุมชน
ลักษณะนี้เป็นการเข้าไปหาชุมชนในทัศนคติที่เรียกว่า negative approach

negative approach เป็นวิธีการทำงานในชุมชนไม่ถึงกับผิดหมด แต่ถูกต้องเพียงครึ่ง
เดียว จนมาถึงทางตันในการทำงานชุมชน ต้องมาร่วมกันคิดหาหนทางหรือกรอบคิดในการทำงาน
อีกด้านหนึ่ง คือ positive approach เพื่อสร้างสมดุลกับการทำงานชุมชน

positive approach คือการทำงานชุมชนโดยเริ่มต้นจากสิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนมี
และเริ่มในสิ่งที่ชาวบ้านมีเป็นหลัก ลักษณะการทำงานแนวนี้ เป็นการทำงานเหมือนเราเปลี่ยน
กรอบแว่นตาใหม่ การมองผ่านแว่นตาใหม่อาจแจ่มใสชัดเจนมากขึ้น หรือมองเห็นบางภาพที่แว่นตา
เก่าอันพร่ามัวของเรามองไม่เห็นก็เป็นได้ สิ่งที่เราคิดว่าเป็นปัญหาเมื่อเข้าไปทำงานชุมชนในครั้ง
แรก เช่น ชาวบ้านมาประชุมช้า หรือขาดประชุมบ่อย ชาวบ้านไม่ส่งเงินคืนโครงการ คนทำงานก็
ด่วนตัดสินใจว่าไม่ได้รับความร่วมมือ แต่หากมองผ่านด้วยแว่นตาใหม่ดังกล่าว จุกคิดขึ้นว่า ทำไม
เวลาพระสงฆ์เรียกประชุมชาวบ้านถึงมา เวลาให้ผ้าของหมู่บ้านชาวบ้านมาได้ขาด เป็นต้น ดังนั้น
การเข้าไปทำงานกับชุมชนจึงต้องเข้าไปพร้อมกับความคิด positive approach ซึ่งจะเป็นเครื่องมือ
ที่จะช่วยในการศึกษาชุมชนที่วางอยู่บนฐานคิดว่า “ชาวบ้านหรือชุมชน มีอะไรดำรงอยู่ ถ้าเรา
เข้าไปแสวงหาเราก็จะค้นพบ” ตัวอย่างเช่น เมื่อมีคนเจ็บป่วย ชาวบ้านจะมีการเข้าทรงรักษา
หากเราเข้าไปพร้อมกับกรอบความคิดเก่า (negative approach) จะเกิดคำถามขึ้นมาทันทีว่า
“แล้วมันจะหายได้อย่างไร ทำไมไม่ไปหาหมอ” หากคนทำงานชุมชนคิดว่าเมื่อมีคนเจ็บป่วย เป้า
ประสงค์ของคนป่วยหรือญาติของคนป่วยภายในชุมชนต้องการคือการหายจากเจ็บป่วย ฉะนั้นวิธี
การรักษาไม่ว่าวิธีไหน เช่น หาหมอสงฆ์ นางเทียม รำฟ้า ก็จะถูกจัดสรรมาเพื่อสนองวัตถุประสงค์
ดังกล่าว ทัศนคติเชิง positive approach เช่นนี้ จะทำให้คนทำงานชุมชนรู้จักชาวบ้านอย่างแท้จริง
และรอบด้าน รู้จักสิ่งที่ชาวบ้านสามารถและไม่สามารถ รู้จักวิถีคิดของชาวบ้านที่ซ่อนเร้นอยู่ การ
มองด้วยทัศนคตินี้จะไม่ทำให้เราถูกปิดบังจากกรอบทัศนคติแบบเก่าๆ แนวของ positive approach
จึงจะเป็นคำถามมากกว่าคำตอบ

positive approach ที่ลึกซึ้งจะต้องมีมิติของความเชื่อทางศาสนา (spiritual
dimension) เป็นฐานรองรับความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ด้วยกันเอง ความไว้วางใจในคุณ
งามความดีของมนุษย์ด้วยกัน ความรักและความปรารถนาที่จะแสวงหาส่วนดีในตัวมนุษย์ด้วย แง่
มุมเหล่านี้มีอยู่ในทุกศาสนา

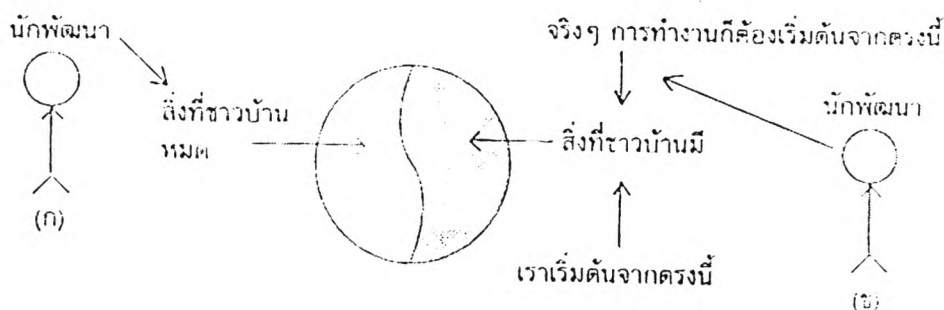
ทางด้านศาสนาพุทธ คำสอนของท่านพุทธทาส นับเป็นตัวอย่างที่ดีในการสอนคนใน
ยุคปัจจุบัน ในเรื่องแนวทางการมองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันว่า “มองแต่แง่ดีเถิด”

เขามีส่วน เลวบ้าง ช่างหัวเขา
 จงเลือกเอา ส่วนที่ดี เขามีอยู่
 เป็นประโยชน์ โลกบ้าง ยังน่าดู
 ส่วนที่ชั่ว อย่าไปรู้ ของเขาเลย
 จะหาคน มีดี โดยส่วนเดียว
 อย่ามัวเที่ยว ค้นหา สหายเอ๋ย
 เหมือนเที่ยวหา หนวดเต่า ตายเปล่าเอ๋ย
 ฝึกให้เคย มองแต่ดี มีคุณจริง

จุดแข็งของ positive approach จะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงอย่างที่สุด เพราะชาวบ้านที่ยังคงอยู่มาได้จะต้องมีจุดแข็งของตัวเอง เพราะกว่าจะฝ่าฟันปัญหาต่าง ๆ ที่รุมล้อมรอบตัวมาได้ ก่อนที่คนที่เรียกตัวเองว่า “นักพัฒนา” จะเข้าไป ฉะนั้นความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านจึงเป็นเรื่องที่ก่อขึ้นจริง มิใช่อุดมคติเลื่อนลอย แต่เป็นรูปธรรมความจริง เพราะสภาพชีวิตของชาวบ้านต้องต่อสู้รอบด้าน ต้องถางป่าให้เป็นไร่นา ต้องไถหว่านดำ ต้องรู้จักการหาอาหาร หรือต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอดอีกหลายอย่าง ประสบการณ์การต่อสู้ที่ยาวนานสั่งสมกันมาเป็นบ้ำหลอมให้เกิดความฉลาด ความมีน้ำอดน้ำทน

การทำงานกับชาวบ้านในชุมชนโดยใช้ positive approach เป็นเรื่องที่เป็นจริง (realistic) และยัง “ใช้งานได้” (practical) การเริ่มต้นทำงานกับชาวบ้าน ชาวบ้านจะมี 2 ด้านคือ ชาวบ้าน “ด้านที่มี” และ “ด้านที่หมด” ต้องเริ่มต้นทำงานกับชาวบ้านในด้านที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว (ที่เราเรียกว่า “ถือเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง” หากเริ่มจากชาวบ้านหมด ก็จะเป็นเหมือนกับการพัฒนาที่ผ่านมานักพัฒนาเป็นฝ่ายหาเข้าไปให้ชาวบ้าน

แผนภูมิที่ 1 การทำงานกับชาวบ้านโดยใช้ positive approach

(กาญจนา แก้วเทพ. 2538 : 42)

2. ความคิดในการพัฒนาลักษณะ top-down approach และ bottom-up approach (เก็บความจากเอกสาร มสธ. 2538)

แนวความคิดในการพัฒนาตามแผนการพัฒนาศักยภาพ ฉบับแรก ๆ ของไทย เป็นการพัฒนาโดยมีกรอบความคิดในการพัฒนาจากระดับบน (centre-down paradigm) โดยไม่คำนึงถึงความต้องการหรือสภาพปัญหาที่แท้จริงในชุมชนที่เรียกกันสั้น ๆ ทั่วไป เป็นการพัฒนาจาก “บนลงล่าง (top-down approach)”

top-down approach หมายถึง การพัฒนาที่จะก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว และมีเสถียรภาพนั้น หน่วยงานของรัฐ โดยผู้กำหนดนโยบายหมายถึงรัฐบาลจะต้องเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการกำหนดเป้าหมาย ทิศทาง และกลยุทธ์ในการบริหารโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

กลยุทธ์ในการพัฒนาที่กำหนดจากระดับบนเป็นการให้ความสำคัญต่อการเร่งรัดกระบวนการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม การพัฒนาเมือง การใช้เทคโนโลยีก้าวหน้า การเน้นการใช้ทุนเข้มข้น ตลอดจนการเปิดการค้า โดยมีแนวคิดพื้นฐานของกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบ top-down คือ

1) การพัฒนาทุกด้านจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัย “แกนนำการเปลี่ยนแปลงหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ที่ได้รับการเลือกสรรแล้วเท่านั้น โดยเชื่อว่าแกนนำเหล่านี้ ได้แก่ ปัญญาชน คนในเมือง หรือข้าราชการ

2) คิดว่าประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้าน ตำบล หรือชุมชนทั่วประเทศไทย ขาดความคิดริเริ่ม ในการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของแกนนำการเปลี่ยนแปลงที่จะนำประชาชน เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพชีวิตที่ดีขึ้นตามความเข้าใจของผู้กำหนดนโยบายการพัฒนา

3) โครงการหรือแบบแผนการพัฒนาด้านต่าง ๆ ริเริ่มโดยแกนนำการเปลี่ยนแปลงโดย ถือว่าเป็นโครงการที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม จึงควรนำไปใช้แทนแบบแผนอื่น ๆ ที่มีมา ก่อนแล้ว

ฐานคิดดังกล่าวละเลยและมองข้ามความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม เงื่อนไข ทางด้านทรัพยากรแต่ละภูมิภาค โดยถือว่าการพัฒนาจะเกิดขึ้นได้ในลักษณะเดียวกันและขยาย ตัวอย่างกว้างขวาง

กลยุทธ์การพัฒนาดังกล่าว เป็นที่เชื่อถือว่าจะผลักดันการเติบโตของประเทศ โดยจะ ถูกสั่งการจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาคเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ แต่ผลจากกลยุทธ์แนวทางการพัฒนา ดังกล่าว มีผลต่อการพึ่งตนเองของชุมชนที่มีความหมายน้อยลง หรือเป็นเพียงเครื่องมือในการรวม กลุ่มในชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้การร่วมมือต่อกิจกรรมของรัฐ ลักษณะของการพัฒนาตามกลยุทธ์ดัง กล่าวจะพบปัญหาที่เกิดจากการวางแผนพัฒนาระดับบนหลายประการ ได้แก่

1) การกำหนดแบบแผนและโครงสร้างจากระดับบน มีลักษณะของการสั่งการว่าควร จะทำอะไร อย่างไร เมื่อใด โดยใคร ซึ่งบางครั้งเป็นการนำแบบจำลองจากโครงการที่ประสบความสำเร็จ มาสวมเข้ากับโครงสร้างชุมชน

2) แผนพัฒนามีลักษณะขาดความยืดหยุ่น ขาดความคล่องตัว และขาดความจำเพาะ เจาะจงในการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ที่กำหนดขึ้นขาดความชัดเจนหาความเป็นไปได้ ว่างยาก และตรวจสอบการดำเนินงานได้ยาก

3) มุ่งเน้นเฉพาะความสำคัญในขั้นตอนของการวางแผนแต่ขาดความเป็นไปได้ในทาง ปฏิบัติ มีช่วงระยะเวลายาวเกินไป ไม่เหมาะสมกับสภาพเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ยังมีปัญหาในด้านการขาดเอกสารในด้านแนวคิดและขาดการติดต่อ สัมพันธ์เพื่อประสานความร่วมมือ รวมทั้งเทคนิคที่ใช้ในการวางแผนไม่เหมาะสมกับสภาพความ เป็นจริงในทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

เมื่อแนวคิดในการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยเริ่มประสบปัญหา กลยุทธ์การ พัฒนา ก็เริ่มเปลี่ยนจากระดับบนมาสู่ความสนใจในวิธีการกำหนดจากระดับล่าง เพื่อกระตุ้นให้เกิด การพัฒนาที่กว้างขวางในพื้นที่ และกลุ่มคนที่ถูกทอดทิ้งหรือไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

กลยุทธ์การพัฒนาที่กำหนดจากระดับล่าง (development from below) หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า การพัฒนาจาก “ล่างขึ้นบน (bottom-up approach)

bottom-up approach มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาที่จะใช้ทรัพยากรภายในชุมชนท้องถิ่น และทักษะของประชาชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งนอกจากจะตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานของคนแล้ว ยังเป็นการเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนและประเทศในเวลาต่อไปด้วย โดยกระบวนการของการพัฒนาตามแนวทางนี้ จะให้ประชาชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายและกิจกรรมที่จำเป็นสำหรับชุมชน ลักษณะของโครงการควรเป็นโครงการขนาดเล็กที่เน้นการผลิตแบบครบวงจรและผสมผสาน ยืดหยุ่นได้ วัดผลสำเร็จได้ง่าย เทคโนโลยีที่ใช้อาจมีอยู่ในท้องถิ่น และคำนึงถึงทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ พุทธทรัพย์ของท้องถิ่น และการพัฒนานั้นไม่นำไปสู่การทำลายสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ไม่ว่าของรัฐหรือเอกชน มีบทบาทเป็นผู้ประสานงานและช่วยเหลือเชิงวิชาการ

กลยุทธ์การพัฒนาที่กำหนดจากระดับล่างมีฐานคิดดังต่อไปนี้

- 1) ความไม่เสมอภาคทางด้านชีวิตความเป็นอยู่ของคนในภูมิภาคและชุมชน เป็นผลที่เกิดจากความล้มเหลวในการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจมหภาค ซึ่งไม่ได้ทำให้ผลการพัฒนากระจายไปอย่างกว้างขวางแล้ว ยังเป็นการบ่อนทำลายโครงสร้างด้านสังคมและศักยภาพในการพัฒนาด้วย
- 2) การพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างสถาบันท้องถิ่นย่อมจะเป็นการเสริมสร้างให้ศักยภาพการพัฒนาในระยะยาวดีขึ้น จึงไม่ควรให้พลังอำนาจจากภายนอกหรือกลไกตลาดภายนอกมาควบคุม
- 3) การกำหนดแนวทางและการปฏิบัติการตามแผนที่เกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มในชุมชน จะมีผลดีกว่ากำหนดโดยองค์กรภายนอก
- 4) องค์กรท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาค ควรมีอิสระในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มพูนศักยภาพของกลไกระดับล่าง อันเป็นพื้นฐานต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมหรือคุณภาพชีวิตที่ดีด้านอื่น ๆ

กลยุทธ์การพัฒนาจากระดับล่างที่ให้ชุมชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ในการกำหนดเป้าหมายและแนวทางในการพัฒนา โดยกลยุทธ์ในการพัฒนาที่กำหนดจากระดับล่างนี้ จำเป็นต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขในทางสังคม ประวัติศาสตร์ และองค์กรสังคมของแต่ละพื้นที่

3. ความคิดในลักษณะองค์รวม ลักษณะการทำงานในชุมชนต้องเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะองค์รวม (holistic) เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนจะเป็นความสัมพันธ์แบบ

โยงใยระหว่างความสัมพันธ์ในทุกมิติ คือ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการทำความผิดใด ๆ จะมีลักษณะความสัมพันธ์ทุกมิติเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ การศึกษาในทุกมิติจะทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้อย่างทะลุปรุโปร่ง หากว่ามีการศึกษาเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามหัวข้อที่เราตั้งไว้ จะทำให้ขาดเนื้อหาที่จะมาประกอบกันเป็นภาพขนาดใหญ่หรือภาพชุมชนได้ อุปมาดังเช่น การรับประทานเมี่ยงคำ หากรับประทานแบบแยกทีละชนิด เช่น ถั่ว มะพร้าวคั่ว ชিং ใบชะพลู อาจจะไม่รู้จักว่ารสชาติเมี่ยงคำเป็นอย่างไร

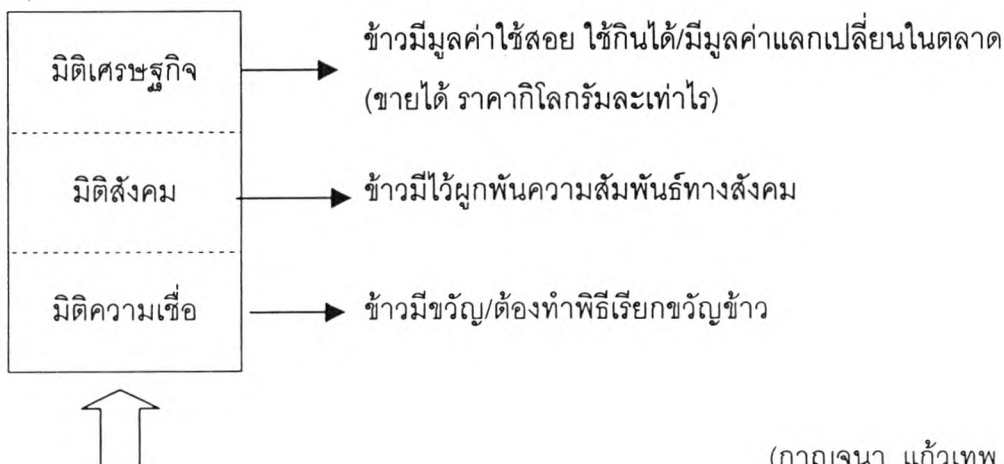
ตัวอย่างเช่น การศึกษาโครงการอนุรักษ์พันธุ์พืชและส่งเสริมการเกษตรกรรมทางเลือก หากพึงชื่อโครงการ คงจะเก็บข้อมูลเฉพาะในเรื่องพืช เป็นหลัก แต่ความจริงจะมีมิติที่เกี่ยวข้องกันทุกมิติ ได้แก่ ใครเป็นผู้ปลูกพืช ใครอนุรักษ์ หรือทำลาย ทางด้านศาสนาพิธีกรรมก็เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในการประกอบพิธีสืบชะตาแม่น้ำเพื่อให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น โครงการศึกษาเรื่องการทอดผ้าในภาคอีสาน อาจจะมีมองในลักษณะการส่งเสริมอาชีพ การสร้างรายได้ หรือบทบาทของผู้หญิงในการทอดผ้า แต่ความจริงยังเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา (ลวดลายผ้า) ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี หรือโยงถึงทรัพยากรธรรมชาติ (กรณีการย้อมสีธรรมชาติด้วย)

การศึกษาในลักษณะภาพรวม บางครั้งผู้ศึกษาอาจสับสน ไม่ทราบจะเริ่มตรงไหน หรือเรื่องอะไรดี เพียงแต่เรามีความรู้สึกว่าจะเริ่มก็เป็นนิมิตหมายที่ดี เพราะหากเริ่มก็จะค่อย ๆ เชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดให้เห็นเป็นโครงสร้างได้ จะถือว่าเป็นการเผ่าหัวเครื่องในการทำงานชุมชนได้

การศึกษาต้องไม่ศึกษาแบบแยกส่วน เหมือนการศึกษาที่แยกเป็นคณะ สาขา หรือภาควิชาต่าง ๆ โดยแต่ละคนจะมีความรู้เฉพาะสาขาของตน ไม่เข้าใจถึงเรื่องของผู้อื่น

แผนภูมิที่ 2 ความหมายของข้าวตามทฤษฎีแบบองค์รวม

4. **สังคมหรือชุมชนมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic)** เนื่องจากสังคมทุกสังคมมีลักษณะเป็นสังคมเปิด เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกิดจากปฏิกิริยาตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เทคโนโลยีภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป หรือเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม และการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม

5. **ความคิดในเรื่องคนใน-คนนอก (emic และ etic)** การรับรู้และแปลความข้อมูลที่ได้รับจากชุมชน โดย EMIC เป็นการสะท้อนข้อมูลจากมุมมองของชาวบ้าน (actor – oriented) ส่วน ETIC เป็นการสะท้อนมุมมองจากคนภายนอกชุมชน (observed-oriented) เป็น outside view point (สศช. 2538 : 56 และ Kottak. 1994 : 26) การทำงานของชุมชนต้องให้ความสำคัญกับความคิดของคนภายในชุมชนเอง มิใช่ตัดสินตามความคิดของผู้ที่เข้าไปศึกษาในชุมชน ซึ่งใช้เวลาเพียงน้อยนิดในการอยู่ในชุมชนและตัดสินออกมา นั่นคือคนในชุมชนต้องคิดเสมอเช่นกันว่า คำตอบจากคนนอกมองอย่างไรก็ช่างเขา แต่คนภายในชุมชนมองต้องให้ความสำคัญกับสิ่งที่คนภายในชุมชนค้นพบ

6. **กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic groups)** การศึกษาชุมชนจำเป็นต้องทำความเข้าใจแนวความคิดของทางมานุษยวิทยาคำหนึ่ง คือคำว่ากลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มชาติพันธุ์หมายถึงกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นประเพณี รูปแบบธรรมเนียมปฏิบัติ การนับถือศาสนา ภาษาพูด หรือมีจิตสำนึกว่ามีบรรพบุรุษร่วมกัน การทำความเข้าใจแนวคิดเรื่อง กลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากชุมชนที่เราต้องเข้าไปทำงานร่วมด้วย อาจประกอบด้วยคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง หากไม่เข้าใจเรื่องวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม อาจจะทำให้การทำงานชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร หรือมีการสรุปการทำงานที่ผิดพลาดด้วยเหมารวมว่าคนในชุมชนนั้นมีวัฒนธรรมเดียว

ดังเช่น ภาคเหนือหรือล้านนา มีชาวบ้านที่สืบเชื้อสายมาจากไทยใหญ่ จากลาว และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อีก 13 เผ่า ทางอีสานก็มีไทยโคราช ลาวเวียง ลาวพวน ลาวโซ่ง ลาวกาว ย้อ ผู้ไทย เขมร มอญ กะเลิง กูย (ส่วย) และอื่น ๆ ทางใต้นอกจากคนไทยปักษ์ใต้แล้ว ยังมีชาวไทยมุสลิม ชาวเล ชาวกูย ภายในหมู่บ้านบริเวณชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา ภายในหมู่บ้านจะมีทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ไทย ชาติพันธุ์ลาว ชาติพันธุ์เขมร หรือชาติพันธุ์ส่วย

ภาพที่ 2 ชาวกะเหรี่ยง

ชาวกะเหรี่ยงในชุดแต่งกายตามสมัยนิยม ขณะมาร่วมงานประเพณีกินข้าวห่อ
บ้านสองพี่น้อง อำเภอกำแพงกระเจาน จังหวัดเพชรบุรี

7. ความต่างแบบกัน (heterogeneity) และความเป็นแบบเดียวกัน (homogeneity)
คุณสมบัติของคนในชุมชนมิใช่จะมีลักษณะเป็นแบบเดียวกันทั้งชุมชน คนจะมีลักษณะต่าง
กันได้ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532 : 173, 175) ได้อธิบายถึง
ลักษณะของคนที่แตกต่างกันได้ จากลักษณะการทางชีววิทยาหรือวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน
ความต่างกันทางเชื้อชาติเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกของกลุ่มมาจากเชื้อชาติต่าง ๆ กัน จึงมีลักษณะการ
ทางกายภาพไม่เหมือนกัน ความต่างแบบกันทางชาติพันธุ์หรือทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกมา
จากกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมต่างกัน ส่วนความเป็นแบบเดียวกัน (homogeneity) ก็เป็น

คุณสมบัติอย่างหนึ่งของคนในชุมชน ด้วยมีลักษณะการทางชีววิทยาหรือวัฒนธรรมเหมือนกัน อย่างเด่นชัด ความจริงที่เห็นในชุมชนจะมีลักษณะหลากหลาย มีลักษณะปะปนกัน (heterogeneous) เพราะมีทั้งชีวิตเดิมของคนในชุมชนเองและสิ่งใหม่ที่ปะปนมาจากภายนอก เพราะสังคมมีลักษณะพลวัตมิได้หยุดนิ่ง การติดต่อสัมพันธ์แต่งงานหรือการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ล้วนมีผลต่อความแตกต่างหลากหลายของคนในชุมชน

8. **คติว่าตนเองเป็นใหญ่ (ethnocentrism) หรือคติถือชาติพันธุ์เป็นเกณฑ์** (อ้างแล้ว, 2532 : 135) ให้ความหมายว่า คือทัศนคติที่ถือว่ากลุ่มเชื้อชาติ หรือสังคมของตนนั้นอยู่นอกกลุ่มเชื้อชาติและวัฒนธรรมอื่น ๆ ในทำที่เช่นนี้ บุคคลจะมีความรู้สึกดูหมิ่นบุคคลภายนอกกลุ่มและวัฒนธรรมของคนเหล่านั้น ผู้ที่ศึกษาชุมชนหากศึกษาชุมชนอื่นที่มีลักษณะแตกต่างจากชุมชนเดิมของตน อาจเกิดคติเช่นนี้ว่า วัฒนธรรมของตนสูงเด่นกว่าของคนในชุมชนที่ตนศึกษา เพราะฉะนั้นเมื่อพบปรากฏการณ์บางอย่างในชุมชน เช่น ชาวเขานอยอดดอยไม่อาบน้ำ ก็ตีความว่าสกปรกตนเองสะอาด ชาวบ้านยังคงยึดถือการอยู่ไฟของมารดาหลังคลอด ก็กล่าวว่าล้าสมัย เพราะการแพทย์ปัจจุบันก้าวหน้า ไม่มีใครอยู่ไฟแล้ว เป็นต้น ทั้งนี้การตัดสินทั้งมวลล้วนอยู่บนฐานคติว่า ตัวเองสูงส่งกว่าผู้อื่น

บทที่ 4

วิธีการศึกษาและทำงานชุมชน

การศึกษาชุมชน หมายถึง การสำรวจและศึกษาวิเคราะห์หาความจริงเกี่ยวกับสถานะของสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความต้องการ และปัญหาในชุมชนนั้น ๆ เพื่อที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนที่ย้ายอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ต่อไป

การศึกษาและทำงานชุมชน ต่างมีความมุ่งหมาย เพื่อทราบความต้องการต่าง ๆ ของชุมชน รับทราบปัญหา และร่วมกันคิดโครงการแก้ไข รับทราบถึงแหล่งทรัพยากรที่จะยังประโยชน์ให้กับชุมชน ทั้งทางทรัพยากรธรรมชาติ ผู้ในชุมชน หรือความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน และทำความเข้าใจถึงความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีทุกอย่างในชุมชน

วิธีการทำงานชุมชน

การทำงานชุมชนมิใช่เรื่องง่ายหรือเรื่องยาก แต่เป็นสิ่งที่นักพัฒนาหรือผู้ที่ต้องทำงานกับคน ต้องประสบพบเจอตลอดเวลา บางครั้งการเข้าสู่ชุมชนง่าย สะดวกสบาย บางครั้งแม้แต่ก้าวเดินไปในชุมชนก็ถูกสะกิดกันเสียแต่วันแรกแล้ว อย่างไรก็ตามการทำงานชุมชน เป็นงานที่ต้องใช้ทักษะและการฝึกฝนให้สามารถเอาชนะอุปสรรคทั้งหมดได้ มิใช่เพื่อเอาชนะตนเองเท่านั้น แต่เป้าหมายที่สูงกว่า คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักทำงานชุมชนกับชุมชน

การทำงานชุมชน ไม่ควรเริ่มต้นด้วยเหตุผลหรือข้ออ้าง แต่ต้องเริ่มทำงานชุมชนด้วยใจ ไม่หาเหตุผลอื่นมาอธิบาย หากคิดทำงานชุมชนต้องสร้างวัฒนธรรมการทำงานใหม่ คือวัฒนธรรมการทำงานที่เริ่มจากใจของตนเอง มีใจรักที่จะทำงานชุมชน และการทำงานชุมชนต้องมีขั้นตอนการทำงาน เพื่อให้สามารถเข้าใจและเชื่อมโยงแง่มุมมิติต่าง ๆ ของชุมชน เข้ากับระบบใหญ่ในสังคมได้อย่างเป็นองค์รวม และผสมผสานกันโดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนการทำงานชุมชน

ขั้นตอนที่ 1 สร้างทัศนคติที่เอื้อต่อการทำงานชุมชน

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545) ได้ให้รายละเอียดขั้นตอนในการทำงานชุมชนไว้ใน “วิถีชุมชน คู่มือการเรียนรู้ที่ทำงานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก” ไว้อย่างน่าสนใจ โดยลำดับแรกต้องปรับทัศนคติในการทำงานชุมชนก่อน

โดยมีทัศนคติหลายประการที่ควรคำนึงถึง และควรปรับแก้ในการทำงานชุมชน เพราะจากการทบทวนประสบการณ์ที่ล้มเหลวในการทำงานชุมชนที่ผ่านมา พบว่า บ่อยครั้งที่สาเหตุสำคัญของความล้มเหลวในการทำงานชุมชน คือ การมีทัศนคติที่ไม่เชื่อต่อการทำงานชุมชน ซึ่งบ่อยครั้งมักเกี่ยวพันกับการไม่อยากลงทำงานในชุมชนด้วยเหตุผลนานาประการด้วย เช่น ชุมชนอยู่ไกล ทุรกันดาร แดดร้อน ฝนตก ถนนไม่ดี เดินทางไม่สะดวก ไม่มีเพื่อน ไม่สนุก ไม่มีความปลอดภัย ชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือ เข้าชุมชนไปแล้วไม่รู้จะทำอะไร เป็นต้น เหตุผลเหล่านี้ล้วนเป็นจุดเริ่มต้นของความล้มเหลวในการทำงานชุมชนทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นการทำงานกับชุมชนให้ประสบความสำเร็จได้นั้น เราต้องเริ่มต้นด้วยใจ รักที่จะทำงานชุมชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ผู้ทำงานชุมชนจะต้องมีบุคลิกภาพเป็นมิตร อยากรู้ อยากเห็น อยากเข้าใจ และมีทักษะในการสื่อสารที่ดี

ทัศนคติอีกประการที่เราจำเป็นต้องปรับในการทำงานชุมชน คือ อย่าคิดว่าชาวบ้านไม่รู้ อะไร คนทำงานชุมชนที่พึงประสงค์ต้องคิดว่า ชาวบ้านคือ ผู้รู้ และชุมชน ไม่ใช่ภาชนะที่ว่างเปล่า แต่เป็นภาชนะที่มากมายด้วยภูมิปัญญา และศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ชาวบ้านมีความรู้ที่มีคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตน ความรู้ของชาวบ้านเป็นความรู้ที่สะสมมายาวนาน จากประสบการณ์จริงและสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวัน หลายสิ่งหลายอย่างที่ชาวบ้านรู้เป็นสิ่งที่เราไม่รู้ และสิ่งที่ชาวบ้านรู้มักเกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อการเข้าใจปัญหาและการแก้ไขปัญหาของชุมชน เพราะฉะนั้นคนทำงานชุมชนจะต้องเชื่อมั่นและยอมรับในศักยภาพของชาวบ้าน เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคน และที่สำคัญต้องมีกลวิธีในการนำศักยภาพของชุมชนมาช่วยแก้ปัญหาของชุมชน วิธีการหนึ่งที่ทำได้ คือ การรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน ไม่ครอบงำความคิดของชาวบ้าน และมีความยืดหยุ่นทางความคิด ระวังไว้เสมอว่าการแก้ปัญหาชุมชนบนฐานความรู้ในชุมชน และการมีส่วนร่วมของชุมชน ย่อมทำให้เกิดการแก้ปัญหาที่ตรงจุดและตรงตามความต้องการของชาวบ้าน

ขั้นตอนที่ 2 การทำงานชุมชน

การเข้าสู่ชุมชนครั้งแรกเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง คนทำงานชุมชนทุกคนต้องเรียนรู้ธรรมเนียมมารยาทในการเข้าสู่ชุมชนครั้งแรก และต้องรู้จักข้อมูลจำเป็นเบื้องต้นของชุมชนที่เราจะลงไปทำงานด้วยดีพอในระดับหนึ่งก่อนที่จะเข้าไปในชุมชน ข้อมูลเบื้องต้นเหล่านั้นอาจได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการคือใคร มีองค์กรอะไรบ้างที่ลงไปทำงานในชุมชนก่อนหน้านี้ เรา และขอข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนจากองค์กรเหล่านั้นมาศึกษาก่อนเพื่อวางแผนเข้าสู่ชุมชน ชุมชนส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในเขตเมืองหรือชุมชนในเขตชนบท ไม่ได้เป็นชุมชนที่

ปราศจากการติดต่อหรือปลอดจากอิทธิพลจากภายนอกอีกต่อไป เพราะฉะนั้นการศึกษาทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับองค์กรและเจ้าหน้าที่ขององค์กรที่ทำงานอยู่ในชุมชนก่อนหน้าเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากความสำเร็จส่วนหนึ่งของการทำงานชุมชนมาจากการอาศัยความร่วมมือกับองค์กรอื่นที่มีอยู่หรือที่เข้ามาทำงานในชุมชนเดียวกับเราด้วย

ขั้นตอนการเข้าสู่ชุมชน

ขั้นตอนสำคัญของการทำงานชุมชน มี 4 ขั้น คือ 1) ขั้นเลือกสนามหรือพื้นที่ในการศึกษาชุมชน 2) ขั้นแนะนำตัว 3) ขั้นสร้างความสัมพันธ์ 4) ขั้นเริ่มทำงาน (สุภางค์ จันทวานิช. 2533) 5) การออกจากสนามหรือชุมชน

ขั้นตอนที่ 1 การเลือกสนาม

เมื่อได้หัวข้อการวิจัยหรือโจทย์ที่เราต้องการคำตอบ ขั้นแรก นักวิจัยหรือผู้ทำงานชุมชนจะต้องพิจารณาเลือกสนามหรือชุมชนที่เหมาะสมกับหัวข้อการวิจัย หรือปัญหาที่เราต้องการแก้ไข หรือชุมชนที่จะเป็นตัวอย่างในการทดลองปฏิบัติการตามประเด็นที่ตั้งไว้ โดยพิจารณาว่าพื้นที่นั้นมีคุณสมบัติที่จะตอบปัญหาที่ต้องการได้หรือไม่ นั่นคือชุมชนนั้นต้องมีปัญหาที่เราต้องการศึกษา ไม่ใช่เลือกอย่างสุ่ม ๆ ขั้นที่สอง ต้องดูถึงความเป็นไปได้ในแง่ขนาดของชุมชนที่จะเข้าไปศึกษา คือต้องไม่ใหญ่เกินไป ถ้าสนามนั้นใหญ่อาจต้องแบ่งเอาเฉพาะบางแห่ง ขั้นที่สาม ดูในแง่ความซับซ้อนของปรากฏการณ์ในชุมชนนั้น และดูถึงความสะดวกในแง่ของที่ตั้งของชุมชนด้วยว่าอยู่ไกลหรือไม่ การเดินทางไปมาติดต่อลำบากหรือไม่ เนื่องจากบางคนอาจมีข้อจำกัด เช่น มีครอบครัวแล้ว ไม่สามารถเข้าไปในสนามได้นานๆ หรือบางคนเป็นผู้หญิงไม่เหมาะในการเดินทางรอนแรมไปกับกองคาราวานค้าขายหรือเป็นลูกเรือประมง เป็นต้น

ทั้งนี้บางครั้งสนามหรือพื้นที่ที่จะศึกษาชุมชนนั้น ไม่สามารถเลือกได้ เพราะถูกกำหนดมาจากหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องว่าจำเป็นต้องศึกษาชุมชนนั้น หรือบางครั้งในชุมชนนั้นมีปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต้องศึกษา ฉะนั้นผู้ทำงานชุมชนอาจไม่มีสิทธิเลือกชุมชน ไม่ว่าจะชุมชนที่ระบุนั้นจะห่างไกล แร้นแค้น หรือมีปัญหามากใด ๆ ก็ตาม

นอกจากนี้ การเลือกพื้นที่ชุมชนอาจต้องคำนึงถึง ความสะดวก ของสถานที่ราชการที่เราจำเป็นต้องติดต่อ เช่น โรงพยาบาล สถานีตำรวจ ที่ทำการไปรษณีย์ ปัจจุบันอาจคำนึงว่ามีร้านรับส่งข่าวสารทาง internet ด้วยหรือไม่ การเลือกที่พัก เมื่อเลือกสนามได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการเลือกที่พักในสังคมชนบทนั้น เมื่อมีผู้คนแปลกหน้าเข้าไปในชุมชน ชาวคราวจะแพร่กระจาย

อย่างรวดเร็ว ฉะนั้นหากนักวิจัยได้มีผู้นำชุมชนแนะนำสถานที่พักให้ก็จะง่ายขึ้น โดยนักวิจัยอาจอยู่ร่วมกับผู้นำชุมชนก็ได้ แต่ไม่ควรอยู่ตลอดเวลา การตัดสินใจว่าจะอยู่ร่วมกับคนในชุมชนหรือการแยกอยู่ต่างหาก ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น ความเต็มใจของเจ้าบ้านที่จะต้อนรับ ลักษณะนิสัยของเจ้าบ้าน หรือแม้กระทั่งชนิดหรือเรื่องที่จะทำการวิจัย เช่น หากศึกษาเรื่องเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ของคนในครอบครัว หากแยกไปอยู่คนเดียวคงจะได้ข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์ สาระสำคัญของการเลือกที่พักจะขึ้นอยู่กับ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่า การใช้เวลาในสนาม ผู้ทำงานชุมชนต้องหาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดช่วงเวลาที่อยู่ในสนาม คือ จะเข้าสนามช่วงไหน ใช้เวลานานเท่าใด และจะออกจากสนามในช่วงเวลาใด โดยนักวิจัยจะต้องคำนึงถึงกิจกรรมในชุมชนที่มี บางครั้งนักวิจัยออกทำงานชุมชนตามแผนที่วางไว้ แต่มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น นักวิจัยได้ออกจากสนามไปแล้ว ทำให้พลาดข้อมูลสำคัญ และยังทำให้ความสัมพันธ์กับชาวบ้านชะงักงัน รวมทั้งบทบาทของผู้ทำงานชุมชนพลอยชะงักไปด้วย ระหว่างที่ทำการวิจัยสนาม ผู้ทำงานชุมชนจะต้องไม่แบ่งแยกเวลาระหว่างกิจกรรมส่วนตัว แต่จะต้องถือว่าเวลาทั้ง 24 ชั่วโมงในแต่ละวัน เป็นเวลาของการทำวิจัย ไม่มีเวลาเลิกงาน เพราะชาวบ้านไม่ได้แบ่งเวลา และปัญหาที่เราสนใจก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเวลา การเตรียมตัวเข้าสนาม คือความพยายามที่จะเข้าไปอยู่ในสนามอย่างดีที่สุด ผลสมกมลกลืนและเตรียมพร้อมที่สุด เพราะฉะนั้นเราจะรู้ว่าเราต้องทำอะไรอย่างไร การเข้ากับเขาได้จะนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีและนำไปสู่ข้อมูล สิ่งแรกที่ต้องเตรียมในการเข้าสู่สนามคือ ภาษา กรณีสนามที่ศึกษาใช้ภาษาถิ่นต่าง ๆ การแต่งกาย ของนักวิจัยก็มีอิทธิพลต่อการทำงานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นอย่างมาก นักวิจัยควรแต่งกายให้เหมือนกับคนในชุมชนที่ตัวเองต้องเข้าไปศึกษา เพื่อให้คนในสังคมยอมรับ พึงหลีกเลี่ยงการแต่งกายที่เลียนแบบสัญลักษณ์ของผู้บริหาร หรือแต่งกายเตอะตา น่าสมัย ไม่ควรแต่งหน้ามาก สิ่งของที่น่าติดตัวไปด้วย อาจมีได้บ้างเฉพาะในสิ่งที่จำเป็น เช่น ยารักษาโรค สมุดบันทึก ดินสอ เสื้อผ้า และอาหารแห้งเล็กน้อย เพื่อมิให้คนในชุมชนมองว่าเป็นคนละพวกกับเขา การวางตัว เป็นสิ่งที่นักวิจัยพึงระวัง นักวิจัยชายไม่ควรดื่มสุราจนเมามาย หรือไม่ควรดื่มเลยในชุมชนที่เคร่งครัด เช่น ชุมชนมุสลิม นักวิจัยหญิงควรวางตัวเรียบร้อย แต่ละชุมชนจะมีแบบแผนในการปฏิบัติตัว ฉะนั้นนักวิจัยควรวางตัวให้สอดคล้องกับความคาดหวังนั้น ๆ อุปกรณ์ต่าง ๆ ในการเก็บข้อมูล เช่น กล้องถ่ายภาพ กล้องถ่ายสไลด์ เทปบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพยนตร์หรือวีดิทัศน์ การจะเลือกใช้อุปกรณ์ชนิดใดขึ้นอยู่กับโอกาสและความเหมาะสมกับหัวข้อการวิจัยเรื่องนั้น ๆ ที่สำคัญคือเมื่อจะใช้อุปกรณ์ต้องบอกหรือขออนุญาตก่อนใช้ทุกครั้ง เมื่อผู้ให้ข้อมูลไม่อนุญาตก็ไม่ควรตื้อวันที่จะใช้ ควรใช้วิธีการจำ และหลังจากออกจากพื้นที่ตรงนั้นให้รีบจดบันทึกอย่างด่วนที่สุด เพื่อมิให้ลืม นอกจากนี้การเข้าสู่ชุมชนสิ่งที่จะต้องเตรียมคือ การศึกษาประวัติชุมชน ที่จะช่วย

อธิบายประวัติความเป็นมา ความเติบโตของชุมชน การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่นักวิจัยต้องเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญและบุคคลที่ดีที่สุดคือบุคคลที่อยู่ในสังคมและวัฒนธรรมนั้น และไม่จำเป็นต้องเป็นผู้นำชุมชน และมีความรู้หรือประสบการณ์ร่วมในเรื่อง ๆ นั้นเป็นอย่างดี

ขั้นที่สอง การแนะนำตัว

ในขั้นการแนะนำตัวนี้ นักวิจัยหรือผู้ทำงานในชุมชนควรปฏิบัติดังนี้

1. บอกกับคนในสนามว่าเรามาทำอะไร วิธีที่ดีที่สุด คือ การบอกความจริงอย่างกว้าง ๆ ว่าเราสนใจศึกษาเรื่องอะไร

2. บอกกับคนในสนามที่เราจะศึกษานั้นว่าเราจะทำให้เขาเสียเวลาหรือไม่ หรือเสียเวลาเท่าใด ต้องให้สิทธิในการตัดสินใจว่าจะยอมให้ทำวิจัยหรือไม่

3. บอกว่าจะเอาข้อค้นพบไปทำอะไร

4. บอกถึงสาเหตุที่ต้องเลือกสนามนี้

5. บอกถึงผลที่เราจะได้จากเรา

การแนะนำตัวเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเราเป็นคนแปลกปลอมเข้าไป บางกรณีการแนะนำตัวอาจมีจุดหมายแนะนำตัว ต้องมีบัตรแนะนำตัว มีหนังสือขอความร่วมมือ หรือใช้คนที่เป็นสื่อกลางในชุมชนช่วยแนะนำให้

บุคลิกภาพของนักวิจัยก็มีส่วนสำคัญในการทำงาน ฉะนั้นนักวิจัยต้องฝึกบุคลิกภาพให้เป็นคนยิ้มแย้ม แจ่มใส ผ่อนปรน ใจเย็น เพราะบางครั้งนักวิจัยต้องเสียเวลาไปโดยที่ไม่ได้ข้อมูลอะไร แต่ได้สร้างสัมพันธ์กับคนในชุมชนแทน

ขั้นที่สาม ขั้นสร้างความสัมพันธ์

เมื่อนักวิจัยเข้าไปในสนามแล้ว ต้องเริ่มแนะนำตัวเองตามสถานภาพและบทบาทที่กำหนดไว้ และควรรักษาสถานภาพนั้นไว้ตลอดระยะเวลาที่ปฏิบัติงานภาคสนาม ไม่มีการเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ การไปพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านก็เป็นวิธีสร้างความสัมพันธ์ขั้นต้นที่ดีที่สุด นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชน โดยไม่แสดงความรังเกียจหรือไม่เต็มใจ การกระทำดังกล่าวจะทำให้เข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้เร็วขึ้น และพร้อมกันนั้นชาวบ้านก็ยอมรับนักวิจัยเป็นสมาชิกของชุมชนได้โดยสนิทใจ เมื่อสร้างความคุ้นเคยแล้วจะวางตัวเป็นคนนอก ไม่ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตชุมชนไม่ได้ เพราะชาวบ้านคาดหวังให้เข้ามามีส่วนร่วม ถ้าไม่ทำอะไรขาดศรัทธาและไม่ตรี เช่น ชาวบ้านขอเรื่องอยากได้พันธุ์หม่อนไหมมาปลูกใหม่แทนพันธุ์เก่าที่ตาย

ง่าย เป็นต้น นักวิจัยควรแสดงน้ำใจช่วยเหลือ แต่สิ่งที่นักวิจัยพึงระวังคือ ระวังมิให้ตนมีบทบาทเกินกว่าที่ควรจะเป็น และระวังมิให้เกิดความลำเอียงในการรวบรวมและตีความหมายข้อมูล

การให้ของขวัญหรือของฝากเป็นสิ่งที่กระทำได้ในบางโอกาส แต่พึงระมัดระวังว่าของกำนัลที่ติดมือไปฝากนั้น จะเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับข้อมูล ของนั้นก็ไมควรมีราคาแพง ยิ่งในชุมชนเล็ก ๆ ข่าวสารกระจายรวดเร็ว ถ้ามีของฝากก็ต้องมีให้ทั่วถึง

ในบางกรณีนักวิจัยอาจสร้างความสนิทสนมกับคนในชุมชนคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษ และให้บุคคลนั้นแนะนำคนอื่น ๆ ต่อไป ที่เรียกกันว่าวิธี Snow Ball Sampling Technique คือกลุ่มคนที่ศึกษาค่อยพอกพูนขึ้นเหมือนก้อนหิมะที่กลิ้งไปแล้วมีขนาดใหญ่ขึ้น

เทคนิคในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ได้แก่

1. วางท่าที่สงบเสงี่ยม ไม่ทำตัวเป็นจุดเด่นให้ผิดสังเกต เพื่อไม่ให้ชาวบ้านรู้สึกที่เราเป็นคนแปลกปลอม
2. หลีกเลี่ยงการถามคำถามที่จะทำให้ผู้ตอบอึดอัด และจำเป็นต้องปกป้องตัวเรา เช่น การถามเรื่องหนี้สิน เรื่องน่าอับอายภายในชุมชน
3. อย่าทำตัวทัดเทียมผู้นำชุมชน
4. พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนแต่เกี่ยวข้องอย่างสงบ และพร้อมที่จะช่วยเหลือ
5. หาใครคนใดคนหนึ่งเป็นผู้เริ่มแนะนำเราให้รู้จักกับชาวบ้าน
6. เมื่อมีความอึดอัดให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องธรรมดา เพราะเรากำลังเข้ามาอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ ชาวบ้านเองก็อึดอัด ความอึดอัดไม่ได้หมายถึงความล้มเหลวในการสร้างความสัมพันธ์
7. ให้ถือว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสนาม โดยเฉพาะการกระทำของเราไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นเรื่องของงาน
8. อย่าคาดหวังจะทำอะไรได้มากในวันแรก ๆ การสร้างความสัมพันธ์ใช้เวลานานเป็นเดือน ๆ
9. เป็นมิตรกับทุกคน

ขั้นที่ 4 การเริ่มทำงาน

การทำงานทุกอย่างต้องมีเครื่องมือสำหรับดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย การทำงานที่ปราศจากเครื่องมือย่อมเป็นไปได้ยาก ผู้เชี่ยวชาญในแต่ละอาชีพหรือแต่ละศาสตร์ จึงต้องสร้าง

เครื่องมือที่ใช้ในงานของตนเอง โดยเฉพาะเช่น ชาวประมงก็จะต้องมีอุปกรณ์ในการจับปลาที่ต่างชนิดกัน เช่น ปลาเล็ก ปลาใหญ่ หรือปลาไหล (สิน พันธุ์พินิจ. 2544 : 161) ผู้ที่ทำงานชุมชนจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือบางอย่างในการศึกษาหรือทำงานชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในงานชุมชนต้องสะดวกและง่ายในการใช้ และที่สำคัญเชื้อหรือก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานได้มากที่สุด โดยที่นี้จะทำความเข้าใจกับเครื่องมือในการศึกษาชุมชน 4 ประการด้วยกัน คือ แผนที่ แผนที่ผังเครือญาติ การสังเกตและการสัมภาษณ์ แต่ไม่ว่าการจะศึกษาชุมชนจะใช้เครื่องมือ 4 อย่างนี้เท่านั้น และที่สำคัญที่สุดของการศึกษาชุมชน เครื่องมือที่ดีที่สุดคือตัวผู้ศึกษาเอง

เครื่องมือในการทำงานชุมชน

1. แผนที่

การทำงานกับชุมชนประการแรกของการทำงาน นอกจากทำความรู้จักกับคนในชุมชนแล้ว ต้องทำความรู้จักพื้นที่ที่เรากำลังศึกษาโดยการทำความเข้าใจชุมชน แผนที่ในที่นี้มิได้หมายถึงการทำแผนที่ที่คำนึงมาตราส่วนที่ถูกต้องตามหลักการทำแผนที่ทหาร แต่แผนที่ที่จำเป็นต้องให้คำอธิบายสภาพของชุมชนได้อย่างดี โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545 : 21) อธิบายว่า แผนที่ที่ทำในชุมชนต้องเป็น “แผนที่เดินดิน” เพราะการทำแผนที่เดินดินเปรียบเสมือนบันไดขึ้นแรกที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ความเข้าใจชุมชน ด้วยวิธีการง่าย ๆ และใช้เวลาไม่นานนัก โดยประโยชน์ที่เกิดจากการทำแผนที่เดินดิน คือ ทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนครบถ้วนที่สุด ทำให้ได้ข้อมูลมากในระยะเวลาสั้นที่สุด ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะได้จากการสังเกตด้วยตัวเอง

แผนที่เดินดินคืออะไร

แผนที่เดินดิน คือการเดินสำรวจชุมชนด้วยตา และการจดบันทึก ลักษณะทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมของชุมชน และสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็น ลงบนแผ่นกระดาษที่เตรียมไว้ ผู้เดินศึกษาด้วยตนเองจะสังเกตรูปลักษณ์บ้านแต่ละหลังครบทุกหลังทั้งหมดในชุมชน ด้วยสายตาตนเองจะแตกต่างจาก “แผนที่นั่งโต๊ะ” ที่ผู้ศึกษาไม่จำเป็นต้องไปสำรวจด้วยตนเอง เพียงขอแผนที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือค้นจากรายงานที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ ที่จะอธิบายแหล่งทรัพยากร และแหล่งสำคัญทางภูมิศาสตร์ แต่จะมีข้อจำกัด เพราะให้รายละเอียดเฉพาะจุดใหญ่ ๆ แผนที่ผู้อื่นหรือหน่วยงานที่ทำไว้แล้ว ซึ่งอาจจะมีรายละเอียด แต่ก็อาจไม่ทันสมัยในช่วงเวลาที่

ศึกษา เช่น แผนที่ชุมชนกะเหรี่ยง เมื่อเข้าไปศึกษาครั้งแรกมีจำนวน 160 หลังคาเรือน (2530) ปัจจุบันมีทั้งสิ้น 221 หลังคาเรือน (2545)

การทำแผนที่เดินดินไม่ได้สำคัญอยู่ที่การเขียนแผนที่ทางกายภาพให้สมบูรณ์ครบถ้วน ลงบนแผ่นกระดาษ แต่ต้องไปดูให้เห็นและเข้าใจถึงความหมาย และ “หน้าที่ทางสังคม” (social meaning และ social function) ของ “พื้นที่ทางกายภาพ” (physical space) (อ้างแล้ว. 2545 : 22) เช่น ในแผนที่ระบุไว้ว่า มีบ่อน้ำ แต่ไม่ทราบหน้าที่ทางสังคมของบ่อน้ำนั้น ว่าใช้ประโยชน์ได้หรือไม่ ใครเป็นผู้ใช้ประโยชน์ หรือมีความขัดแย้งใด ๆ ที่เกิดจากการใช้บ่อน้ำนั้นหรือไม่ การทำแผนที่เดินดินควรให้ความสำคัญกับการสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชน พยายามพูดคุยซักถาม ให้รู้จักเจ้าของบ้านหรือผู้อยู่อาศัย พร้อม ๆ กับซักถามเรื่องทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และ ลักษณะทางกายภาพของชุมชน การทำแผนที่ไม่ควรใช้รถ ควรเดินด้วยเท้าตัวเอง หากเป็นชุมชนใหญ่ อาจใช้รถจักรยานหรือจักรยานยนต์ แต่จะต้องหมั่นจอดรถซักถามชาวบ้านบ่อย ๆ ในกรณีที่มีผู้ร่วมทำหลายคน ไม่ควรแยกกันเขียน แล้วนำมาต่อรวมเป็นแผ่นเดียว ควรเดินสำรวจด้วยกันทั้งหมดทุกคน ต้องสังเกตและแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างการเดินสำรวจว่าระหว่างทางพบอะไรและมีความหมายอย่างไรต่อชุมชน ขณะที่เดินทำแผนที่ควรเขียนข้อสังเกตไว้บนแผนที่ เช่น ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เป็นพี่น้องกัน โยงครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกันเข้าด้วยกัน เป็นต้น

การทำแผนที่เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการจัดระเบียบข้อมูล (งามพิศ สัตย์สงวน. 2537 :102) เพราะข้อมูลที่ถูกรับทักไว้ในแผนที่จะสำคัญตลอดเวลาในการศึกษาชุมชน และอาจใช้เชื่อมโยงกับเรื่องต่าง ๆ ได้หลายเรื่อง ดังเช่น ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เป็นพี่น้องกันดังกล่าวข้างต้น ในแผนที่ที่ผู้ศึกษาชุมชนต้องจัดทำ จะต้องให้รายละเอียดที่จะเข้าใจชุมชนให้ได้มากที่สุด คือ แบบแผนการตั้งถิ่นฐาน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ กลุ่มชาติพันธุ์ ความหนาแน่นของประชากร และเติมรายละเอียดทุกอย่างลงในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด โรงพยาบาล พุ่หญา ถนน ร้านค้า เป็นต้น

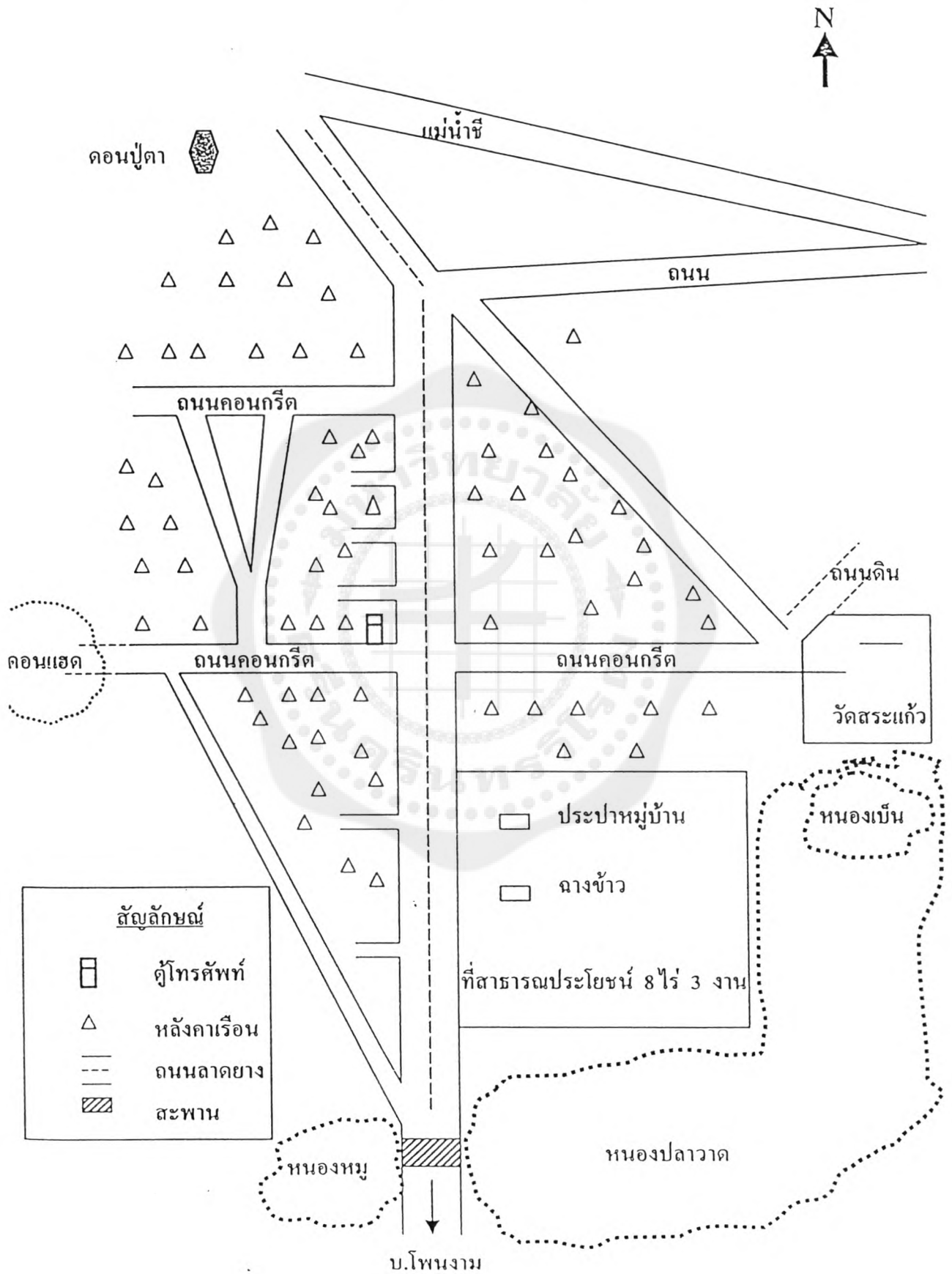
ภาพที่ 3 บ่อน้ำ

บ่อน้ำกลางหมู่บ้านของชุมชนชาวไทยลื้อ แขวงสิบสองปันนา ประเทศจีน
ซึ่งในชุมชนไทยลื้อจะพบบ่อน้ำลักษณะนี้กระจายอยู่ทั่วไป หากไม่ลงทำแผนที่เดินดิน อาจ
ไม่พบความสัมพันธ์และการกระทำที่เกิดขึ้นขณะใช้บ่อน้ำร่วมกัน

ภาพที่ 4 กองไม้โก่งกาง
เอาไว้เตรียมเผาถ่าน (ชุมชนชีสาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม)

ตัวอย่าง แผนที่ทางกายภาพบ้านดอนน้อย
อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

2. แผนผังเครือญาติ

การทำความรู้จักชุมชน จำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับคนในชุมชน การสร้างความสัมพันธ์จะเกิดขึ้นได้เมื่อรู้จักคนในชุมชน รู้ว่าใครเป็นใคร มีบทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวอื่นอย่างไร เครื่องมือที่จะช่วยให้รู้จักคนในชุมชนได้อย่างรวดเร็ว คือ การทำแผนผังเครือญาติ การทำผังเครือญาติจะช่วยให้เข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ อันเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของครอบครัวและชุมชน และช่วยสร้างความสนิทสนมได้อย่างรวดเร็ว

แผนผังเครือญาติคืออะไร

แผนผังเครือญาติ คือ การถอดความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ หรือเชิงสายเลือดในชุมชน ผังเครือญาติมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจชุมชนและสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมชนบท เพราะเครือญาติเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานที่สุดของชีวิตครอบครัว และจะมีความเกี่ยวข้องกันไปตลอดชีวิต การทำแผนผังเครือญาติ สิ่งที่ต้องเรียนรู้ คือ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนตัวบุคคล สัญลักษณ์ที่ใช้เป็นสากล คือ ทุกคนต้องเข้าใจตรงกัน

สัญลักษณ์ที่ใช้ มีดังนี้

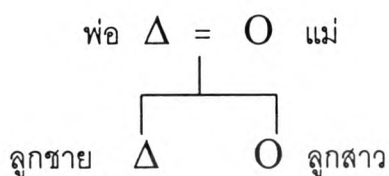
- O = สัญลักษณ์แทนผู้หญิง
- Δ = สัญลักษณ์แทนผู้ชาย
- ~~A~~Ø = สัญลักษณ์การตาย
- ▲● = สัญลักษณ์ผู้ให้ข้อมูล (ระบายสีทึบ)
- Δ = O = สัญลักษณ์การแต่งงาน
- Δ ≠ O = สัญลักษณ์การหย่าร้าง
- = สัญลักษณ์ที่ระบุเพศไม่ได้ (จำไม่ได้)
- ≈ = สัญลักษณ์เป็นสามีภรรยากันโดยไม่ได้แต่งงาน

แผนผังเครือญาติที่จัดทำขึ้นจะพบญาติ 2 ประเภทที่เป็นรากฐานสำคัญ คือ ญาติทางสายเลือด (consanguineal relative) และญาติทางการสมรสหรือโดยการแต่งงาน (affinal relatives) และอาจจะมีญาติประเภทที่ 3 คือ ญาติประเภทที่รับเข้าไว้เป็นญาติแม้ไม่ได้เป็นญาติทางสายเลือดหรือโดยการแต่งงานก็ตาม (fictive kins) ญาติ 2 ประเภทแรกมักพบในทุกแผนผัง

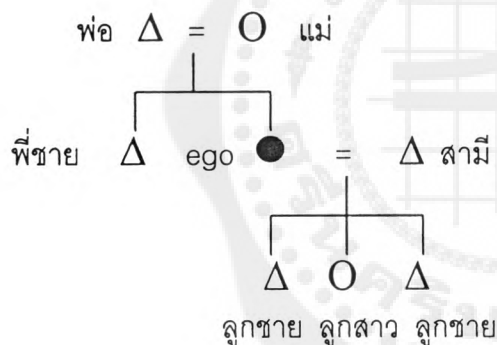
เครือญาติ คือ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ลูก หลาน ป้า ลุง ที่เป็นพี่ชายของพ่อและแม่ ญาติโดยการแต่งงาน เช่น สามี ภรรยา เขย สะใภ้ และภรรยาสามีของ ลุง ป้า น้า อา ที่เป็นพี่หรือน้องของพ่อและแม่

ตัวอย่างแผนผังเครือญาติ (1)

ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family)

ครอบครัวขยาย (extended family)

3. การสังเกต

เทคนิคในการศึกษาชุมชนหรือการวิจัยภาคสนามในทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะทางมานุษยวิทยา คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างกระตือรือร้น สุภาพ แต่มิใช่แค่แสร้ง เพื่อสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างละเอียด การสังเกต (observation) เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการสอบถามตรง ๆ แต่ใช้เทคนิคที่เกี่ยวกับประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือพร้อมกัน เช่น ตา ดู หู ฟัง (เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติงส์ และคณะ. (บก.). 2536 : 200) โดยการสังเกต เป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่ และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธีเพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น (พัทยา สายบุญ. 2520; อังโน อุทัย ดุลยเกษม (บก.). 2544 : 179)

การสังเกตมี 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) คือ การเข้าไปอยู่และปฏิบัติตนให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ศึกษา อาจจะสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ (Complete Participant) หรือมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นผู้สังเกต (Participant as Observer) หรือสังเกตแบบไม่ได้มีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ (Observer as Participant) คือ สังเกตและสัมภาษณ์เป็นหลัก โดยพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมให้น้อยที่สุด

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เป็นการสังเกตโดยไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของผู้ถูกสังเกต แต่สังเกตอยู่ห่าง ๆ ผู้ถูกสังเกตอาจรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้

การศึกษามานุษยวิทยาในบางเรื่องจำเป็นต้องใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ เข้าเป็นสมาชิกหนึ่งในขณะกิจกรรมนั้น ๆ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับประเพณี หรือพิธีกรรมของชุมชนที่อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้าร่วมได้ เช่น พิธีทำบุญสืบชะตา พิธีแต่งงาน หรือพิธีกินข้าวห่อของชาวกระเหรี่ยง เป็นต้น แต่กิจกรรมบางอย่างไม่อนุญาตให้คนนอกชุมชนเข้าร่วมพิธีได้ เช่น พิธีเรียกขวัญ เพราะฉะนั้น กิจกรรมใดในชุมชนที่ผู้ศึกษาจะเข้าสังเกตการณ์แบบไหนนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกับชุมชนในเบื้องต้น

วิธีการศึกษามานุษยวิทยาวิธีนี้นักมานุษยวิทยาใช้ จะสังเกตเป็นเวลาอย่างน้อย 1 ปี เพื่อให้ทราบวัฏจักรชีวิตของคนในชุมชน และการสังเกตนี้จะสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างละเอียด และระมัดระวัง

การสังเกต สังเกตอะไร

ผู้ที่ทำงานชุมชนมือใหม่ อาจประสบปัญหาว่าจะสังเกตอะไรในชุมชน เพราะทุกคนในชุมชนต่างก็ดำเนินกิจกรรมไปตามครรลองชีวิตของตน การสังเกตที่สามารถปรับใช้ในทุกสถานการณ์ ทุกประเด็นคำถาม การวิจัยนั้นยังไม่ได้มีการพัฒนาแนวคิดนี้กันอย่างกว้างขวางของ Lofland (1971) (สุภาวศ์ จันทวานิช; อ้างใน อุทัย ดุลยเกษม (บก.). 2544 : 18) โดยเป็นกรอบอย่างกว้าง ๆ การตั้งประเด็นคำถามก็มีลักษณะทั่วไปมาก คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และทำไม โดยมีกรอบในการสังเกตของลอฟแลนด์ 6 ข้อ โดยใช้ตัวอย่างเรื่องพิธีศพของคนไทยเชื้อสายเขมรเป็นการอธิบาย ดังนี้

1) **ฉากและบุคคล (Setting)** การสังเกตฉากหรือสภาพแวดล้อมและตัวบุคคลเป็นการสังเกตที่ง่ายที่สุด เพราะข้อมูลมีลักษณะเชิงประจักษ์อยู่มาก ผู้สังเกตสามารถมองเห็นได้ทันทีที่เริ่มสังเกต ฉาก หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ และทางสังคมของเหตุการณ์ที่ผู้ศึกษาเฝ้าดูอยู่ ประกอบไปด้วยสถานที่ บุคคลที่อยู่ในสถานที่ และลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ ที่จะเก็บได้จากสถานที่และบุคคลเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น พิธีศพของชาวไทยเชื้อสายเขมรที่จังหวัดศรีสะเกษ สังเกตว่าสถานที่ที่ใช้ในการตั้งศพ ฉาปนกิจศพ ผู้มาร่วมงานศพ สิ่งของเครื่องใช้ในงาน อาหารที่ใช้เลี้ยงคนมาร่วมงาน การแต่งกายของผู้มาร่วมงาน รวมทั้งตำแหน่งที่นั่งของผู้เข้าร่วมพิธีด้วย เป็นต้น การสังเกตฉาก คือ **ใครและที่ไหน** นั่นเอง

2) **พฤติกรรม (Acts)** คือ การกระทำที่ผู้สังเกตเห็นในเหตุการณ์ที่เฝ้าดูอยู่ในเหตุการณ์ที่มีคนมาก พฤติกรรมก็มากตามไปด้วย พฤติกรรมที่สังเกตต้องมีความหมายทางสังคม แม้จะเป็นการกระพริบตา หากว่าเป็นการกระพริบตาเพื่อส่งสัญญาณที่มีความหมายทางสังคม พฤติกรรมที่สังเกตเห็นในงานศพของคนไทยเชื้อสายเขมร ขณะศพตั้งอยู่ในบ้าน คือ การตัดผมของผู้มาร่วมงานศพ การล้างเท้าหลังจากเข้าร่วม การเผาศพ หรือการหยุดแวะนำทรายระหว่างทางกลับบ้าน งานศพเพื่อก่อเป็นกองทราย เป็นต้น การสังเกตพฤติกรรมเป็นการตอบคำถามว่า **ทำอะไร**

3) **แบบแผนพฤติกรรม (Activities)** ปกติมักแปล activities ว่า กิจกรรม ซึ่งอาจารย์สุภาวศ์ จันทวานิช แปลใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้นว่า แบบแผนพฤติกรรม เพราะการสังเกตในส่วนนี้เป็นการเฝ้าพฤติกรรมที่สังเกตดูมาเรียงลำดับด้วยเหตุผลบางประการ เพื่อให้เป็นเรื่องราวที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน เช่น งานศพ ผู้ใดจะมาร่วมงานบ้าง หรือการหยุดนำทรายกลับบ้าน เป็นขั้นตอนหนึ่งของพิธีศพ เพราะหากไม่ทราบขั้นตอน ก็จะปฏิบัติตนไม่ถูกได้ หรือแบบแผนการทำนา ก็ต้อง

ทราบขั้นตอนการทำงาน เป็นต้น การรู้ข้อมูลเกี่ยวกับแบบแผนพฤติกรรม เป็นการตอบคำถามว่าอย่างไร ในการสังเกต

4) **ความสัมพันธ์** (Relationship) เมื่อพฤติกรรมที่สังเกตเป็นพฤติกรรม สังคมจึงต้องมีคู่กระทำพฤติกรรม โดยสังเกตว่าใครกระทำอะไรกับใคร คู่กระทำมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร การกระทำนั้นเป็นไปตามสถานภาพบทบาทใด เช่น การตัดผมของผู้มาร่วมงาน ศพผู้ที่จะถูกตัดคือญาติหรือเพื่อนสนิทกับผู้ตาย ส่วนการล้างเท้าและการนำทรายกลับมากองไว้ที่บ้านตั้งศพ เป็นหน้าที่ของผู้เข้าร่วมงานเผาศพทุกคน หรือตำแหน่งที่นั่งของผู้มาร่วมฟังพระสวดศพ หากเป็นญาติอาวุโสหรือคนต่างถิ่น จะได้นั่งส่วนหน้าชิดกับพระสงฆ์ที่มาสวด เป็นต้น การตอบคำถามในเรื่องความสัมพันธ์จะช่วยให้รู้ข้อมูลว่า **ใครกับใคร**

5) **การมีส่วนร่วม** (Participation) ข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม หมายถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในฉากหนึ่ง ๆ นั้น มีผู้กระทำได้แก่ใครบ้างทั้งหมด เป็นการมองขยายจากคู่ความสัมพันธ์ไปยังภาพในวงกว้างของเหตุการณ์ นอกจากมองว่าใครอยู่ในเหตุการณ์แล้ว ต้องพิจารณาด้วยว่า มีใครบ้างที่ไม่อยู่ในเหตุการณ์ เป็นการขยายกรอบการสังเกตส่วนนี้ออกไปเพื่อให้เห็นภาพรวมของปรากฏการณ์ ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ข้อมูลที่ได้ในส่วนนี้ยังคงเป็นข้อมูลเพื่อตอบคำถามใครกับใคร เหมือนเรื่องความสัมพันธ์ แต่เป็นคำถามว่าใครบ้าง

6) **ความหมาย** (Meaning) ข้อมูลเรื่องความหมาย เป็นข้อมูลที่ได้ยากที่สุด และไม่ได้ได้ทันทีครบถ้วนจากการสังเกต ความหมาย หมายถึง การให้ความสำคัญหรือการรับรู้เหตุการณ์หนึ่ง ๆ ของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ หรือผู้ที่เป็นสมาชิกในกลุ่มนั้น ผู้ศึกษาจึงต้องค้นหาว่าการให้ความสำคัญ หรือการรับรู้ในทฤษฎีของ “คนใน” นั้น มีสาระอย่างไร

อย่างไรก็ตาม การศึกษาชุมชนโดยมีวิธีการการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องกระทำควบคู่กันไปกับวิธีการอย่างอื่น เช่น การซักถามหรือสัมภาษณ์

4. การสัมภาษณ์

การศึกษาข้อมูลชุมชนเพื่อจะทำข้อมูลที่ได้ย้อนกลับไปพัฒนาชุมชนนั้น ผู้ทำงานชุมชนพึงตระหนักไว้อย่างหนึ่ง คือ การไม่คิดว่าผู้ที่อยู่ในชุมชนไม่รู้อะไร เหมือนดังที่ว่างเปล่า ความจริงมีผู้รู้อยู่ในชุมชนจำนวนมาก เมื่อเข้าไปในชุมชนระยะหนึ่ง ผู้ศึกษาก็จะสามารถคัดกรองผู้รู้ในชุมชนเพื่อทำการสัมภาษณ์ได้ ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนจะมีความรู้ที่แตกต่างกันไป แล้วแต่ความชำนาญของผู้รู้ นั้น ๆ เช่น จะสัมภาษณ์เรื่องยาสมุนไพร คงจะไปถามเด็กไม่ได้ ยกเว้นแต่ว่าเป็นการสอบถามเรื่องการละเล่นของเด็กในปัจจุบัน บางครั้งเราเรียกผู้ให้ข้อมูลดังกล่าวว่า เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การสัมภาษณ์ คืออะไร

การสัมภาษณ์ คือ การสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะช่วยอธิบายสิ่งที่นักวิจัยพบหรือสังเกตได้ และการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์มีหน้าที่ในการควบคุมทิศทางการสัมภาษณ์ แต่ก็สามารถสลับลำดับข้อคำถามได้

โดยทั่วไปการสัมภาษณ์มีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ การสัมภาษณ์ที่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ

1) **การสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ** (Informal Interview) กระบวนการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้นได้เสมอขณะอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะอยู่ในที่แห่งใด เช่น พบกันที่หน้าวัด กลางลานบ้าน มุมถนน หรือระหว่างทางไปทำนา เป็นต้น ทั้งนี้เพราะคุณสมบัติที่ดีของผู้ทำงานชุมชน ต้องหมั่นทักทายยิ้มแย้มกับคนในชุมชนเสมอ เพราะฉะนั้นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจึงเกิดขึ้นตลอดเวลา และข้อมูลที่ได้ดีที่สุด มักได้มาจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการนี้

การสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ มักจะเริ่มต้นจากคำถามกว้าง ๆ และเป็นคำถามปลายเปิด (open ended question) และจึงค่อยถามคำถามเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เหมาะที่จะใช้เพื่อให้ทราบข้อมูลทางวัฒนธรรม เช่น ระบบคิด ทำที่ทัศนคติ และการให้ความหมายของบุคคลต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ

2) **การสัมภาษณ์ที่เป็นทางการ** (Formal Interview) การสัมภาษณ์แบบนี้มีลักษณะเกือบเหมือนการใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เพียงแต่ต่างกันที่ใช้วิธีการพูดซักถาม แทนการให้ผู้ตอบอ่านแล้วตอบข้อคำถามในแบบสอบถาม ในการสัมภาษณ์จะมีแบบสัมภาษณ์ซึ่งมีข้อคำถามโดยละเอียด การถามจะถามเรียงไปตามลำดับที่กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์ ส่วนใหญ่จะใช้การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการกับผู้ตอบจำนวนมาก เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลจากคำตอบ และควรใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบนี้ในตอนกลางหรือตอนท้ายของการเก็บข้อมูล เมื่อมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่ศึกษาเพียงพอแล้ว เพราะการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการเป็นการสัมภาษณ์ที่ต้องกำหนดโครงสร้างข้อคำถามและเนื้อหาสาระ ตลอดจนกำหนดลำดับ (Sequences) ของเหตุการณ์ที่ต้องศึกษา

การสัมภาษณ์ที่ดี ผู้สัมภาษณ์ต้องให้ความสำคัญกับค่านิยมหรือประเพณีพื้นฐานของคนในชุมชน ผู้สัมภาษณ์ควรใช้เวลาอย่างมีค่า เพราะผู้ถูกสัมภาษณ์ต่างมีภารกิจ ขณะสัมภาษณ์ต้องให้เป็นไปตามธรรมชาติที่สุด ผู้ตอบจะได้ไม่ระแวงหรือเกร็ง การใช้ภาษาก็ต้องสื่อความหมาย

ที่ดี สื่อความหมายตามที่ตนต้องการ คำถามนั้นอาจถามซ้ำอีกครั้งเพื่อยืนยันคำตอบ และอาจจะหยุดเงียบเป็นระยะเพื่อรอคอยคำตอบ ความเงียบจะช่วยให้ผู้ตอบรู้ว่า ผู้สัมภาษณ์รอฟังคำตอบอยู่

ขั้นที่ 5 การออกจากสนามวิจัย

เมื่อนักวิจัยเก็บข้อมูลสนามได้ครบถ้วนแล้ว ถึงเวลาที่จะต้องออกจากสนาม นักวิจัยบางคนรู้สึกยากลำบากที่ต้องจากชาวบ้านซึ่งอยู่ร่วมกันมานานจนเกิดความรู้สึกเหมือนญาติ เพราะการเก็บข้อมูลภาคสนามจำเป็นต้องใช้ระยะเวลานาน บางคนอยู่ติดต่อกันหลายปี หรืออาจอยู่ตลอดชีวิตก็ได้ ดังนั้นก่อนออกจากสนามนักวิจัยควรบอกชาวบ้านล่วงหน้า ทั้งนี้หากนักวิจัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้าน ชาวบ้านจะคิดถึง และจะมีการเยี่ยมเยียนกันเป็นระยะ ๆ ทั้งตัวชาวบ้านเข้ามาเยี่ยมนักวิจัย ณ สถานที่ทำงาน หรือนักวิจัยเข้าไปในชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อร่วมกิจกรรมชุมชน หรือแวะเวียนไปสอบถามสารทุกข์สุกดิบตามประสาคนคุ้นเคย

เมื่อนักวิจัยทำงานในชุมชนไม่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ขณะที่ต้องออกจากชุมชน อาจได้รับการปฏิบัติที่ตรงข้าม มีการสาปส่งบอกไม่ต้องกลับเข้ามาอีก

การศึกษาชุมชน ความจริงอาจจะมีเครื่องมืออีกหลายชนิดที่จะช่วยให้เข้าใจได้ง่าย และรวดเร็วขึ้น เช่น การจัดทำแผนผังโครงสร้างองค์กรในชุมชน การจัดทำปฏิทินในชุมชน เป็นต้น แต่ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงด้วยว่าการศึกษาชุมชนนั้นผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาข้อมูลทุกด้านของชุมชนอยู่แล้ว ทั้งกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ กิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางวัฒนธรรม การสอบถามประวัติชีวิตของคนในชุมชน รวมทั้งประวัติศาสตร์ของชุมชน

บทที่ 5

การวิเคราะห์ชุมชน

เมื่อได้ทำการศึกษาชุมชนผ่านมา และได้ข้อมูลมาจำนวนมากแล้วนั้น สิ่งที่จะตามมาหลังจากที่มีข้อมูลมากมายแล้ว จะเอาข้อมูลที่ได้มาทำอะไรให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้มากที่สุด การรับทราบสภาพที่เป็นอยู่แล้ว สอดคล้องกับหลักธรรมของศาสนาพุทธ หมวดหนึ่ง คือ อริยสัจ 4 ซึ่งได้แก่ ทุกข์ (สภาวะแห่งทุกข์) สมุทัย (เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) และมรรค (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) หลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาได้อย่างดี เนื่องจากการพัฒนาจำเป็นต้องมีการค้นหาปัญหาที่เป็นความทุกข์ยาก เดือดร้อน ที่แท้จริงของชุมชน และคนในชุมชนยอมรับและยินดีที่จะแก้ไข (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. 2531 : 222)

การวิเคราะห์ชุมชนจะกล่าวถึง 1) ความสำคัญของการวิเคราะห์ชุมชน 2) ความหมาย 3) ประเภทของการวิเคราะห์ชุมชน 4) แนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชน และ 5) วิธีการวิเคราะห์ชุมชน

ความสำคัญของการวิเคราะห์ชุมชน

ผู้ที่เข้าไปในชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็น “นักพัฒนา” นั้น ส่วนมากคือ “บุคคลภายนอก” ที่มีความปรารถนาจะเข้าไปช่วยเหลือหมู่บ้าน และคาดหวังว่าหมู่บ้านจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีขึ้น แต่ความเป็นจริง นักพัฒนาเป็นบุคคลที่มาจากภายนอกชุมชน เติบโตเรียนรู้ ผ่านการปลูกฝังวิธีคิดที่แตกต่างจากคนในชุมชนคิด เมื่อต่างฝ่ายต่างได้รับการหล่อหลอมจากสังคมและสิ่งแวดล้อมต่างชุดกัน คน 2 กลุ่มจึงมีระบบคิดแตกต่างกัน แต่ถึงอย่างไร การวิเคราะห์ชุมชนก็เป็นสิ่งที่ควบคู่มากับการพัฒนา นับตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ผู้ทำงานพัฒนากับชุมชนเริ่มตระหนักว่าโครงการพัฒนาชนบทต่าง ๆ ที่ทำอยู่นั้น ปราศจากผลอันยาวนาน และเมื่อนักพัฒนาได้เข้าไปทำงานคลุกคลีกับชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ พบว่าหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความเป็นมา ความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ดังนั้นแผนงานพัฒนาที่วางไว้ใช้ทั่วประเทศแบบของรัฐบาลนั้น คงจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ฉะนั้นก่อนที่จะมีการอนุมัติโครงการต่อไป นักพัฒนาจึงต้องมีการวิเคราะห์ชุมชน

ความหมายและประเภทของการวิเคราะห์ชุมชน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531 : 227) ได้ให้ความหมายของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน คือ กระบวนการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ทั้งในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน ศึกษาสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและจิตสำนึกในระดับและนอกชุมชน สำหรับวัฒนธรรมนั้นมีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชน และมี

วิวัฒนาการ เมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็เปลี่ยนไปด้วย จึงต้องศึกษา พัฒนาการของวิถีการผลิต และวัฒนธรรมของชาวบ้านในช่วงของประวัติศาสตร์

เพื่อเป็นการทำความเข้าใจร่วมกันในเรื่องการวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนอาจหมายถึง

1. การค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ อันได้แก่ คำถามที่ว่า “ทำไม ใครเป็นคนทำ เพราะอะไรจึงทำ”
2. การดูเบื้องหลังหรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ สิ่งที่อยู่เบื้องหลังนี้อาจจะเป็นมูลเหตุจูงใจ ความหมายหรือคุณค่าที่อยู่เบื้องหลัง
3. การแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อย ๆ แล้วค้นหาว่าโครงสร้างดังกล่าวนั้น ถูกประกอบด้วยโครงสร้างอะไรบ้าง (หมายความว่าส่วนย่อย ๆ นั้นมีความสัมพันธ์กันเองอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับส่วนรวมทั้งหมดอย่างไร)
4. การปลุกจิตสำนึก การตั้งคำถามให้รู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรอง (Inquiry question) เป็นการปลุกจิตสำนึกของตนให้ตื่นจากความหลับใหล การสละสลือ หรือการยอมรับมาเป็นจิตสำนึกที่ตื่นตัวต่อความจริง เพราะทุกวันนี้เราผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมายอย่างไม่มีสำนึก และตัวเราถูกออกแบบให้ยอมรับทุกอย่างที่เกิดขึ้นโดยปริยาย (ความคิดของนักศึกษาวบราซิล ชื่อ Paulo Freiere)

ประเภทของการวิเคราะห์ชุมชน

การวิเคราะห์ชุมชน มีอยู่หลายประเภท ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนนั้น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2534 : 105) มีรายละเอียดดังนี้

1. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อการหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ข้อมูลการวิเคราะห์ประเภทนี้มักจะเป็นการศึกษาชุมชนของนักศึกษาปริญญาโทที่ต้องการเก็บข้อมูลทำวิทยานิพนธ์ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการอธิบายหาเหตุและผลในเรื่องของความสัมพันธ์ของข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้มักจะใช้ระยะเวลายาว
2. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อทดสอบข้อเท็จจริงต่าง ๆ หมายถึงการทดสอบสมมุติฐานที่ตั้งไว้ว่าเป็นจริงหรือไม่ เกี่ยวกับชุมชนอย่างไรบ้าง การวิเคราะห์ชุมชนลักษณะนี้เป็นการวิเคราะห์เฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้นภายในชุมชนตามวัตถุประสงค์หรือสมมุติฐานที่มีอยู่ เช่น การวิเคราะห์ชุมชนเกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ภายในชุมชน และนำไปทดสอบสมมุติฐานต่าง ๆ จึงเป็นการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการทดสอบข้อเท็จจริงภายในชุมชน

3. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนา ข้อมูลของชุมชนที่ได้จากการวิเคราะห์ชุมชนจะมีลักษณะที่พิจารณาปัญหาต่าง ๆ มีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง เพื่อนำข้อมูลต่าง ๆ นำไปแก้ไขและใช้ประโยชน์ที่ก่อให้เกิดการพัฒนา

4. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหามุมมอง การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้จะใช้เวลาในการวิเคราะห์ชุมชนไม่มากนัก มักจะเป็นการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ เท่าที่สามารถทำได้ หลังจากนั้นจะเป็นการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาเพื่อจะได้นำไปดำเนินการวางแผนแก้ไขปัญหานั้น

5. การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันระหว่างนักพัฒนา และชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหามุมมอง การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้เป็นการค้นหาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนโดยการร่วมมือกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ร่วมกันในการวางแผนแก้ไขปัญหานั้น

6. การวิเคราะห์ชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้เป็น การวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชนเอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู ในชุมชนและชาวบ้าน เป็นการวิเคราะห์ที่น่าเชื่อถือในแง่ที่ว่าบุคคลภายในชุมชนได้ตระหนักและมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาชุมชนด้วยความรู้ความสามารถของตน การวินิจฉัยปัญหาและความต้องการจะมีลักษณะที่จะเป็นความต้องการของชุมชนมากที่สุด

แนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชน

การทำงานชุมชน สิ่งที่จะต้องตระหนัก คือ ผู้ทำงานมีแนวคิดต่างกัน อันส่งผลไปสู่การวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน การวิเคราะห์แตกต่างกัน จะนำไปสู่การกำหนดเป้าหมาย กิจกรรม วิธีการทำงานในชุมชนที่แตกต่างกันไปด้วย บุญเทียน ทองประสาน (2531 : 76) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์ว่า การวิเคราะห์อาจจำแนกได้ 4 รูปแบบใหญ่

แบบแรก เป็นการมองโดยยึดเอาค่านิยมและความเชื่อ ความคุ้นเคยการใช้ชีวิตของตนเป็นหลักในการมอง และมองแต่เพียงปรากฏการณ์ผิวเผิน จะมองเห็นว่า ความจริงสังคมยังมีข้อดีอยู่ (สังคมโดยส่วนรวมดี) แต่ว่ามีบางสิ่งหรือบางจุดเท่านั้นที่จะต้องช่วยเหลือ คนที่มองแบบนี้ งานจะออกมาเป็นแบบสงเคราะห์

แบบที่สอง เป็นการมองโดยเอาตัวเองเป็นหลักเช่นเดิม แต่มองเห็นว่ามีบางส่วนของสังคมที่ไม่ดีต้องแก้ไข คนที่มองแบบนี้งานก็ออกมาเป็นแบบพัฒนาถึงสงเคราะห์

แบบที่สาม มองจากตัวเราเหมือนกัน แต่มองลงไปถึงเบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่างๆ เห็นว่าสังคมนี้เป็นสังคมที่มีโครงสร้างไม่ดี ไม่เป็นธรรม แต่ยังไม่มีความรู้ ความเข้าใจวิถีชีวิต และวัฒนธรรม ตลอดจนระบบคิดของชาวบ้าน จึงใช้ระบบคิดของตนซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากสังคมเมืองเป็นบรรทัดฐาน นำมาวัดความถูกต้อง

แบบที่สี่ พยายามมองให้พ้นจากตัวเอง พยายามจัด "ทรรศนะที่มีไว้ล่วงหน้า" มองลงไปตรงรากฐานของความเป็นจริงต่าง ๆ โดยไม่เอาบรรทัดฐานของตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องหรือตัดสิน พร้อมทั้งจะสร้างค่านิยมหรือบรรทัดฐานใหม่ขึ้นมาจากความเป็นจริงนั้น ๆ งานที่ออกมาจะเป็นแบบเปลี่ยนแปลงสังคม

การวิเคราะห์ของผู้ที่ทำงานชุมชน ต้องพยายามวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องทั้งหมด หรือให้ถูกต้องที่สุด ที่เรียกว่า การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ คือต้องมองให้ครบทุกด้าน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การวิเคราะห์ในงานพัฒนาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างจิตสำนึก เน้นให้ชาวบ้านในชุมชนมองความเป็นจริงต่าง ๆ ให้เห็นถึงความจริงที่สุด เพื่อให้เกิดสำนึกที่เป็นจริง ไม่ใช่สำนึกที่ถูกครอบงำ

วิธีการวิเคราะห์ชุมชน

1. การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง

โครงสร้างภายในชุมชนจะประกอบด้วยคน และมีกิจกรรมหรือความสัมพันธ์ร่วมกัน การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างอาจพิจารณาได้ดังนี้ (ปรับจาก บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์. 2533 : 133)

- ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร ทำไม
- การศึกษาชุมชน ภาวะผู้นำ เจตนารมณ์ของชุมชน
- บทบาทชายหญิง และเยาวชน
- ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในชุมชน
- ศักยภาพและทรัพยากรในชุมชน
- ปัจจัยสนับสนุนชุมชนจากภายนอก

2. กลุ่มเป้าหมายภายในชุมชน

การศึกษาชุมชนจำเป็นต้องรู้จักคนที่อยู่ในชุมชนเพื่อเป็นเป้าหมายในการทำงานร่วมกันต่อไป คนที่อยู่ในชุมชนประกอบไปด้วย (จากการบริหารงานพัฒนาชนบท. 2538) **กลุ่มชาวบ้าน** (local residents) ผู้นำที่นี้รวมผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระ ผู้อาวุโสในชุมชน หรือผู้ประกอบการพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น **เจ้าหน้าที่ของรัฐที่อยู่ในชุมชน** เช่น ตำรวจ กรณีที่ชุมชนนั้นมีสถานีตำรวจประจำตำบล หรือเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ครู เป็นต้น หรือการศึกษาชุมชนบางเรื่อง เช่น ภาวะหนี้สินของชาวบ้าน อาจจำเป็นต้องศึกษาบุคคลอีกกลุ่มหนึ่ง คือ **บุคคลภายนอกหมู่บ้าน** เพราะมาปล่อยเงินให้ชาวบ้านกู้ เป็นต้น

การวิเคราะห์ชุมชนจำเป็นต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมายในชุมชน เพราะเป็นบุคคลที่เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เพราะกลุ่มเป้าหมายนับเป็นกุญแจดอกแรกที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะหากไม่ทราบว่าเป็นใครคือคนที่เราต้องเกี่ยวข้องด้วย (กรณีต้องไปเผยแพร่ความรู้ ต้องไปพัฒนา หรือไปทำงานร่วมกัน...) ก็คงยากในการที่จะได้ข้อมูลหรือได้มาก็คงน้อย แม้ว่าการรู้จักกลุ่มเป้าหมายแต่ไม่รู้รายละเอียดของกลุ่มก็ยังมีปัญหาเช่นกัน ฉะนั้นต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมายให้ได้มากที่สุด ทุกแง่มุม ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต้องการ

ตัวอย่าง เช่น โครงการพัฒนาแววกินเพื่อชีวิต กลุ่มเป้าหมายที่ตั้งไว้คือ สตรีที่กำลังให้นมบุตร เด็กก่อนวัยเรียน หรือสตรีมีครรภ์ เป็นต้น หากการศึกษาเก็บข้อมูลการเก็บจากบุคคลดังกล่าวแต่เพียงกลุ่มเดียว อาจไม่ถูกต้อง เพราะการกินอาหารของเด็ก พ่อแม่จะเป็นผู้จัดหา หากไม่ศึกษาจากพ่อแม่เด็กว่าประกอบอาชีพอะไร หากประกอบอาชีพรับจ้าง จะมีผลต่อการหาแววกินให้ลูก เพราะรายได้ อาจไม่เพียงพอ หรือหากไม่สอบถามจากผู้คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงของเด็ก อาจไม่ทราบข้อมูลที่ลึกกว่านั้นว่า เด็กคนนั้นขาดอาหารเพราะเป็นลูกติด หรือลูกที่ขอมาล้าง เป็นต้น

การศึกษาชุมชนที่น่าเสนอมาอาจมีลักษณะไม่ครบถ้วนหรือครอบคลุม แต่พอจะเป็นแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจเบื้องต้นในการศึกษาชุมชน การศึกษาชุมชนตามลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพจะเป็นการสร้างทำความเข้าใจ (insight) คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะชุมชนบางชุมชนมีความหลากหลาย มีลักษณะทางสังคมแบบ "ร้อยพ่อพันแม่" ลักษณะคนที่มีความหลากหลายมาอยู่ร่วมกัน ฉะนั้นจำเป็นต้องเข้าใจประวัติความเป็นมาของชุมชน ประวัติการโยกย้ายถิ่น สาเหตุและเหตุผลในการเลือกพื้นที่ปัจจุบัน และในชุมชนเกิดอะไรขึ้นตามแนวทางการวิเคราะห์ชุมชน จะทำให้เข้าใจได้ว่าเกิดอะไรขึ้นกับชุมชน

บทที่ 6

การพัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ

การพัฒนาสังคมเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากมีจุดมุ่งหมาย เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม การพัฒนาของประเทศไทยได้มีสืบเนื่องติดต่อกัน ตลอดมา แม้ก่อนที่จะมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อาจกล่าวย้อนไปถึงสมัย การเปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการแผ่นดินจาก เวียง วัง คลัง นา มาเป็นระบบใหม่ในรูปแบบ กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ตามรูปแบบการบริหารสมัยใหม่ของประเทศตะวันตก จนกระทั่งมีการ เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมี พระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข เช่น ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการรณรงค์ส่งเสริมวัฒนธรรม จัดตั้งกรมประชาสัมพันธ์ จัดตั้งนิคมสร้างตนเอง ซึ่งเป็นรูปแบบของการพัฒนา เป็นต้น

จนกระทั่งในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่ง ชาติ ฉบับแรก (ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509) จนกระทั่งปัจจุบันประเทศไทยใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) เพื่อทำความเข้าใจในการศึกษาชุมชน หรือการพัฒนาสังคมนั้น จำเป็นต้อง เข้าใจแนวทางการพัฒนาที่ประเทศไทยดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน โดยขอสรุปดังนี้

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504-2509	K ได้รับอิทธิพลจากโลกทัศน์ ของนักเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาซึ่งเป็นที่ยอม รับกันอย่างกว้างขวางใน ขณะนั้นว่า การพัฒนา คือการพัฒนาเศรษฐกิจ K เป็นแผนที่กำหนดวัตถุ ประสงค์เดียว (Single Objective) คือ เร่งรัด อัตราการขยายตัวทาง เศรษฐกิจ K มีการกำหนดแผนจาก ส่วนกลางและหน่วยงาน วางแผนส่วนกลาง (Top Down Planning) K เน้นกลยุทธ์การวางแผน ด้วยการลงทุนในโครง การขั้นพื้นฐานทาง เศรษฐกิจและสังคม โดย อาศัยเทคนิคการวาง แผนด้านการวิเคราะห์ โครงการ (Project Analysis) K เน้นการสะสมทุนที่เป็น Physical Capital Asset	K เน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ เป็นสำคัญ โดยเฉพาะ การลงทุนในสิ่งก่อสร้าง ขั้นพื้นฐานในรูปแบบของ ระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเชื้อเพลิงเพื่อการชล ประทานและพลังงานไฟ ฟ้า สาธารณูปการ ฯลฯ รัฐ ทุ่มเททรัพยากรเข้าไป เพื่อการปูพื้นฐานให้มี การลงทุนในด้านเอกชน เป็นหลัก	K กระบวนการจัดทำแผน - ใช้ผู้เชี่ยวชาญจากต่าง ประเทศร่วมกับนักวิชา การภายในประเทศใน การยกร่างแผน พัฒนาฯ K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ใช้มติคณะรัฐมนตรีเป็น เครื่องมือในการมอบ หมายให้ กระทรวง ทบวง กรมจัดทำแผน ปฏิบัติการให้สอดคล้อง กับแผนพัฒนาฯ

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
ฉบับที่ 2 พ.ศ.2501-2514	K ยังเน้นการขยายอัตรา ความเจริญทางเศรษฐกิจ เป็นหลัก แต่ได้เริ่มพูดถึง ความสำคัญของการ กระจายความเจริญไปสู่ ส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะ อย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ K การพัฒนาสังคมถูกมอง ในเชิงเพื่อสนับสนุนการ พัฒนาทางเศรษฐกิจ มี การให้น้ำหนักต่อการวางแผน กำลังคนของ ประเทศ K เริ่มกระจายการวางแผน ไปสู่ระดับกระทรวง (Sector) เน้นการ วิเคราะห์เป็นรายสาขา (Sectoral Analysis) เพื่อเป็นกรอบในการขึ้นนำ การจัดทำโครงการ พัฒนา	K ยึดแนวทางแผน 1 โดย ขยายขอบเขตของแผน ให้ครอบคลุมถึงการ พัฒนาของรัฐ โดย สมบูรณกระจายให้ บังเกิดผลไปทั่วประเทศ เน้นเขตทุรกันดารและ ห่างไกลความเจริญ และ มีโครงการ พิเศษนอก เหนือไปจากหน้าที่ปกติ ของกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ เช่น โครงการ พัฒนาภาค โครงการเร่ง รัดพัฒนาชนบทและโครง การช่วยเหลือชาวนา ฯลฯ	K กระบวนการจัดทำแผน - ใช้นักวิชาการและผู้ทรง คุณวุฒิในประเทศร่วม กับที่ปรึกษาต่าง ประเทศในการยกร่าง แผนพัฒนา K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ลักษณะเดียวกับ แผนฯ 1
ฉบับที่ 3 พ.ศ.2515-2519	K ยังเน้นการขยายตัวทาง เศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญ กับการรักษา เสถียรภาพทางการเงิน มากขึ้น K เริ่มพูดถึงการวางแผน ทางด้านสังคม โดยมีการ กำหนดนโยบายด้าน	มุ่งทิศทางเดิม และ เพิ่มกลยุทธ์ลดช่องว่าง ระหว่างรายได้ K รักษาเสถียรภาพทาง เศรษฐกิจ โดยรักษา อัตราการขยายตัวของ ปริมาณเงินตรา, รักษา	K กระบวนการจัดทำแผนฯ - ใช้ผู้ทรงคุณวุฒิที่ ปรึกษา และนักวิชาการ ในประเทศ รวมถึงสาย งานการศึกษา เฉพาะ เรื่องของผู้เชี่ยวชาญ ต่างประเทศ โดยมีการ จัดตั้งในลักษณะ

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
	ประชากรเป็นครั้งแรกแต่ ยังมองประชากรเพียง เฉพาะในด้านการลด อัตราการเพิ่มเท่านั้น ซึ่ง เป็นการมองประชากรใน เชิงปริมาณ เป็นตัวหาร ไม่ใช่ตัวตั้ง	เสถียรภาพทางการเงิน ระหว่างประเทศ, ส่งเสริม การส่งออก, ปรับปรุง โครงสร้างการนำเข้า K ปรับปรุงโครงสร้างทาง เศรษฐกิจและยกระดับ การผลิต เร่งรัดการส่ง ออกและทดแทนสินค้า นำเข้า ปรับงบลงทุนใน โครงการก่อสร้างมา สนับสนุนการลงทุนเพื่อ ใช้ประโยชน์จากโครงการ ขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ K กระจายรายได้และ บริการทางสังคม โดยลด อัตราการเพิ่มประชากร กระจายบริการเศรษฐกิจ และสังคมสู่ชนบท ปรับปรุง สถาบันและองค์กรทาง ด้านเกษตรและสินเชื่อ รักษาระดับราคาสินค้า เกษตร	คณะกรรมการ คณะ อนุกรรมการในการยก ร่างแผน K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ลักษณะเดียวกับแผน 1
ฉบับที่ 4 พ.ศ.2520-2524	K เนื่องจากมีความไม่แน่นอน ทางการเมือง แผนฯ 4 จึงเน้นการวิเคราะห์ ประเด็นปัญหาการ กำหนดกรอบนโยบาย และแนวทางในการแก้ไข กว้าง ๆ เป็นสำคัญ	K เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจ ของประเทศโดยมุ่งขยาย การผลิตสาขาเกษตร, ปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรม การผลิตเพื่อส่งออก, กระจายรายได้และ การมีงานทำในภูมิภาค, มาตรการกระตุ้น	K กระบวนการจัดทำแผน และกรอบการนำแผนไป สู่การปฏิบัติ - ลักษณะเดียวกับ แผนฯ 3

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
	K จากการวิเคราะห์ปัญหา ทำให้เห็นถึงความจำเป็น ในการกำหนดวัตถุประสงค์ ของการพัฒนา ในลักษณะที่เพื่อให้บรรลุ หลายวัตถุประสงค์มาก ขึ้น (Multiple Objectives)	อุตสาหกรรมที่ซบเซา, รักษาดุลการชำระเงิน และการขาดดุลงบประมาณ K เร่งบูรณะและปรับปรุง การบริหารทรัพยากร หลักของชาติ รวมทั้งการ นำเอา ทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ โดยเฉพาะที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้และแหล่งแร่, เร่ง รัดการปฏิรูปที่ดิน, จัด สรรแหล่งน้ำในประเทศ, อนุรักษ์ทะเลหลวง, สำรวจและพัฒนาแหล่ง พลังงานในอ่าวไทยและ ภาคใต้ฝั่งตะวันออก	
ฉบับที่ 5 พ.ศ.2525-2529	K เน้นการขยายตัวทาง เศรษฐกิจอย่างมีเสถียร ภาพ K เริ่มเปลี่ยนวิธีการวาง แผนจากรายโครงการมา เป็นการจัดทำแผนงาน (Programming) โดย เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับ การพัฒนาชนบทและ การพัฒนาชายฝั่งทะเล ด้านตะวันออก	ปรับแนวนโยบายการ พัฒนาประเทศ "แนวใหม่" K ยึดพื้นที่เป็นหลักในการ วางแผน กำหนดแผน งานและโครงการให้มีผล ทางปฏิบัติทั้งภาครัฐและ ภาคเอกชน เช่น พื้นที่ เป้าหมายเพื่อพัฒนา ชนบท พื้นที่ชายฝั่งทะเล ตะวันออก พื้นที่เมือง หลัก ฯลฯ	K กระบวนการจัดทำแผน และกรอบการนำแผนไป สู่การปฏิบัติ - ลักษณะเดียวกับ แผนฯ 3 K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ใช้มติคณะรัฐมนตรีเป็น เครื่องมือ ในการมอบ หมายให้กระทรวง ทบวง กรม จัดทำแผน ปฏิบัติการให้สอดคล้อง กับแผนพัฒนา

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
	K การวางแผนยังมี ลักษณะ Top Down แต่ เริ่มมีการกระจายการวาง แผนลงสู่ระดับภูมิภาค และพื้นที่	K เน้นการรักษาเสถียรภาพ ทางเศรษฐกิจการเงิน ของประเทศเป็นพิเศษใน การเร่งระดมเงินออม, สร้างวินัยทางเศรษฐกิจ การเงิน และการปรับ โครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น ปรับโครงสร้างการ เกษตร ปรับโครงสร้างอุต สาหกรรมเพื่อการส่งออก และกระจายอุตสาหกรรม ไปสู่ส่วนภูมิภาค, ปรับโครงสร้างการค้า ต่างประเทศและบริการ, ปรับโครงสร้างการผลิต และการใช้พลังงาน ฯลฯ K เน้นการความสมดุลใน การแก้ไขปัญหา เศรษฐกิจและสังคมของ ประเทศ K เน้นการแก้ปัญหาความ ยากจนในชนบทล้าหลัง กำหนดพื้นที่ เป้าหมาย 286 อำเภอและกิ่งอำเภอ K เน้นการแปลงแผนไปสู่ การปฏิบัติเช่นมีระบบ การบริหารการพัฒนา ชนบทแนวใหม่ ประกาศ ใช้ พ.ศ. 2527	- เน้นการแปลงแผนไปสู่ การปฏิบัติให้ได้ผลต่อ ประชาชนอย่าง จริงจัง โดยการปฏิรูประบบ บริหารงานพัฒนาของ รัฐทั้งส่วนกลาง ส่วน ภูมิภาค และท้องถิ่น ให้ มีระบบการตัดสินใจ และสั่งการ และการติด ตามประเมินผลโดยจัด ให้มีระเบียบ การ บริหารการพัฒนา ชนบท (กชป.) ซึ่งเป็น ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี - แผนพัฒนาพื้นที่เฉพาะ เช่น พื้นที่ชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออก จัดให้มี องค์การบริหารแบบ เบ็ดเสร็จ ตั้งแต่การ กำหนดนโยบายการจัด ทำแผน การแปลงแผน ไปสู่การปฏิบัติ และการ ติดตามประเมินผล

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		K เน้นบทบาทและการ ระดมความร่วมมือจาก ภาคเอกชน	
ฉบับที่ 6 พ.ศ.2530-2534	K เน้นวัตถุประสงค์ทั้งทาง ด้านเศรษฐกิจและสังคม K เริ่มใช้วิธีการวางแผนใน ลักษณะแผนงานทั้งหมด 10 แผนงาน K เริ่มให้ความสำคัญมาก ขึ้นต่อการสนับสนุนการ วางแผนจากระดับล่าง ขึ้นมาข้างบนและให้ ความสำคัญต่อการปรับ ปรุงการบริหารและทบทวน บทบาทและรัฐในการ บริหารประเทศ	K เน้นการขยายตัวของ ระบบเศรษฐกิจควบคู่ไป กับการรักษาเสถียรภาพ ของการเงิน การคลัง โดย เน้นการระดมเงินออมใน ประเทศ เน้นการใช้จ่าย ภาครัฐอย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพ และ เน้นบทบาทภาคเอกชน ในการพัฒนา K เน้นการพัฒนาฝีมือ แรงงานและคุณภาพชีวิต K เน้นการเพิ่มบทบาทองค์ กรประชาชนในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม K เริ่มแผนหลักการพัฒนา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี K ทบทวนบทบาทรัฐในการ พัฒนาประเทศ K มีแผนพัฒนารัฐวิสาหกิจ K มุ่งปรับโครงสร้างการ ผลิตและการตลาดของ ประเทศให้กระจายตัว มากขึ้น	K กระบวนการจัดทำแผน - ใช้ผู้เชี่ยวชาญใน ประเทศ สื่อมวลชน และผู้เชี่ยวชาญในองค์ กรเอกชนร่วมกันระดม ความเห็นในการร่าง แผน K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ใช้มติคณะรัฐมนตรีใน การมอบหมายให้ กระทรวง ทบวง กรม จัดทำแผนปฏิบัติการ และเนื่องจากแผนฯ 6 เป็นแผนในลักษณะ แผนงานทำให้ หน่วย ปฏิบัติจัดทำแผนได้ สอดคล้องกับแผนงาน ได้ทันที

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		K เน้นการนำบริการพื้น ฐานที่มีอยู่แล้วมาใช้ ประโยชน์อย่างเต็มที่ K พัฒนาเมืองและพื้นที่ เฉพาะ กระจายความ เจริญสู่ภูมิภาค K ขยายขอบเขตพัฒนา ชนบทครอบคลุมทั่ว ประเทศ เขตล่างหลัง 5,787 หมู่บ้าน เขตปาน กลาง 35,514 หมู่บ้าน และเขตก้าวหน้า 11,612 หมู่บ้าน	
ฉบับที่ 7 พ.ศ.2535-2539	K เริ่มมองเห็นความจำเป็น ในการกำหนดแนวความ คิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) K กำหนดวัตถุประสงค์การ พัฒนา 3 ประการ เน้น การให้เกิดความสมดุล ระหว่างวัตถุประสงค์ด้าน ความเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจ การกระจาย รายได้ การพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ คุณ ภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม	K เน้นการรักษาอัตราการ เติบโตทางเศรษฐกิจ อย่างต่อเนื่อง และมี เสถียรภาพ โดย - ดำเนินนโยบายการเงิน การคลังและพัฒนา ตลาดทุน - พัฒนาการเกษตรโดย เน้นเพิ่ม ประสิทธิภาพ การผลิตและปรับโครงสร้างผลผลิต - พัฒนาอุตสาหกรรม กรรมการค้าและการลง ทุนโดยเน้นการสร้าง โอกาสในการแข่งขันกิจ การค้าและการลงทุน ไทยในต่างประเทศ	K กระบวนการจัดทำแผน - ลักษณะเดียวกับแผนฯ 6 K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - ใช้มติคณะรัฐมนตรีใน ลักษณะเดียวกับแผน 1-4

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		- พัฒนาและนำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เหมาะสมมาใช้ - จัดหาพลังงานให้เพียงพอ กับความต้องการ - เร่งรัดขยายการลงทุน ด้านบริการพื้นฐานให้มี คุณภาพและปริมาณ เพียงพอ - พัฒนา กรุงเทพมหานครและ ปริมณฑลเชื่อมชายฝั่ง ทะเลตะวันออก - K เน้นการกระจายรายได้ และการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบท - ใช้มาตรการด้านภาษี และรายจ่ายของรัฐบาล กระจายอำนาจ ทาง การคลังสู่จังหวัดและ ท้องถิ่น - กระจายการถือครอง ทรัพย์สินด้วยการเร่งรัด การปฏิรูป ที่ดิน, การ ออกเอกสารสิทธิที่ดิน, สินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย และ พ.ร.บ. ชุมชน แออัด	

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		- ปรับโครงสร้างการผลิต ด้านเกษตรและ อุตสาหกรรม และ บริการสู่ภูมิภาค - พัฒนาเมืองศูนย์กลาง ความเจริญในภูมิภาค เป็นฐานเศรษฐกิจและ การจ้างงาน - ยกระดับคุณภาพชีวิต ประชาชนชนบท - พัฒนาอาชีพและยก ระดับคุณภาพชีวิตคน ยากจนในเมือง - K เน้นการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์ คุณภาพชีวิต และ สิ่งแวดล้อม - พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาและสาธารณสุข - พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรม และสังคม - พัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ล้อมควบคู่กับการ พัฒนาเศรษฐกิจและ สังคม - ปรับปรุงระบบบริหาร และการ ทรัพยากรธรรมชาติ	

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		K เน้นการพัฒนากฎหมาย รัฐวิสาหกิจ และระบบ ราชการ - ปรับปรุงกฎหมายให้ สอดคล้องกับทิศทาง และกระบวนการพัฒนา - พัฒนาประสิทธิภาพ ของรัฐวิสาหกิจ โดยลด การกำกับของรัฐและส่งเสริม บทบาทเอกชน - พัฒนาระบบราชการให้ มีขนาดเล็ก กะทัดรัด และมีคุณภาพ	
ฉบับที่ 8 พ.ศ.2540-2544	K ปรับแนวคิดการพัฒนา จากเดิมที่เน้นเศรษฐกิจ มาเป็นการเน้นคนเป็น ศูนย์กลางการพัฒนา K เป็นการวางแผนจาก เบื้องล่างสู่เบื้องบน เปิด โอกาสให้คนไทยทุก สาขาอาชีพและทุกภูมิ ภาคเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น และกำหนดทิศ ทางการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่เริ่มการจัดทำแผน K การพัฒนาให้เกิดความ สมดุลระหว่างการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม	K การพัฒนาศักยภาพของ คน K การพัฒนาสภาพแวดล้อม ของสังคมให้เอื้อต่อการ พัฒนาคน K การเสริมสร้างศักยภาพ การพัฒนาของภูมิภาค และชนบทเพื่อยกระดับ คุณภาพชีวิตของประชาชน อย่างทั่วถึง K การพัฒนาสมรรถนะทาง เศรษฐกิจเพื่อสนับสนุน การพัฒนาคนและคุณภาพ ชีวิต K การจัดหา ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม	K กระบวนการจัดทำแผน - เป็นแผนแรกที่มีการ ระดมความคิดเห็นใน ระดับพื้นที่ จนถึงระดับ ชาติจากคนทุกหมู่เหล่า ทุกสาขาอาชีพ เพื่อ กำหนดกรอบแนวคิด และทิศทางการพัฒนา ประเทศ K กรอบการนำแผนไปสู่ การปฏิบัติ - เป็นแผนแรกที่กำหนด แนวทางการแปลงแผน ไปสู่การปฏิบัติไว้ในแผนฯ โดยการจัดทำแผนงาน โครงการ และมาตรการ ต้องยึดหลักการ พื้นที่

แผนพัฒนา	แนวคิดและลักษณะ ของแผน	แนวทางการพัฒนา	กระบวนการจัดทำ แผนและกรอบการนำ แผนไปสู่การปฏิบัติ
		K การพัฒนาประชากร เป็นการพัฒนาภาครัฐให้ มีสมรรถนะและพันธกิจ หลักในการเสริมสร้าง ศักยภาพและสมรรถนะ ของคนและมีส่วนร่วมใน การพัฒนาประเทศ K การบริหารจัดการเพื่อให้ มีการนำแผนพัฒนาฯ ไป ดำเนินการให้เกิดผลใน ทางปฏิบัติด้วยแนวทาง การแปลงแผนไปสู่การ ปฏิบัติ	ภารกิจ และการมีส่วน ร่วม (Area/Function/Partic ipation : APEC) - ใช้มติคณะรัฐมนตรี เป็นเครื่องมือให้ส่วน ราชการจัดทำแผน ปฏิบัติการ และราย งานผลการปฏิบัติงาน ต่อคณะรัฐมนตรีทุก 6 เดือน ซึ่งแต่เดิมแผนฯ ที่ผ่าน ๆ มาไม่ได้ กำหนดไว้

ผลการพัฒนาที่ผ่านมา

การพัฒนาประเทศในช่วงแผนฯ 1 - แผนฯ 8 (พ.ศ. 2504–2544) สรุปได้ดังนี้

กระบวนการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับ 1-2 เน้นการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการลงทุนกระจายการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะถนนไฟฟ้าและประปา แต่เกิดปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้และคุณภาพชีวิตของคนชนบท แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 จึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคม การลดอัตราการเพิ่มประชากร และการกระจายรายได้ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ต่อมาในช่วงฉบับที่ 4 ความผันผวนทางการเมืองและวิกฤตการณ์น้ำมันก่อให้เกิดปัญหาการขาดดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างรุนแรง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5-6 จึงมุ่งเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ รวมทั้งให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาความยากจนมากขึ้น อย่างไรก็ตามการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจโลกส่งผลให้ภาวะเศรษฐกิจส่วนรวมขยายตัวอย่างร้อนแรงเกินกว่าพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะรองรับได้ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 จึงได้เริ่มปรับแนวคิดไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยมุ่งการรักษาระดับการเจริญเติบโตในระดับที่เหมาะสมควบคู่ไปกับการรักษาเสถียรภาพ การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ตลอดจนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลการพัฒนาประเทศในช่วง 7 แผนที่ผ่านมาสรุปได้ว่าประเทศไทยประสบผลสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เฉลี่ยประมาณร้อยละ 7 ต่อปี ส่งผลให้รายได้เฉลี่ยต่อคนในราคาประจำปีเพิ่มขึ้นจาก 2,100 บาท ในปี 2504 เป็น 77,000 บาท ในปี 2539 ทำให้ประเทศไทยพ้นจากการถูกจัดเป็นประเทศยากจนเข้าสู่ประเทศกำลังพัฒนา และส่วนยากจนลดจากร้อยละ 57 เหลือร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ และการมีงานทำอยู่ในระดับเต็มที่ทั้งคนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐาน และบริการทางสังคมมากขึ้น

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นแผนปฏิรูปความคิดและคุณค่าใหม่ของสังคมไทยที่เน้นให้ “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนามาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม มีกระบวนการที่เชื่อมโยงมิติต่าง ๆ ของการพัฒนาอย่างไรก็ตาม ในปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ประเทศต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์เศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมโดยรวมทำให้ต้องมีการปรับแผนเพื่อแก้ไขวิกฤตของประเทศ โดยเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การลดผลกระทบต่อการพัฒนาคนและสังคมการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งและกลับสู่สมดุลและการปรับระบบบริหารเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

หลังจากนั้นได้มีการทบทวนถึงข้อดี-ข้อด้อย ของแผนพัฒนาที่ใช้ผ่านมา และร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาฉบับที่ 9 ขึ้น โดยมีสาระดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า

พ.ศ. 2545 - 2549

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) เป็นแผนที่ได้อัญเชิญแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศโดยยึดหลักทางสายกลาง เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤตสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุล มีคุณภาพและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และสถานการณ์เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

วัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9

เพื่อให้การพัฒนาประเทศเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของวิสัยทัศน์ร่วมภายใต้ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และสังคมไทยที่พึงประสงค์ในอนาคต แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) จึงกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของการพัฒนาประเทศไว้ดังนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพและมีภูมิคุ้มกันสร้างความเข้มแข็งของภาคการเงิน ความมั่นคงและเสถียรภาพของฐานะการคลัง ปรับโครงสร้างเศรษฐกิจเพื่อให้เศรษฐกิจระดับฐานรากมีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น ตลอดจนเพิ่มสมรรถนะของระบบเศรษฐกิจโดยรวมให้สามารถแข่งขันได้ และก้าวทันเศรษฐกิจยุคใหม่

2. เพื่อวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้เข้มแข็ง ยั่งยืนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างรู้เท่าทันโลก โดยการพัฒนาคุณภาพคนปฏิรูปการศึกษา ปฏิรูประบบสุขภาพ สร้างระบบคุ้มครองความมั่นคงทางสังคม รวมถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายชุมชนให้เกิดความเชื่อมโยงการพัฒนาชนบท และเมืองอย่างยั่งยืน มีการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสังคมไทย

3. เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการที่ดีในสังคมไทยทุกระดับ เป็นพื้นฐานให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้เน้นการปฏิรูประบบบริหารจัดการภาครัฐ การบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐกิจเอกชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา การสร้างระบบการเมืองที่รับผิดชอบต่อสังคมและลดการทุจริตประพฤติมิชอบ

4. เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและเพิ่มศักยภาพและโอกาสของคนไทยในการพึ่งพาตนเอง ให้ได้รับโอกาสในการศึกษาและบริหารทางสังคมอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง สร้างอาชีพ เพิ่มรายได้ยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ให้ชุมชนและประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาและปรับกลไกภาครัฐให้เอื้อต่อการแก้ปัญหา

เป้าหมาย

1. เป้าหมายดุลยภาพทางเศรษฐกิจ สร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจมหภาคให้เศรษฐกิจโดยรวมขยายตัวอย่างมีคุณภาพและเสถียรภาพ โดยมีเป้าหมายให้เศรษฐกิจขยายตัวโดยเฉลี่ยร้อยละ 4-5 ต่อปี สามารถเพิ่มการจ้างงานใหม่ในประเทศได้ไม่ต่ำกว่า 230,000 คนต่อปี มีอัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยไม่เกินร้อยละ 3 ต่อปีรักษาการเกินดุลบัญชีเดินสะพัดให้คงอยู่เฉลี่ยประมาณร้อยละ

1-2 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศและรักษาทุนสำรองเงินตราต่างประเทศให้มีเสถียรภาพเพื่อสร้างความเชื่อมั่นของนักลงทุน รวมทั้งปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เพิ่มสมรรถนะภาคการผลิตให้แข่งขันได้ โดยให้การส่งออกขยายตัวไม่ต่ำกว่าร้อยละ 6 ต่อปี ให้ผลผลิตภาพการผลิตรวมในภาคเกษตรเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 0.5 ต่อปี ผลผลิตภาพการผลิตรวมในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 7-8 ต่อปี และให้คนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศเพิ่มขึ้นไม่ต่ำกว่าร้อยละ 3 ต่อปี

2. เป้าหมายการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ประเทศไทยมีโครงสร้างประชากรที่สมดุล และขนาดครอบครัวที่เหมาะสม โดยรักษาแนวโน้มภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรให้อยู่ในระดับทดแทนอย่างต่อเนื่อง คนไทยมีสุขภาพดี มีคุณภาพรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงมีคุณธรรม มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ให้ประชาชนอายุ 15 ปี ขึ้นไป มีการศึกษาโดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 9 ปี ในปี 2549 ยกกระดับการศึกษาของแรงงานไทยให้ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นขึ้นไปไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 ในปี 2549 ขยายการประกันสุขภาพให้ครอบคลุมประชาชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม และให้มีระบบการคุ้มครองทางสังคมที่สร้างหลักประกัน แก่คนไทยทุกช่วงวัยตลอดจนเพิ่มความเข้มแข็งให้ชุมชนและประชาสังคมและใช้กระบวนการชุมชนเข้มแข็งขับเคลื่อนให้เกิดการมีส่วนร่วมพัฒนาเมืองนำอยู่ ชุมชนนำอยู่รวมทั้งปรับระบบบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพและประชาชนมีส่วนร่วม

3. เป้าหมายการบริหารจัดการที่ดี สร้างระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ มีขนาดและโครงสร้างที่เหมาะสม ท้องถิ่นมีขีดความสามารถจัดเก็บรายได้สูงขึ้นและมีระบบสนับสนุนการกระจายอำนาจให้โปร่งใส มีระบบตรวจสอบด้วยการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็งเพื่อให้การป้องกันและปราบปรามการทุจริตประพฤติมิชอบเกิดประสิทธิผลอย่างแท้จริง

4. เป้าหมายการลดความยากจน ให้มีการดำเนินมาตรการทางเศรษฐกิจที่เอื้ออาทรต่อคนจน พร้อมทั้งเพิ่มโอกาสการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างศักยภาพให้คนจนเข้มแข็งมีภูมิคุ้มกันสามารถพึ่งตนเองได้ เพื่อลดสัดส่วนคนยากจนของประเทศให้อยู่ในระดับไม่เกินร้อยละ 12 ของประชากรในปี 2549

จุดเด่น

1. ประชาชนจากทุกภาคส่วนในสังคมไทย มีส่วนร่วมในการจัดทำรายละเอียดของแผน
2. เป็นแผนที่ได้อัญเชิญแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นปณิธานทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลาง

3. มีการดำเนินการต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในด้านแนวคิดที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม
4. มีแผนพัฒนาที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ที่ดีมีสุขของคนไทย
5. มีแนวทางในการพัฒนาเพื่อผลักดันให้ประเทศมีการพัฒนาที่มีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์
6. เป็นแผนพัฒนาฯ ที่มีจุดเน้นการให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาที่มีความชัดเจนเพียงพอสามารถนำไปจัดทำแผนปฏิบัติต่อได้

จุดด้อย

แต่อย่างไรก็ตาม ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ก็มีข้อห่วงงัดเกิดขึ้นคือ มีการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกันของสังคมไทยใน 20 ปี ข้างหน้าคิดว่าเป็นวิสัยทัศน์ที่ยาวนานเกินไป

ดังนั้น เพื่อให้แผนพัฒนาสามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมคิดว่าจะต้องมุ่งพัฒนาคนขึ้นมาเป็นอันดับแรก เพื่อให้คนมีคุณภาพที่จะนำความรู้ที่ได้จากการเล่าเรียนไปพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ที่ยังไม่ก้าวหน้าและยังไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ถ้าทำได้เช่นนี้คิดว่าประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าอย่างแน่นอน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สภาคหอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. 2537. ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชนบทประสบการณ์จากนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- งามพิศ ลัดด้ยงวน. 2537. การวิจัยทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บัณฑิต อ่อนคำ และ วิริยา น้อยวงศ์. 2533. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สาขาวิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญเทียน ทองประสาน. 2531. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สภาคหอลิกแห่งประเทศไทย.
- เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง, บุญผา ศิริศรี และวาที บุญชะลิกษ์ (บก.) 2539. ตำราประกอบ การสอนและการวิจัย การศึกษาเชิงคุณภาพ : เทคนิคการวิจัยภาคสนาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2516. ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2544. 60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์เศรษฐกิจศาสตร์ การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. 2541. ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2532. พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. 2531. การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรีนครินทรวิโรฒ, มหาวิทยาลัย. 2544. **เศรษฐศาสตร์พอเพียง**. ชุดพัฒนาสังคมตามแนวพระราช

ดำริ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2545. **สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร**. กรุงเทพมหานคร :

เรือนแก้วการพิมพ์.

สนธยา พลศรี. 2533. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2534. **สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงาน**

ชุมชน. ขอนแก่น : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคม

ศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2540. **องค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ปัญหาและ**

พัฒนาสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สิน พันธุ์พินิจ. 2544. **เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : ธเนศวรพรินต์ติ้ง

(1999).

สำนักมาตรฐานการศึกษา. 2545. **ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการวิจัยชุมชน**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานสภา สถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา

ทบวงมหาวิทยาลัย.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. 2533. **เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมไทย**. นนทบุรี :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

สุริชัย หวันแก้ว. 2543. **ความคับแคบของโลกาภิวัตน์ : ทิศทางสังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร :

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิทย์ นาคพิระยุทธ. 2539. **"เครือข่ายคอมพิวเตอร์ระบบวงสนทนาและการถ่ายทอด**

เทคโนโลยีการเกษตร" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การพัฒนาชนบท

ในยุคสารสนเทศ สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. **วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชน**

ในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุทัย ดุลยเกษม (บก.). 2544. **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. ขอนแก่น :

โรงพิมพ์คลังนานา.

Schuler, Douglas. 1996. **New Community Networks : Wired for Changes**. USA : Addison Wesley Publishing Company.

Kottak, P.Conrad. 1994. **Anthropology : The Exploration of Human Diversity**.

The University of Michigan, McGraw – Hill, Inc.

www.nesdb.go.th/Interesting_menu/plan1_8/bottombar_copy.html.

ภาคผนวก

ภาพที่ 5 นิสิตสาขาพัฒนาชุมชนเมือง ศึกษาตงงานวิชาการศึกษาชุมชน
ณ วัดโบสถ์ (วัดร้าง)
ตำบลหัวสำโรง อำเภอกำแพง จังหวัดลพบุรี

ตัวอย่าง แผนชุมชนพึ่งตนเอง
บ้านหนองกลางดง ตำบลศิลาลอย กิ่งอำเภอสามร้อยยอด
จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

แผนงาน	โครงการ	กิจกรรม
1. การบริหารจัดการ	1.1 พัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชน (สภาผู้นำชุมชน) 1.2 สร้างจิตสำนึก ความรับผิดชอบ ปลุกฝังคุณธรรม จริยธรรม 1.3 ศูนย์การศึกษาและพัฒนาชุมชน	1. จัดอบรมหลักสูตรกระบวนการพัฒนาชุมชน วิถีคิดเชิงกระบวนการระบบ 2. อบรมหลักสูตรผู้นำการเปลี่ยนแปลง 3. อบรมหลักสูตรวิทยากรชุมชน 4. ทักษะศึกษาดูงาน 5. อบรมความรู้ด้านกฎหมาย 1. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน 2. ส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์กับชุมชน 3. ส่งเสริมยกย่องคนดี 4. การเมืองโปร่งใส ปลอดการซื้อสิทธิ ขายเสียง 5. การบริหารจัดการ โปร่งใส ตรวจสอบได้ 6. ส่งเสริมบทบาทเยาวชนกับการพัฒนาชุมชน 1. จัดทำศูนย์ข้อมูล ข้อมูลเศรษฐกิจ และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน
2. วัฒนธรรมและ ประเพณีพื้นบ้าน	2.1 พื้นฟู สืบทอดประเพณี วัฒนธรรม	1. พื้นฟูประเพณี การละเล่นพื้นบ้าน 2. สืบสานวัฒนธรรมไทย 3. ส่งเสริมข้อมูลข่าวสารเพื่อความรู้ให้ทันโลก และรู้จักตัวเอง
3. ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	3.1 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรักษาสิ่งแวดล้อม	1. จัดกลุ่มอนุรักษ์สัตว์ป่า (เช่น ไก่ป่า กิ้งก่า กระต่ายป่า อีเห็น เก้ง หมูป่า แะ เป็นต้น) 2. การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ภูเขา ถ้ำ ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น 3. การปลูกป่า การปลูกต้นไม้ริมทาง

แผนงาน	โครงการ	กิจกรรม
4. สวัสดิการและ สวัสดิภาพชุมชน	3.2 รักษาสิ่งแวดล้อม	1. การกำจัดขยะในครัวเรือนและชุมชน
	3.3 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	2. การกำจัดน้ำเสีย สิ่งปฏิกูลจากการเลี้ยงสัตว์
5. ด้านสุขภาพ	4.1 เฝ้าระวังยาเสพติด บ่อน การพนัน การลักขโมย	3. การทัศนศึกษาดูงาน
	4.2 จัดตั้งกองทุนสวัสดิการ ชุมชน	4. การจัดระเบียบชุมชน
6. การลดต้นทุนการผลิต	5.1 ดูแลรักษาสุขภาพ	1. สร้างจิตสำนึก หาช่าว ป้องปราม
	5.2 การรักษาพยาบาล	1. กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์
		2. สงเคราะห์ผู้สูงอายุ ผู้ด้อยโอกาส
		3. มอบทุนการศึกษา ทุนรักษาพยาบาล
		4. จัดทำประกันอุบัติเหตุให้สมาชิกกลุ่ม ออมทรัพย์
		1. ส่งเสริมกิจกรรมดูแลสุขภาพ
		2. ส่งเสริมการแพทย์แผนไทย
		3. ส่งเสริมการใช้สมุนไพร
		4. การประกันสุขภาพ
		5. สวัสดิการรักษาพยาบาล
		6. การออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ
6. การลดต้นทุนการผลิต	6.1 เกษตรธรรมชาติ	1. การผลิตปุ๋ยหมัก บำรุงดิน
		2. การผลิตปุ๋ยชีวภาพ (ปุ๋ยน้ำ) จากพืชและสัตว์
		3. การใช้เชื้อราไตรโคเดอร์มา กำจัดโรคพืช
		4. การใช้สารสกัดจากพืช กำจัดศัตรูพืช
		5. การใช้พืชสมุนไพร กำจัดหนอนและแมลง
		6. การอบรมสาธิต
		7. การศึกษาดูงาน
		8. การผลิตพืชผักปลอดสารพิษ เพื่อจำหน่ายใน ชุมชน

แผนงาน	โครงการ	กิจกรรม
7. ลดรายจ่าย ครอบครัว	6.2 จัดตั้งกลุ่มอาชีพ 6.3 จัดตั้งเครือข่ายกลุ่มอาชีพ	9. การจัดอาสาสมัคร 10. การทำแปลงสาธิต 11. การวิจัย 1. กลุ่มทำนา 2. กลุ่มไม้ผลยืนต้น 3. กลุ่มปลูกพืชผัก 4. กลุ่มผู้ปลูกสับปะรด 5. จัดตั้งกลุ่มเกษตรกรชุมชน รวบรวมผลผลิตและ รวมกันผลิต
	7.1 ส่งเสริมการออม 7.2 ธุรกิจชุมชน 7.3 เกษตรกรรมพึ่งตนเอง 7.4 ตลาดนัดชุมชน	1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต 2. ศูนย์สาธิตการตลาด (ร้านค้าชุมชน) 3. ปิมน้ำมัน 4. การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ให้ปลอดภัยจากสาร พิษ เพื่อการบริโภคในชุมชน 5. ตลาดนัดของชุมชน (ขายตรงแลกเปลี่ยน) 6. รับซื้อผลผลิตการเกษตรจากสมาชิก
8. เพิ่มมูลค่าผลผลิต เพิ่มรายได้ชุมชน	8.1 แปรรูปผลไม้ 8.2 ส่งเสริมอาชีพ 8.3 การแปรรูปข้าวสาร 8.4 บริการเงินทุนเพื่อการผลิต	1. กลุ่มแปรรูปสับปะรดกวน กล้วยกวน 2. กลุ่มแปรรูปผลไม้อื่น ๆ 3. การจักสาน เย็บผ้า ศิลปะประดิษฐ์ 4. โรงสีชุมชน 5. การสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียนให้กู้ยืม ประกอบอาชีพ

แผนงาน	โครงการ	กิจกรรม
9. ธนาคารชุมชน	9.1 จัดตั้งกองทุนชุมชน (กองทุนสวัสดิการหมู่บ้าน)	1. จัดสรรทุนจากกำไรสุทธิของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เข้าสู่กองทุนรวม 2. จัดดอกเบียจากเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนเข้าสู่กองทุนรวม 3. จัดบริการทุนอาชีพและทุนสงเคราะห์
10. โครงสร้างพื้นฐาน	10.1 จัดสร้างสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ	1. เสี่ยงตามสาย 2. ประสานองค์การโทรศัพท์ขอขยายเขตติดตั้งโทรศัพท์บ้านและสาธารณะ 3. ประสานการไฟฟ้าขอขยายเขตไฟฟ้าที่คุ้มสมานมิตร คุ้มเนินพยอม และคุ้มห้วยลึก 4. สร้างถนนคอนกรีตที่คุ้มสมานมิตรและคุ้มเนินพยอม 5. สร้างถนนคอนกรีตเชื่อมสายเนินพยอมกับหนองกลางดง 6. จัดสร้างเครื่องกรองน้ำประปา เพิ่ม 3 ชุด ที่คุ้มเนินพยอม คุ้มห้วยลึก และคุ้มหนองกลางดง 7. ขุดลอก ซ่อมแซม คลองชลประทาน ลำห้วย 8. ขุดลอกสระน้ำประปา 9. ขอบ่อยืมชลประทาน 10. ขอไฟฟ้ารายทางเข้าหมู่บ้าน

แบบสอบถามข้อมูลหมู่บ้าน

หัวหน้าครัวเรือน.....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....
ตำบลศิลาลอย กิ่งอำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ที่	ชื่อ-สกุล	วตป.เกิด	อายุ	การศึกษา	อาชีพ	เกี่ยวข้องกับ ภ.น.คร.	มีบัตร สุขภาพ

2. บ้านนี้มีการจัดเก็บบริเวณบ้านและภายในบ้าน
ดังต่อไปนี้ หรือไม่
0 มีส่วนใช้ที่มีสภาพแข็งแรง สะอาด มี
อุปกรณ์ทำความสะอาด
0 ไม่มีแหล่งน้ำเสียขังในบริเวณบ้าน
0 มีที่เก็บน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภค
บริโภค มีฝาปิด
0 มีการกำจัดสัตว์แมลงที่เป็นพาหะนำโรค
0 มีอุปกรณ์กำจัดขยะมูลฝอย
0 มีที่ประกอบอาหารสะอาด

3. อาชีพหลักของครอบครัว.....
อาชีพรอง.....

4. บ้านนี้มีที่ดินทำกินของตนเองรวม
จำนวน.....ไร่
0 เป็นโฉนด.....ไร่ 0 น.ส. 3.....ไร่
0 น.ส.3 ก.....ไร่ 0 น.ส. 3 ข.....ไร่
0 ใบจอง ส.ค. 1.....ไร่
0 อื่น ๆ ระบุ.....ไร่
5. บ้านนี้มีมีที่ดินทำกินที่ต้องเช่า จำนวน.....ไร่
โดยเช่าจาก 0 คนในหมู่บ้าน
0 คนนอกหมู่บ้าน 0 ญาติ
ที่ดินทั้งหมดแบ่งเป็น
0 พื้นที่ปลูกข้าว.....ไร่
0 พื้นที่ปลูกผัก.....ไร่
0 อื่น ๆ ระบุ.....ไร่
0 พื้นที่ปลูกไม้ผล.....ไร่
ระบุชนิด.....

6. ครอบครัวมีรายได้ปีละ.....บาท
ที่มาของรายได้
0 ขายผลผลิตพืชสวน.....บาท/เดือน/ปี
0 ขายผลผลิตข้าว.....บาท/เดือน/ปี
0 ขายผลผลิตพืชไร่.....บาท/เดือน/ปี
0 การรับจ้าง.....บาท/เดือน/ปี
0 อื่น ๆ ระบุ.....บาท/เดือน/ปี

7. บ้านนี้จ่าย
ค่าไฟฟ้าเดือนละประมาณ.....บาท
ค่าน้ำประปาเดือนละ.....บาท
ค่าโทรศัพท์เดือนละ.....บาท
8. บ้านนี้บริโภคข้าวสารราคาถึงละ.....บาท
กระสอบละ.....บาท
เฉลี่ยกินข้าวเดือนละ....กก.....ถึง....กระสอบ
ค่ากับข้าวเดือนละ.....บาท
ค่าของใช้ประจำในบ้านเดือนละ.....บาท
9. บ้านนี้ทำการเกษตรใช้ปุ๋ยประเภทใด
0 ปุ๋ยธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก
0 ปุ๋ยวิทยาศาสตร์
0 ปุ๋ยธรรมชาติและปุ๋ยวิทยาศาสตร์
0 อื่น ๆ ระบุ.....

ปัญหาสำคัญในการทำมาหากิน

10. ครอบครัวมีหนี้สินทั้งหมด.....บาท
0 หนี้ ธกส.....บาท กู้เพื่อ.....
0 หนี้สหกรณ์.....บาท กู้เพื่อ.....
0 หนี้กลุ่มออมทรัพย์ฯ.....บาท กู้เพื่อ.....
ดอกเบี้ยยร้อยละ.....บาท/เดือน
0 หนี้นายทุน.....บาท กู้เพื่อ.....
ดอกเบี้ยยร้อยละ.....บาท/เดือน
อื่น ๆ ระบุ.....
11. บ้านนี้ใช้แหล่งน้ำจากที่ใดในการอุปโภค บริโภค
ระบุ.....และใช้น้ำจากแหล่งใดทำการ
เกษตร ระบุ.....

12. เมื่อมีผลผลิตที่ได้ ส่วนใหญ่ขายลักษณะใด
เช่น
0 ขายให้กลุ่มสหกรณ์การเกษตร
0 นำไปขายเอง
0 ขายให้โรงงานในเขต ตำบล อำเภอ
0 ขายล่วงหน้า / ตกดึก
0 มีพ่อค้ามารับซื้อ
13. บ้านนี้มีคนเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน
จำนวน.....คน
เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เช่น
0 กลุ่มออมทรัพย์ฯ 0 กลุ่ม ธกส.
0 กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์
เป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพ เช่น
0 กลุ่มเกษตร
0 อื่น ๆ ระบุ.....
เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กรประชาชน เช่น
0 กพล. 0 กม. 0 อบต.
0 อสม. 0 อาสาพัฒนาชุมชน
0 อื่น ๆ ระบุ.....
14. การเลือกตั้งครั้งหลังสุด คนในบ้านนี้มีสิทธิ
เลือกตั้ง (อายุ 18 ปีขึ้นไป)
ไปใช้สิทธิ.....คน
15. คนในบ้านนี้มีงานทำประจำ.....คน
0 ทำไร่ ทำนา ทำสวน จำนวน.....คน
0 รับจ้าง.....คน 0 ไม่ได้ทำงาน.....คน
0 ที่ไม่ได้ทำงานเพราะอะไร.....

16. คนบ้านนี้มีคนพิการ (ทางร่างกาย/สมอง)
ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ จำนวน.....คน
ได้รับความช่วยเหลือจากส่วนราชการ
หรือไม่..... ผู้สูงอายุที่ยากจนได้รับเบี้ย
ยังชีพจากประชาสงเคราะห์.....คน
คนละ.....บาท/เดือน
หรือมีผู้สูงอายุและผู้ยากลำบาก ได้รับการ
สงเคราะห์จากกองทุนสวัสดิการชุมชน (เมนู 5)
จำนวน.....คน คนละ.....บาท/เดือน
17. บ้านนี้มีการเลี้ยงสัตว์อะไรบ้าง (ระบุจำนวนด้วย)
วัว..... ควาย..... หมู..... ไก่.....
เป็ด..... ปลา..... มีบ่อปลา.....
กว้าง.....ม. ยาว.....ม. ลึก.....ม.
อื่น ๆ ระบุ.....
18. บ้านนี้มีรถปิกอัพ.....คัน รถเก๋ง.....คัน
รถบรรทุก.....คัน รถจักรยานยนต์.....คัน
รถจักรยานสองล้อ.....คัน รถไถ/รถไถเล็กเดิน
ตาม.....คัน มีเครื่องสูบน้ำใช้น้ำมัน.....เครื่อง
มอเตอร์สูบน้ำ.....เครื่อง
19. บ้านนี้มีโทรศัพท์.....เครื่อง
โทรศัพท์มือถือ.....เครื่อง
20. บ้านนี้มีอาวุธปืน ชนิด..... ขนาด.....
รวม.....กระบอก
ใบอนุญาตพก 0 มี 0 ไม่มี
21. คนในบ้านนี้พร้อมที่จะออกมามีส่วนร่วมในการ
พัฒนาหมู่บ้านทางด้านใดบ้าง เช่น
0 ร่วมคิด ร่วมวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน
0 ร่วมเป็นอาสาพัฒนาหมู่บ้าน
0 ร่วมทำกิจกรรมหมู่บ้าน
22. คนในบ้านต้องการให้ภายนอกเข้ามาช่วยเหลือ
หรือพัฒนาหมู่บ้านในเรื่องอะไรบ้าง
ระบุ.....
23. คนในบ้านนี้มีความสามารถพิเศษอะไรบ้าง
ระบุ.....
ถ้าหากว่ามีโอกาสได้ไปศึกษาดูงาน ฝึกอาชีพ
สนใจในด้านใด.....
24. สภาพสังคมของหมู่บ้านนี้ คนในบ้านนี้ชอบ
อย่างไร.....
ไม่ชอบอย่างไร.....
ต้องการให้แก้ไขอย่างไร.....
25. ข้อคิดเห็นของคนในบ้านนี้ ต้องการฝากไปถึง
ผู้นำของท่าน คือ
ผู้ใหญ่บ้าน.....
สมาชิก อบต.....
26. คนในบ้านนี้ต้องการผู้นำ หรือนักการเมืองแบบ
ใด.....
27. ความคาดหวังของครอบครัวในการพัฒนาทุก
ด้าน.....
28. ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เช่น.....

แบบฝึกหัดที่ 1
"ระบุ 20 เหตุผลที่ต้องทำงานชุมชน"

1.....	11.....
2.....	12.....
3.....	13.....
4.....	14.....
5.....	15.....
6.....	16.....
7.....	17.....
8.....	18.....
9.....	19.....
10.....	20.....

แบบฝึกหัดที่ 2
"ระบุ 20 เหตุผลที่งานชุมชนล้มเหลว"

1.....	11.....
2.....	12.....
3.....	13.....
4.....	14.....
5.....	15.....
6.....	16.....
7.....	17.....
8.....	18.....
9.....	19.....
10.....	20.....

แบบฝึกหัดที่ 3

ให้กาเครื่องหมายถูก ลงในช่องข้อความที่บอกพฤติกรรมที่คุณเจพบ่อยๆ เวลาทำงานชุมชน เมื่อทำครบทุกข้อแล้วให้รวมคะแนน และดูเกณฑ์การให้คะแนนในหน้าถัดไป (แบบฝึกหัดนี้ใช้ทดสอบเมื่อคุณได้ปฏิบัติงานในชุมชนแล้ว)

สิ่งที่คุณคิดและสิ่งที่คุณทำ	ประจำ	บางครั้ง	ไม่เคย
1. ไม่ค่อยได้วางแผนล่วงหน้าหรือไม่เตรียมตัวก่อนลงทำงานในชุมชน			
2. นัดประชุมชาวบ้านตามเวลาที่สะดวก			
3. ไปคุยเฉพาะบ้านผู้นำหมู่บ้าน, อสม., หรือชาวบ้านที่เคยรู้จัก			
4. ทำตัวเป็นเจ้าหน้าที่ของทางราชการตลอดเวลา			
5. ใช้แบบสอบถามเป็นทางการเวลาเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน			
6. ถามชาวบ้านเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานของคุณ			
7. พูดคุยกับชาวบ้านโดยไม่จดบันทึก			
8. ไม่ทราบว่าจะนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ทำอะไร			
9. รู้สึกมีช่องว่างระหว่างตัวคุณกับชาวบ้านตลอดเวลา			
10. รู้สึกว่าผู้นำชุมชนทุก ๆ เรื่องมักเป็นคนเดิม ๆ			
11. มีข้อขัดแย้งกับชุมชน และคิดว่าชาวบ้านขาดความรู้ ความเข้าใจสิ่งที่คุณเสนอ			
12. รู้สึกชาวบ้านขาดส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ			
13. ไม่เก็บข้อมูลชุมชนอย่างต่อเนื่องทำให้ตามเหตุการณ์และข้อมูลในชุมชนไม่ทัน			
14. ไม่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านที่ไม่เกี่ยวกับงานในหน้าที่คุณ			
15. ขาดทักษะในการพูดคุยกับชาวบ้าน			
16. รู้สึกรำคาญเมื่อชาวบ้านตอบไม่ตรงกับประเด็นที่คุณถาม			
17. คิดว่างานชุมชนเป็นงานที่ยากและไม่ค่อยมีประโยชน์			
18. รู้สึกท้อแท้ เบื่อหน่ายกับงานชุมชน			
19. เข้าชุมชนและเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเฉพาะเวลาที่มีกิจกรรมต้องทำ			
20. ข้อมูลชุมชนที่มีอยู่แล้วน่าเชื่อถือ เพราะทางราชการทำได้			

เกณฑ์การคิดคะแนน

ทำประจำ	=	0	คะแนน
ทำบางครั้ง	=	1	คะแนน
ไม่เคยทำ	=	3	คะแนน

คะแนน 0-10 ว่าแย่จัง ใครที่ได้คะแนนในเกณฑ์นี้ คงต้องเริ่มปรับเปลี่ยนความรู้สึกและพฤติกรรมการทำงานเสียใหม่ เพราะขณะนี้คุณรู้สึกแย่ และมีพฤติกรรมที่ไม่เอื้อต่อการทำงานชุมชน ถ้าปล่อยไว้คุณคงจะทำงานไม่มีความสุข

คะแนน 11-30 ใครที่ได้คะแนนช่วงนี้ จัดว่าได้เริ่มที่จะเข้าใจวิธีการลงศึกษาชุมชนบางส่วนแล้ว พฤติกรรมของคุณทำให้การทำงานชุมชนไม่เป็นเรื่องน่าเบื่อหรือฝืนใจทำ แต่ถ้าใส่ใจบางจุดเพิ่มขึ้นอีก รับรองว่าคุณคือคนหนึ่งที่จะทำงานชุมชนด้วยความตั้งใจ และจะทำได้ดีด้วยเสียด้วย

คะแนน 31-60 ขอชื่นชมคนเก่งของเรา คุณเป็นแบบอย่างที่ดีของคนทำงานชุมชนทั้งหลาย ขอให้รักษาคุณสมบัติเหล่านี้ไว้ และอย่าลืมนะคะ เพื่อน ๆ ที่ทำงานชุมชนเหมือนคุณถึงวิธีการที่คุณปฏิบัติอยู่ด้วยนะคะ

ที่มา : โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2545. วิธีชุมชน คู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้งานชุมชนง่ายได้ผล และสนุก. นนทบุรี : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

